

САИДАМИР АМИНОВ

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

синфи 8

Китоби дарсӣ барои
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Нашри шашум

Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст

ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2023

ТДУ (УДК) 81 Точик (075)+373+371.671
ТКБ (ББК) 81.2 Точик (Я72)+74.261.4
А-57

А-57. Аминов Саидамир. **Забони тоҷикӣ.** Китоби дарсӣ ба-
рои синфи 8-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе:
«Маориф», 2023. – 256 саҳ. Нашри шашум.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст. Аз он баҳравар шавед ва онро эҳтиёт намоед. Кӯшиш кунед, ки соли таҳси-
ли оянда низ ҳамин гуна тозаю озода дастраси хонандагони
дигар гардад ва ба онҳо низ хидмат кунад.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

ISBN 978-99985-39-01-3
Моликияти давлат

© Маориф, 2023

Ҳамчун номи тоҷик забони тоҷик ҳам таърихи ганӣ ва рангин дорад ва барои муҳофизати қаламрави ҳастии худ бо забонҳои бегона ҳамеша дар набард будааст.

* * *

Поку беолоши нигоҳ доштани забон ва асолату шевоии онро ҳифз кардан қарзи фарзандии ҳар яки мову шумост.

Эмомалӣ Раҳмон

1. ЗАБОН ВА СУХАН

1. Хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки кадом нукта порчаҳоро муттаҳид сохтааст.

Шунидам, ки бошад забони сухан
Чу алмоси буррону теги кухан.
Сухан бифканад минбару дорро,
Зи сӯрох берун кашад морро.

Абушақури Балхӣ

Суханҳо, ки чонро бувад судманд
В-аз он марди беарз гардад баланд.
Ва он ганчи гӯё нагирад камӣ,
Шунидан бувад мардро хуррамай.

Абулқосим Фирдавсӣ

Эй забон, ҳам ганчи бепоён туй,
Эй забон, ҳам ранчи бедармон туй,

Ҷалолуддини Балхӣ

2. Байтҳоро возеҳу равшан хонед ва маънидод кунед. Хулосаи ҳудро номи мувофиқ гузошта, мухтасар нависед.

Замона гуфт маро: Ҳашми хеш дор нигоҳ,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Забоне, ки андар сараш мағз нест,
Агар дур биборад, ҳамон нағз нест.

Абулқосим Фирдавӣ

Сухан гарчи бошад чу оби зулол,
Зи такрор хезад ғубори малол.

Абдуллаҳомони Қомӣ

Ҳар чи ба дил ҳаст зи поку палид,
Дар сухан ояд асари он падида.

Абдуллаҳомони Қомӣ

3. Матнро хонед ва маънидод кунед. Ба навиштаҳои адиб пурра ҳамфиқред ё не? Чаро? Андешаҳои худро дар ин хусус мухтасар нависед.

Олитарин зухурот ва нишони мавҷудияти ҳар як миллат забон аст. Миллат бо ҳама шукӯҳу шаҳомат, урфу анъана, маърифату фарҳанг, ахлоқ, биниш ва ғайра дар забони зиндаи худ аксандозӣ мекунад. Аз ин аст, ки забони халқро надоништа, ӯро шиноختан душвор аст. Донистани ҳар як забон барои инсон дорулфунунест, ки ҳамто надорад.

Муҳаббат ба забони модарӣ як ҷузъи муҳаббати Ватан аст ва касоне, ки забонро пушти по мезананд ва ба он ҳурмат надоранд ва наомӯхтаанд, ба халқу Ватан эҳтироми бардурӯғ доранду бас.

Баҳром Фирӯз

4. Шеърро возеҳ ва бо риояи оҳанг хонед, мазмунашро нақл кунед.

Забонҳо дар замини мо зиёданд,
Ки ҳар қавме забони хос дорад.
Ба ҳар инсон мувофиқ ном доданд, –
Чу ҳар дил лоиқаш эҳсос дорад...

Забонҳо дар Замини мо зиёданд,
Вале на ҳар касе бошад забондон.
Забондонон касони дилкушоданд,
Ки раҳ ёбанд онҳо бар дилу чон.

Забонҳо дар Замини мо зиёданд,
Дилафрӯз ин Замин Сайёраи мост.
Забондонон ба ҳам дар эътиқоданд,
Зимоми зиндагӣ дар дасти онҳост.

Имо ҳасту
Ишорат ҳасту...

Лекин

Нафаҳмонад ягонташ муддаоро,
Забон гар нест дар ин хоки заррин,
Кӣ фаҳмонад шукӯҳи асри моро?!

Забон гар нест,
Буди мо муаммост.

Магар ҳастист, охир, лол будан?
Бале, ҳар чой сангу чӯб пайдост,
Магар тимсоли он бошад дили ман?

Забондонон чу лафзеро кушоянд,
Замину осмон ояд сари даст,
Ки то рози чаҳонро баркушоянд.

Замин ҳасту
Замон ҳасту
Забон ҳаст!

Файзулло Ансорӣ

Лугат

дилафрӯз – дилкушо, фараҳбахш
эътиқод – яқин доштан, бовар доштан
зимом – идораи корхоро ба даст доштан
муддао – талаб, дархост, хоҳиш, мақсад
тимсол – ба мисли; сурат, расм

Савол ва супориш

1. Доир ба гуногунии забонҳо андешаҳоятонро баён кунед.
2. Гуногун будани забонҳо хуб аст ё бад? Чаро?
3. **Забондонон рози чаҳонро баркушоянд**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
4. Кадом порчаҳои шеър бароятон писанд омаданд? Онҳоро аз ёд кунед.
5. Хулосаатонро дар бораи забондонӣ мухтасар нависед.

ТАКРОР ВА ЧАМЪБАСТИ МАВОДДИ СИНФҲОИ V-VII

2. ОВОЗҲОИ НУТҚ ВА ТАРКИБИ КАЛИМА

5. *Порчаро возеҳ хонед ва муайян кунед, ки калимаҳои ишорашуда чӣ маъно доранд. Матро нависед.*

Туфанги бетир киро аз по **нишонда** ва паланги **бечанг** киро аз чо **фишонад**? Оҳан то тафта нақунӣ, дар **чӯб** наравад ва тир то оташ надихӣ, аз **тӯп** начаҳад. Заминро дона деҳ, то хирман даравӣ ва тӯтиро шакар деҳ, то сухан шунавӣ.

Шамсиддин Шохин

Савол ва супориш

1. Порчаро кадом ифодаҳо хушоҳанг гардониданд?

2. Ҳангоми талаффузи калимаҳои ишорашуда чӣ ҳодисаи овоиро (фонетикиро) пай бурдед? Шарҳ диҳед. Ба имлояшон таваҷҷуҳ кунед.

3. Дар таълифи чунин порчаҳо қувваозмоӣ намоед.

6. *Калимаҳои ҳар ду сутунро хонед. Чиро пай бурдед? Барои бегалат навиштан чӣ бояд кард? Бо ҳар кадом калимаҳои зерин ҷумла тартиб диҳед ва нависед.*

исбот

тӯбҳо

касб

зудтар

кордча

Мағфират

боғча

зоғча

якҷоя

рағҳо

7. *Калимаҳои ҳар ду сутунро хонед ва маънояшонро шарҳ диҳед. Чаро маъно тағйир ёфт? Чунин калимаҳоро ба хотир оред ва муҳокима кунед. Бо калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.*

ало – аъло

бад – баъд

шер – шеър

даво – даъво

тана – таъна

маданӣ – маъданӣ

қатӣ – қатъӣ

рад – раъд

Он фасли илми забон, ки овозҳои нутқро меомӯзад,
овошиносӣ (фонетика) ном дорад.

8. *Шеърро равои хонед ва маънидод кунед. Муайян созед, ки кадом мисраъ ба унвони шеър мувофиқ аст.*

Агар бозчӯӣ хато аз савоб,
Наёбӣ яке ҳамнишин чун китоб.
Нахоҳад зи гетӣ магар коми ту,
На ҳаргиз ба зиштӣ барад номи ту.
Зи кори ҷаҳонат диҳад оғаӣ,
Биёмӯздат роҳу расми беҳӣ.
Бувад сӯӣ озодагӣ раҳнамун,
Кунад мардро дину дониш фузун.
Китоб аст оинаи рӯзгор,
Ки бинӣ дар он розо ошкор.
Чунин ҳамнишин гар ба даст оварӣ,
Нашояд, ки бигзорию бигзарӣ.

Бадеъуззамон Фурӯзонфар

Савол ва супориш

1. Тарзи ба сатри дигар гузаронидани ҳиссаи калимаҳои **ҳамнишин, раҳнамун, химия, аҳаммият, Одина, муаззам**-ро шарҳ диҳед.

2. Гӯед, ки кадом ҳиссаи калимаҳо зада намегиранд.

3. Дар кадом калимаҳо зада дар ҳиҷои аввал меафтад?

4. Дар калимаи **биёмӯзад** миқдори овоз ва ҳарф баробар аст?

5. Вазифаи ҳарфи **й**-ро дар калимаҳои **наёбӣ, гетӣ, озодагӣ, оварӣ** шарҳ диҳед.

Тартиби таҳлили фонетикӣ

1. Муайян кардани миқдори ҳиҷои калима.

2. Нишон додани овозҳои садонок ва ҳамсадо.

3. Ба ҷарангдор ва бечаранг чудо кардани ҳамсадоҳо.

4. Муқаррар кардани таркиби овозӣ ва ҳарфии калима.

5. Ҷойи задаи калимаҳоро аниқ сохтан.

9. *Матнро возеҳ хонед ва гӯед, ки ҳадафи асосии он чист. Хулосатанро мухтасар нависед.*

Фарзанди одам баъд аз гузаронидани айёми хурдсолӣ ҳамаи тарбияи худро бевосита аз Ватан мегирад. Ў дар он чо зиндагонӣ мекунад, озодона мегардад, кор мекунад дар он чо ва аз манбаъҳои маишати вай худро ва наздикони худро сер мекунад, мехонад, фарзандони худро мехононад, ҳунар меомӯзад, хулоса, ҳамаи осудагӣ, озодӣ ва шарафи худро дар Ватани худ, аз Ватани худ меёбад. Бесабаб нест, ки мегӯянд: «Ҳар кас дар Ватани худ подшоҳ аст!» Фарзанди одам, ба сабаби он ки ҳамаи муродаш ва озодиаш дар Ватани худаш ҳосил аст, худро на танҳо шахрванди одии Ватан, балки подшоҳи вай медонад, чунки вай **подшоҳвор**, озодона зиндагонӣ мекунад.

Ватан ҳам монанди модар аз фарзанди худ дар муқобили он тарбияҳое, ки ўро кардааст ва муносиби он ёриҳое, ки ба ў расонидааст, дар ҳаққи худ ҳимоят, хидмат ва фармонбардорӣ талаб мекунад. Ба ин сабаб ҳар фарзанди одам, ки сифати инсонии худро барҳам намодааст, Ватани худро монанди модари худ, ҳатто аз вай ҳам **зиёдтар** дӯст медорад, ўро ҳимоят ва мудоғиба мекунад ва ба ў хидмат менамояд ва дар роҳи ў аз фидо кардани ҷони худ ҳам бознамеистад. Чунки ў ҳамаи чиз, ҳатто ҳастии худро аз Ватани худ ёфтааст...

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Ба андешаҳои нависанда розӣ ҳастед? Чиро илова карданиед? Чаро?
2. **Қарзи шахрвандиро** дар чӣ мебинед?
3. Ҷойи задаро дар калимаҳои **Ватан, фарзанд, ҳама** муайян кунед.
4. Калимаҳои ишорашударо бори дигар талаффуз карда, хулосаатонро мухтасар гӯед.
5. Дар мавзуи «Қарзи шахрвандӣ» эссе нависед.

10. Порчаи манзумро возеҳу равшан хонед ва маънидод кунед. Муайян созед, ки дар он калимаҳои дорои маъноии лугавӣ беиштар истифода шудаанд ё на?

Чу ёбӣ дӯсте, сахташ ниғаҳ дор,
Ба сустӣ доманаш аз даст магзор.

Бибояд қарн кардан зиндагонӣ,
Ки сарду гарми касро боздонӣ...
Ба роҳат аз даҳокин мурғу мӯранд,
Ҳама гар одамию гар сутуранд.
Ба коранду ҳама мардони коранд,
Арақ резанду кути халқ коранд.
Калиди ризқу қисмат сахт дар мушт,
Чароғи дилфурузӣ дар даҳ ангушт.

Носири Хусрав

Луғат

қарн – давр, аср

сарду гарм – неку бад

даҳокин – чамъи деҳқон, кишоварз, молики замин

сутур – асп, шутур, хачир, ин чо ба маънии ҳайвон омадааст

Савол ва супориш

1. Кадом байтҳо бароятон писанд омаданд ва чаро? Нависед ва аз ёд кунед.

2. Дар мисраи ҳафтум калимаи **коранд** такрор шудааст, фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

3. Дар талаффузи калимаҳои ишорашуда чиро пай бурдед?

4. Бо калимаҳои ишорашуда чумлаҳо тартиб диҳед.

11. Порчаро хонед ва маънои луғавии калимаро аз маънои грамматикӣ фарқ кунед.

Калимаҳои забон аз рӯи маънои грамматикӣ ва луғавиашон ба гурӯҳҳо чудо мешаванд. Масалан, калимаи **дарахт** номи нисбат ба навъҳои дарахт умумигардида мебошад, маънои луғавӣ дорад, калимаи тоҷикист ва серистеъмолу дар калимасозӣ сермахсул аст. Маънои грамматикӣ **дарахт** чунин аст: исм, танҳо (чамъ ҳам буда метавонад – дарахтон, дарахтҳо), исми чинс, моддӣ (конкрет) ва сода мебошад.

Мардон Муҳаммадиев

Савол ва супориш

1. Маънои луғавӣ ва грамматикии «**китоб**»-ро шарҳ диҳед.
2. Калимаҳои забон ба чанд гурӯҳ ҷудо мешудаанд?
3. Порча ба кадом услуби нутқ мансуб аст?

Калима як ҷузъи муҳими забон буда, барои номбар кардани ашё, аломат, фаъолият ва миқдори онҳо хидмат мекунад.

12. Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Калимаҳои ишорашуда-ро дар забон чӣ меноманд? Байтҳоро нависед.

Ба пеши сипоҳ андарун пил **шаст**,
Ҷаҳон паст гашта зи пилони маст.

Абулқосим Фирдавӣ

Моҳӣ аз ҳавзае ба **шаст** орӣ,
Моҳро дертар ба даст орӣ.

Низомии Ганҷавӣ

Биё ба сайри гулистон, нигар ба боғу бўстон,
Намуда шохи гул макон **ҳазорҳо**, **ҳазорҳо**.

Ҷабиб Юсуфӣ

Луғатшиносӣ (лексикология) як қисми илми забоншиносӣ буда, таркиби луғавии забон ва маънои калимаҳоро меомӯзад.

13. Калимаҳои зеринро дар асоси нақшаи намуна аз рӯйи таркиб таҳлил намоед.

Намуна:

Асос			
пешванд	реша	пасванд	бандак
бо	хирад-	-и	-яш

Бетаъхир, ҳамроҳӣ, баргашт, бармаҳал, беситора, барнагаштанд, харобӣ, дуредгарӣ, сарбаландона, ноҳонда, намеомадааст, гуфтушунид.

3. САРФ ВА ҲИССАҶОИ НУТҚ

14. *Матнро хонед ва гӯед, ки ҳадафи асосии муаллиф чист. Ба андешаи баёншуда розӣ ҳастед? Барои ин ё он пешро хуб фаро гирифтаи чӣ бояд кард?*

– Ҳунаромӯзӣ кори осон нест, – андарз мегӯяд падар. – Агар осон мешуд, ҳама ҳунарвар мешуданд. Шабу рӯз машқ кун. Агар дар сина завқ дорӣ, натарс аз мушкилиҳо. Рӯзе ба мақсад мерасӣ.

– Охир, намедонам аз чӣ омӯзишро сар кунам?

– Расмҳои кашидаи суратгаронро рӯ ба рӯят гузор. Ҳамон тасвирхоро аз нав рӯйи қоғаз биёр.

– Намедонам, ин рангҳои зебо чӣ хел ба вучуд омадаанд? Ба ҳар тараф, ки рӯй меорам, як садди Искандарӣ пешамро мебандад.

– Ба расмҳои кашидаи эшон нигоҳ карда кашидан лозим. Машқ кун. Дастат мешинад. Омӯхта мешавад. Такрор – модари дониш. Як корро даҳ-бист бор кардан даркор. Баъд ҳамааш рост мешавад.

– Ин тавр мумкин нест, дада, – эътироз мекунам ман.

– Аввал устодро ёфтаи даркор. Устоде, ки меҳри ин касбро дар дилам бештар ҷой кунад. Шӯр ангезад дар қалби ман..

– Ту то ёфтани устод худомӯзӣ кун. Чунон ки гуфтанд: «Дар зарурат раво бошад».

Ширин-ширин табассум мекунад падар. Аз ёди хотирае лаззат мебарад. Китфони лоғару хамидааш меларзанд.

Диловар Мирзо

Савол ва супориш

1. *Калимаҳои сарсатри аввали матнро ба ҳиссаҳои нуқта ҷудо кунед ва нависед.*

2. *Эшон кадом ҳиссаи нуқта аст? Муродифи онро ёбед ва шарҳ диҳед.*

3. *Касбро бе устод фаро гирифтаи мумкин аст?*

15. *Порчаро хонед, исму сифат ва феълҳои онро дар се сунун нависед ва тарзи сохта шуданиашро шарҳ диҳед.*

Падарам дар Соктаре баъд аз фориғ шуданаш аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд. Аз ҳама бештар карбос бофт, ӯ як қисми вайро ба шуштагар дода, шитта кунонда ба худ курта – лозимӣ дӯзонид, дигарашро абра-астари кӯрпаву кӯрпача, болиш, дастархон ва дигар чизҳои даркориҳои хона дӯзонда, ба читгар дода, ранг кунонда гирифт. (Читгарҳо одатан ҳар чизро мувофиқи ҳудаш нақш ва ранг мекарданд. Бинобар ин, аввал дӯхта, баъд аз он ба ранг додан даркор буд.)

Қаламӣ монда, ба мо курта – лозимӣ ва ба ҳудаш, ҳам ба мо яктаҳ дӯзонид. Алоча монда, ҳудаш ва ҳамамонро бо чомаҳои таҳпӯш ва рӯпӯшӣ таъмин кард.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Калимаҳои дигари дар бофандагӣ истифодашавандаро номбар кунед.

2. Феълҳои бевосита ва бавоситаи матнро ёбед ва шарҳ диҳед.

3. **Лозимӣ ё лозима?** Кадоме аз инҳо дуруст?

16. Порчаи зеринро хонед ва нависед. Сипас ба зерӣ феълҳои ҳол хат кашед ва чӣ тавр сохта шуданишонро шарҳ диҳед.

Рамаи гӯсфандон сабзаҳои сарироҳиро хӯрда-хӯрда, ба қишлоқ наздик мешуд. Мошине чанг бардошта меомад. Чӯпон давон ба пеши рама рафт, то ки рама хӯсида пароканда нашавад. Сағава-авкунон аз паси мошин медавид. Мошин сангчаҳои роҳро ба атроф пошида гузашта рафт.

Савол ва супориш

1. Дар талаффузи калимаи **гӯсфанд** чӣ ҳодисаи забониро пай бурдед?

2. Чумлаи дуҷумро бе феъли ҳол хонед.

3. Дар чумлаи охирин амали асосӣ бо кадом калимаҳо ифода шудаанд?

17. *Чумлаҳоро нависед, феълҳои ишоратишударо ба феъли ҳол гардонид, пайвандакҳои ва, у-ро ихтисор кунед.*

1. Қосим аз чояш хест ва ба кӯча баромад. 2. Ҳаво абр шуд ва борон боридан гирифт. 3. Карим ба писараш китобу дафтар харид да доду ўро ба мактаб бурда монд. 4. Салим рамаро ба ҳоли худ гузошту ба сояи дарахте рафта нишаст.

18. *Порчаро хонед, феъл, феъли ҳол ва сифатҳои феълиашро муайян кунед ва баъд онҳоро нависед. Барои боғайрату кордон шудан боз чӣ кор бояд кард? Дар мавзуи «Одами бекор хор гардад» шифоҳӣ байни худ нақл кунед.*

Бобои пир ва қариб барҷомондашуда падарамро дуо ва миннатдорӣ карда гусел намуд ва дар вақти ба роҳ даромадани мо Қурбонниёзтағоям ба падарам гуфт:

– Язнамулло! Ман шумо барин бағайрат шудан ме-хоҳам.

Агар хоҳӣ, ман баринак не, аз ман зиёдтар бағайрат, коркун ва кордон шуда метавонӣ, ҳама гап дар хоستان ва хоҳиши худро ба кор даровардан аст. **Агар танбалон ва танпарварон медонистанд, ки кор чӣ гуна бадани касро сахт мекунад ва дили касро хузур медиҳад, ҳеч гоҳ дар сояи бекорӣ намехобиданд.**

Садриддин Айнӣ

19. *Чумлаҳоро нависед ва фразеологизмҳои ишоратишударо шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо дар чумлаҳо ба чӣ вазифа омадаанд.*

1. Аз суханони пур аз таҳсин ва ҳайратангез мо ҳамчун одамони мамлакати хеш **курта-курта гӯшт гирифтем** ва **сарамон ба осмон расид**. (М.Т.)

2. Қорӣ-ишкамба бо шунидани ин пешниҳод **ба пӯшташ намеғунҷид**. (С.А.)

3. Агар аз баъзе таъсирҳои чузъии забони ўзбекӣ **чаши пӯшем**, содатарин ва софтарини лаҳҷаҳои форсӣ забони тоҷикӣ аст. (С.А.)

4. Дар ин миён гург ҳам набуд, маълум аст, ки инҳоро **гурғони дуно рабудаанд**. (С.А.)

20. *Ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки дар онҳо фразеологизмҳои зер истифода шуда бошанд.*

Дарди сар, арақи чабин, ду мағзи як бодом, коҳи кукнаро бод додан, чашм дӯхтан, панҷ панчааш ҳунар, дилу бедилон, аз худ рафтан.

21. *Ба ҷойи нуқтаҳои фразеологизмҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳои хонед ва баъд нависед.*

1. Аз қиёфааш маълум буд, ки ӯ каме шарманда, як андоза.... (С.А.)

2. Падарам аз хурсандӣ.... (С. А.)

3. Ман барои пурра ва пухта дидани рӯи ӯ ба ӯ.... (С.А.)

4. Акаам ба ин савол ҷавоб ёфта натавониста шуд. (С.А.)

5. Баъд аз он ки ман шашмақомхониро ..., маро ҳамроҳи худ ба меҳмониҳо бурдан гирифт. (С.А.)

6. Ман ду моҳи дароз ..., дар ҳавлии Латифҷон-маҳдум истодам. (С.А.)

(об карда хӯрдан, дандон ба дандон мондан, дар куртааш нагунчидан, суп-сурх шудан, чашм дӯхтан, худро гум кардан).

22. *Матнро возеҳ хонед ва нақши ҳиссаҷаҳоро дар баён шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои ҳиссаҷадорро нависед.*

Абуалӣ аз назди писарбачаи доруфурӯш мегузарад. Бача ханӯз бо садои чирросӣ дод мезад:

– Ана, шарбати дарахти шабшаби мисрӣ! Ана, кирмҳои шифобахш – дарди дандонро макида мегиранд!.

Мана каждумҳои хушконидашуда!.

Абуалӣ аз назди ҷавохирфурӯше гузашт, ки хосиятҳои муъҷизавии ҷавохироташиро бо лофу газоф тавсиф мекард:

– Ана, зумуррад! Агар мор ба ин нигоҳ кунад, чашмаш об шуда мерезад!... Ақиқи яманӣ – давои дарди чигар!... Мана, лаъли сиёҳ, ки борон меорад!

Бар болои тахтасуфа зангӯлаи калоне овехта шуда буд, аз таги он андак дуд печида мебаромад ва пойҳои касе, ки ба

харак нишастааст, баромада меистоданд. Соҳиби ин «корхона» зарфҳои даҳонмаҳками дар пешаш бударо бо чӯбаҳо нағоравор зада, бо овози баланд:

– Ана, ҳавои шаҳри Макка! – меғуфт.

– Бӯй кашед, камари мардро маҳкам, хусни занро зиёд мекунад!

Абуалӣ, китоби ғафсе дар бағал, аз байни растаю бозор тез-тез қадам партофта мерафт.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Матн ба кадом услуби нутқ мансуб аст?
2. Дар ин матн кадом ҳиссаҷа бештар истифода шудааст ва чаро?
3. Дар кадом услуб, одатан, аз ҳиссаҷаҳо бештар истифода мекунанд?
4. Ба имлои **зумуррад** диққат диҳед. **Зумрат** ё **зумуррад**?

23. Ҳиссаҷаҳоро аз рӯйи маъно ва вазифа ба хелҳо ҷудо карда шарҳ диҳед.

Мана, –ку, –дия, э, магар, оё, навод ки, ҳатто, ҳам, на.... на, бале, оре, хуб, не, танҳо, фақат.

24. Ҷумлаҳоро нависед ва ба тарзи сохта шудани калимаҳои тақлидӣ зеҳн монед ва имлояшонро дар хотир нигоҳ доред.

1. Аз тарафи бозори хиёбон даранг-даранг овози доира омадан гирифт. (С.А.)
2. Шалап-шалап садои пой шунида мешуд. (Х.К.)
3. Зарраҳои вай ялт-ялт ҷило меоданд. (Ф.Н.)
4. Дар берун ханӯз шитир-шитир борон меборид.

25. Калимаҳои тақлидӣ зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва хусусиятҳои онҳоро маънидор кунед.

Шар-шар, гулдур-гулдур, ғуввос, шабар-шабар, шилдирос, ширр-ширр, ак-ак, ялт-ялт, милт-милт, лап-лап, чарсос, лаппи, фарри.

Сарф (морфология) як қисми илми забон буда, кали-
маҳоро ҳамчун ҳиссаҳои нутқ меомӯзад.

4. УСЛУБҲОИ НУТҚ

Дар забони адабии тоҷик якҷанд тарзи баён мавҷуд аст, ки онро услубҳои нутқ меноманд. Услубҳои нутқ гуфтугӯӣ ва китобӣ буда, дар навбати худ услуби китобӣ ба чор навъ: бадеӣ, публицистӣ, расмӣ коргузорӣ ва илмӣ ҷудо мешавад. Ҳар як навъи услуби китобӣ махсусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ ба худ хос дорад, ки аз ҳам фарқ мекунад.

26. Порчаро хонед ва гӯед, ки он ба кадом услуби нутқ мансуб аст.

Эргашакаам ба ман гуфт:

– Ту ба падару модарат савго намебарӣ?

– Аз ёбони регзор чӣ гуна савго бурда мешавад? – ман тааҷҷубкунон аз ӯ пурсидам.

Эргаш боз пурсид:

– Ту занбӯруғ хӯрдаӣ?

– Не, нахӯрдаам, агар хӯрда бошам ҳам, дар ёдам намондааст?

– Бо таъсири борони дирӯза дар регзор чунон бисёр занбӯруғ рӯйидааст, ки ҷувол-ҷувол чидан мумкин аст. Ман ба рои хонаи худҳомо як халта чидам. Агар хоҳӣ, ба рои ту ҳам чида медахам.

– Майлаш, – гуфтам ман дар ҷавоби ин таклифи ӯ. Эргаш ҷӯбдасти подабонии худро ба даст гирифт ва ҳар ду аз хомаи пастаки рег гузаштем, дар хомаи сеюм, ҳар гоҳ ӯ ҷойи дамидагии регро медид, бо нӯги ҷӯбдасташ он ҷойро мекофт ва аз таги пардаи тунуки рег занбӯруғҳо намудор мешуданд. Ман ба чидан сар кардам ва қариб доманамро пур карда будам, ки Эргаш ба ман гуфт:

– Доманатро кушо, бинам, ки ту чиҳо чидаӣ?

– Ман кушодам, ӯ ба занбӯруғҳо як нигоҳ карда:

– Ба замин рез! – гуфт. Ман рехтам, ӯ занбӯруғҳои рехта-

шударо ба ду қисм чудо кард... Эргаш қисми калон-калони онҳоро, ки хеле кам буданд, ба ман нишон дода:

– Ана, инҳо хӯрдашуданӣ ва бомазаанд, – гуфт ва гарданборикҳоро нишон дода, сухани худро давом кунонид:

– Инҳо талх ва захрдоранд, инҳоро хӯрдан мумкин нест.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. **Хома** ба кадом маъно омадааст ва боз чӣ маъноҳо дорад?
2. **Занбӯруғ-ро** медонед ва дар ҷойи шумо чӣ ном дорад?
3. Шумо ҳам ягон бор ба даштҳо барои занбӯруғчинӣ баромадаед?
4. Шақли дурусту адабии «**худҳомо**» кадом калима аст?
5. **Замбӯруғ** ё **занбӯруғ**? Ба фарҳангҳо муроҷиат кунед.

27. Матнро бодикқат хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки ба кадом услуби забон дохил мешавад.

Модда чизест, ки ҷисмҳо аз он сохта мешаванд (шакл мегиранд). Чунончи, об модда аст, аммо чакраи об ба ҷумлаи ҷисмҳои физикӣ дохил мешавад.

Ҷумчаи ҷӯбин ҷисм аст, валекин ҷӯbero, ки ҷумча аз як порай он сохта шудааст, модда ном дорад. Аммо ҳамон ҷӯб, агар мо онро ба сифати дастак, болор (рав) ё тири ҷувоз истифода карданӣ бошем, бояд ба ҷумлаи ҷисмҳо дохил карда шавад.

Моддаҳо сохтори заррагӣ доранд, яъне аз зарраҳои алоҳида таркиб ёфтаанд. Зарраҳоero, ки моддаҳо аз он таркиб ёфтаанд, молекула (молекул) меноманд. Молекулаҳо хурдтарин зарраҳоeанд аз ин ё он модда, ки ҳама хосиятҳои кимиёии моддаро инъикос мекунанд.

аз китоби «Физика» барои синфи 7

Савол ва супориш

1. Матнро бо матни боло муқоиса кунед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

2. Аз чӣ фаҳмидед, ки матн ба услуби илмӣ тааллуқ дорад.
3. Истилоҳоти дар матн бударо муайян кунед ва нависед. Гӯед, ки ба кадом фан тааллуқ дорад.

28. Порчаро хонед ва ба кадом услуб мансуб будани онро шарҳ диҳед. Истилоҳоти матнро нависед.

Дар олами наботот аксари навъу хелҳои мавҷуда дар асоси инкишофёбии ҷинсӣ ба вучуд омада, пас ба шароитҳои гуногуни зист мутобиқ шудаанд.

Гуногунрангии зоҳиршавии мавҷудоти зиндари ҳама ҷо мушоҳида кардан мумкин аст. Мо чанд мисоли гуногунрангиро аз олами ҳайвонот меорем. Дар оилаи ширхӯрон ҳайвони аз ҳама кӯчактарин кӯршабпарак аст. Дарозии кӯршабпарак се сантиметр ва вазнаш 2 грамм мебошад.

Ҳайвони аз ҳама бузург наҳанги кабуд мебошад. Дарозии наҳанг ба 33 метр, вазнаш ба 190 тонна мерасад. Баҷаи навзоди наҳанг 7-8 метр дарозӣ, се тонна вазн дорад. Дар олами парандагон шутурмурғ аз ҳама бештар вазн (156 кило) дорад.

аз «Сайри олами зинда».

Услуби илмӣ яке аз шоҳҳои услуби хаттии забон буда, барои соҳаи илм хидмат мекунад. Дар ин услуб монографияҳо, мақолаҳо, маърузаҳо, ахбори илмӣ, тақриз, рефератҳо, китобҳои дарсӣ ва ғайра ба нашр мерасанд. Дар услуби илмӣ ба воситаи далелу рақамҳои фаровон қонуниятҳои илмӣ кашфу маънидод мешаванд. Услуби илмӣ бо хусусиятҳои худ аз дигар навъи услубҳо фарқ мекунад, ки асосаринашон инҳоанд: истифодаи истилоҳоти фаровон, дақиқу мухтасар баён гаштани афкори илмӣ, якмаъноии истилоҳот, ори будан аз сермаъноии калима, истифодаи нашудани маҷозу киноя, муболиға ва вожаҳои эҳсосотӣ, дар ҷумлаҳои хабарӣ танҳо ба шахси сеюм нисбат дода шудани амалу ҳолат. Услуби илмӣ вобаста ба мақсад ба навъҳои зерин ҷудо мешавад: услуби комилан илмӣ (монография, мақолаҳо, рисолаҳою гузоришҳои илмӣ), услуби илмии

таълимӣ (китобҳои дарсӣ, дастурҳои илмию методӣ) ва услуби оммафаҳм (очеркҳо ва маводди дигар). Матнҳое, ки оид ба масъалаҳои илмии илмҳои дақиқ (математика, физика, информатика) баҳс мекунанд, аз матнҳои соҳаи ҷомеашиносӣ хеле фарқ доранд. Услуби илмиро вобаста ба соҳаи асосии илм ба навъҳои зерин тақсим кардаанд: услуби илмӣ-техникӣ, илмӣ-табӣӣ, услуби илмӣ-ҷамъиятӣ.

29. Нақшаро пур кунед. Нависед, ки ҳар як услуби зикришуда кадом жанрҳоро фаро мегирад.

Бадеӣ	Публиксистӣ	Расмӣ коргузорӣ	Илмӣ

30. Аз китоби «Забони тоҷикӣ»-и синфи 7 даҳ истилоҳи марбут ба забонро муайян кунед ва нависед.

31. Якҷанд саҳифа китоби «Математика»-и худро бихонед, аз он понздаҳ истилоҳи математикиро нависед ва шарҳ диҳед.

Маҷмуи ҷумлаҳое, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар алоқаманд шуда, тавассути қонуниятҳои грамматикӣ бо ҳам робита доранд, матн ном дорад. Матнҳо аз ҷиҳати ҳаҷм, фарогирии мавзӯ ва сохт гуногун мешаванд.

Баъзе матнҳо дорои мазмуни тасвирӣ, қисми дигарашон ахборӣ ва гурӯҳи сеюм муҳокимавианд. Матнҳое ҳам ҳастанд, ки дар онҳо ин ҳар се хусусиятро дидан мумкин аст.

Дар як гурӯҳи матнҳо чумлаҳо бо роҳи муттасил пайвастишавӣ алоқаманд шудаанд. Дар ин сурат калимаҳои мустақили чумлаи аввал дар чумлаҳои минбаъда бо ҷонишин ва муродифҳои онҳо иваз карда мешаванд. Масалан: Айнӣ аз ҳучраи танг ба кӯчаи торик баромад. Кӯчаҳо хилват буданд. Бо вучуди ин, вай рӯй панаҳ мекард, бо эҳтиёт роҳ мерафт, ки мабодо ба нохалафе вохӯрад.... (Ҳ. Кӯҳзод)

Дар матнҳои дигар чумлаҳои дохили он мустақиланд, вале онҳо бо ҳамдигар мувофиқати мавзӯӣ доранд. Масалан: Зали калони ороштаи Институти педагогӣ. Мулоқоти зиёӣни шаҳр бо Айнӣ. Муаллимон, талаба ва толибаҳо, коркунон.... ҷамъ омаданд. Толор ҳамаро намеғунҷонад, як қисми омадагон дар пойғаҳи толор, дар тағи дарҳо, дар роҳравҳо рост меистоданд. (С.Улуғзода)

Ғайр аз ин, барои ба ҳамдигар алоқаманд гардидани чумлаҳои дохили матн пайвандакҳо, ҳиссаҷаҳо, калима ва ибораҳои туфайлӣ ва воситаҳои дигар ёрӣ мерасонанд.

Сохта тавонистани матнҳои гуногун ба дониستاني забон вобаста аст.

32. Матнро хонда, аломатҳои китобатро дар ҷояшон гузored ва ба ду сарҳат ҷудо карда нависед.

Айём сипарӣ мегардид хомҳо пухтаву сабзҳо хушк мегардиданд усто низ рӯз ба рӯзу моҳ ба моҳ пешаашро такмил меод афзорҳои навбанав сохта, ба дарди рӯзгори мардум дармон мебахшид. Ва бо ин амалаш беш аз пеш ба дили хоҷатмандон роҳ ёфта азизу гиромии мардум мегардид, усто Ҷӯрабой бо мурури вақт аз байни мардум мухлисон шогирдон ва пайравони хешро пайдо карда ба чанде аз ҷавонон нозуқиҳои касбаш аз чумла усули тайёр кардани лаҳча наългарӣ қадокгарӣ тарзи обутоб додани филизотро омӯхт ва бо чунин ҳиммати баландаш ҳамчун устои воломақом ва марди соҳибэҳтиром дар хотири шогирдон нақш бафт.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Чумлаи аввалро чӣ тавр мефаҳмед?
2. «Олими беамал – занбӯри беасал» ба мазмуни матн чӣ робита дорад?
3. **Пешаашро такмил меод, яъне -чӣ?** Касбҳои, ки дар матн номбар шудаанд, чӣ аҳамият доранд?

33. *Ба расм диққат дода, номи мувофиқ гузored ва мазмуни онро хуб мулоҳиза кунед. Ишиое нависед, ки мазмуни расмро пурра фаро бигирад.*

НАҲВ ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ИБОРА ВА ЧУМЛА

Калимаҳо аз рӯи қоидаи муайян ба ҳамдигар алоқаманд шуда, ибора ва ҷумларо ташкил медиҳанд.

Наҳв (синтаксис) яке аз қисмҳои грамматика буда, ибора, ҷумла, матн ва қоидаҳои сохтани онҳоро меомӯзад.

Дар нутқи хаттӣ барои дуруст баён кардани фикр аломатҳои гуногуни китобат истифода мешаванд. Маҷмуи қоидаҳо дар бораи истифодаи аломатҳои китобат нишонгузорӣ (пунктуатсия) ном дорад.

5. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ИБОРА. ФАРҚИ ИБОРА АЗ КАЛИМА, ТАРКИБ ВА ЧУМЛА

34. Ибораҳои зеринро хонед ва калимаҳои асосӣ ва тобеи онҳоро муайян кунед. Бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани ибораҳоро шарҳ диҳед.

1) кишти тирамоҳӣ, дарахти тут, ҳалвои собунӣ; 2) хеле калон, сурхи баланд, талхи шифобахш; 3) китоб хондан, барвақт хестан, тозон рафтан.

35. Калима ва ибораҳоро муқоиса кунед ва гӯед, ки дар кадоме аз онҳо номи ашё (предметҳо) ва амал аниқтар баён шудааст.

қалам	қалами сурх, қалами сурхи бародарам
навиштан	тез навиштан, боэҳтиётона навиштан, бо шавқу завқ навиштан

Ду ва зиёда калимаҳои мустақил, ки яке ба дигаре тобеъ шуда, нисбат ба калима маъноӣ пурраю мушаххас ва мукамалтарро ифода мекунад, ибора ном дорад. Дар байни ҷузъҳои ибора танҳо алоқаи тобеии маъноӣ ва грамматикӣ мавҷуд аст. Ба тариқи саволгузорӣ муносибати маъноӣ ва грамматикӣ байни ҷузъҳои ибораро муайян кардан мумкин аст. Ҷузъи тобеъ ҳамеша ҷузъи асосиро шарҳ медиҳад ва мукамал мекунад: мурғи хонагӣ, ниҳол шинондан. Ибора дар баробари ашё (предмет) ягон хусусияти онро номбар мекунад, вале муайянтару равшантар. Муқоиса кунед: ҳаво – ҳавои соф; синф – синфи ҳаштум; шинондан – ниҳол шинондан.

36. Ибораҳои тартиб диҳед ва нависед, ки калимаҳои зерин асосӣ бошанд.

Гул, хона, дӯст, шунидан, омадан, рафтан, ҷавон.

37. Матнро хонед ва маънидод кунед. Сипас ибораҳои ишора-шударо нависед ва калимаҳои асосиашонро шарҳ диҳед.

Дусаду панҷоҳ таноб (ҳар таноб ба чоряк гектар) токзори дар пушти завод паҳншударофта **алафи ғафсе** пахш карда буд. Токҳо мисли беморон дар зери **кӯрпаи сиёҳ**, гиёҳи хушки порсола **ёзида мехобиданд**. Тирамоҳи порсол онҳоро дар хок гӯр накарда, ба сармои зимистон вогузошта буданд. Падарам, ҳар гоҳе ки он токзори харобро медид, бо таассуф сар чунбонида, «бай-бай» гуфта мемонд: вай деҳқон буд ва **дидани токзори** нобуд шудаистода ё, эҳтимол, аллақай нобудшуда барояш гарон меомад. Вай ҳам шуда, ягон токро оҳиста аз байни алафҳо мебардошт ва нӯги шохашро шикаста нигоҳ мекард, ки хунук задаст ё не. Агар бинад, ки хунук назадааст, шод мешуд.

– Алаф мадад кардааст, – мегуфт вай. – Алаф токро пачонда гирифта, аз хунукӣ нигоҳ доштааст.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Чаро токро тирамоҳ гӯр мекунанд?
2. Барои чӣ падар афсӯс мехӯрд?
3. Токҳо ҳам нигоҳубин мехоҳанд, чаро?

38. Мувофиқи нақшаи поён ибораҳо тартиб диҳед ва нависед.

исм + исм

сифат + исм

исм + сифат

шумора + исм

исм + шумора

ҷонишин + сифат

исм + ҷонишин

зарф + феъл

шумора + исм

феъли ҳол + феъл

Фарқи ибора аз калима, таркиб ва ҷумла

39. Аз калимаҳои ҳар ду сутун ибораҳо соzed. Ҳангоми иборасозӣ калимаҳои тобеъро дуруст интихоб намоед.

давлат

ба Ватан

садоқат

сафолин

коса

нав

китоб

соҳибистиклол

40. Хонед ва шарҳ диҳед, ки ибора аз калима чӣ фарқ дорад.

дарахт	дарахти мевадор
китоб	китоби дарсӣ
рафтан	тез рафтан
тирамоҳ	тирамоҳи заркокул

41. Нақшаро бодикқат аз назар гузаронед. Гӯед, ки ибора аз таркиб чӣ фарқ дорад.

таркиб	ибора
аз хона	хонаи дуошёна
ба мактаб	мактаби мо
кор кардан	аз пагоҳӣ кор кардан
даъват шудан	ба ҷашн даъват шудан
доду фарёд	доду фарёди бачагон

42. Нақшаро бодикқат хонед ва аз ибора чӣ фарқ доштани ҷумларо шарҳ диҳед.

фарқ	ибора	ҷумла
сохти махсус доштан	Мавҷуд будани калимаи асосӣ ва тобеъ: кишти тирамоҳӣ, нағз хондан	Мавҷуд будани асосҳои грамматикӣ: Зайнаб ба боғчаи бачагон рафт. (Р. Ҷ.)
аҳаммият	Ашёю чиз ва амалро равшантар баён мекунад: китоб – китоби дарсӣ, мактуб – мактуб навиштан	Аҳборро баён мекунад: Восеъ аспи худро дӯст медошт. (С.У.) Дар кучо истиқомат кардани ҳастӣ? (С.У.)
таъйинот	барои алоқаи калима	воситаи муомилаю муносибат
оҳанг (дар нутқи шифоҳӣ)	Дарои оҳанги махсуси талаффуз нест.	Оҳанги махсуси дошта, анҷоми кореро ифода мекунад.
аломати китобат дар хат (навишт)	Дар навишт аломати китобат талаб намекунад.	Барои баёни фикр ва ҷудо кардани нутқи аломати китобат истифода мешавад.

43. *Хонед ва аниқ созед, ки кадоме аз ифодаҳо ибора ва кадомӣ фразеологизманд. Сипас ибораҳоро дар сутуни аввал ва фразеологизмҳо (таъбирҳо)-ро дар сутуни дуюм нависед.*

Даст ба бинӣ омадан, сандуқи оҳанин, дасту по гум кардан, ҳаракати оромона, девори намкаш, кабутари дубома, меваи хӯрданӣ, калонтарин шаҳр, об карда хӯрдан, муҳаббат ба Ватан, баланд паридан, офтоби лаби бом, давида омадан.

6. НАВЪҲОИ АСОСИИ ИБОРА: ИСМӢ, ФЕЪЛӢ ВА ЗАРФӢ

44. *Ибораҳои зеринро хонед ва калимаҳои асосии онҳоро бо тариқи саволгузорӣ муайян кунед. Шарҳ диҳед, ки ибораҳо аз кадом ҳиссаҳои нутқ ташикл ёфтаанд.*

либоси тобистона	аз хона баромадан	аз вай поёнтар
қатори сеюм	аз касе ранчидан	биёр барвақт
китоби ман	дар ҷавонӣ хондан	хеле оромона
хоби барвақт	тобистон омадан	аз даромадгоҳ
овозаи баргаштан	нағз шунидан	дуртар
нависандаи мактуб	хандакунон омадан	комилан муфт

45. *Мувофиқи тартиби зерин ибораҳо созед ва нависед.*

исм + исм	исм + ҷонишин
исм + сифат	зарф + феъл
исм + шумора	феъли ҳол + феъл

46. *Матнро бодиққат хонед ва гӯед, ки дар чӣ хусус гап меравад.*

Волидайн зехни бурро, ақли расо ва меҳру муҳаббати Розияи хурдсолро ба китоб эҳсос намуда, сарфи назар аз зиндагии тоқатфарсо, ўро ба мактаби кухнаи духтарона супурданд. Розия дар андак фурсат бо зехни тозаю фаҳмиши жарф аз дугонаҳояш пеш гузашт, бо завқ ба мутолиаи асарҳои классикони адабиёти тоҷик, бахусус ба қироати осори рангину пурғинои шоирони классик: Камоли Хучан-

дӣ, Аттор, Фирдавсӣ, Саъдию Ҳофиз, Бедил ва Мавлонои Балхӣ пардохт.

Ин ҳама абёти шӯридаву осмониву офтобӣ ба руҳу равони Розия бетаъсир намонд; дар пайравии шоирони классик ба навиштани шеърҳои аввалини худ оғоз кард. Ҳарчанд ки ибтидо шеъргунаҳояш аз гилаву дардҳо мегуфтанд, пасонтар оҳанги гуфтаҳояш ба рӯҳи замони нав омехт.

Боре, дар як мулоқот бо намояндагони ВАО, хабарнигоре аз аллома Бобочон Ғафуров савол кард:

– Оё модари Шумо шоир Розия Озод дар эҷоди шоҳасари «Тоҷикон» саҳме дорад?

Бобочон Ғафуров ба тафаккур фуру рафт ва пас сар боло карду посух дод:

– Меҳрубониҳои модари азизамро наметавонам, ки дар як суҳбати пурра баён кунам. Ҳамаи онҳо дар дилам чун дар бойгонӣ кабат-кабат ҷо гирифта, маро зинда нигоҳ медоранд. Фақат ин қадар мегӯям, ки агар меҳрубонӣ, ғамхорӣ, дуоҳои нек ва дилбардорихои модари арҷмандам чун нурҳои нарми Хуршед доиман бар сарам намерехтанд, асари «Тоҷикон»-ро рӯйи нашр оварданам басо душвор буд. Ё ҳамеша аз тақдири китоби «Тоҷикон» мепурсид ва гоҳи хайрухуш дуоям меод: **«Худованд дар паноҳи исматаш ниғаҳдор бошад ва ҳамеша барори коратро ато кунад!»**

Акнун барои модар ҷонам омодаи таъзим ва дилам саршори тавозуъ аст. Чунки ё оқилтар аз мардон буд, ҳама чизро зуд эҳсос мекард. Гумонам, ки андомаш ҳам лаҳми дил буд.

Савол ва супориш

1. Модари Бобочон Ғафуров чӣ хислатҳои наҷиб доштаанд?
2. Оё медонед, ки Розия Озод шоира буданд ва маҷмуаи шеърҳояшон борҳо нашр шудааст?
3. Дар навиштани ба охир асонидани «Тоҷикон» чӣ нақше модар доштаанд?
4. Ҳамеша дар ҳаққи фарзанд чӣ дуо мекардаанд?
5. Дар ҳаққи модаратон чӣ хидмате кардаед?
6. Дар мавзӯи «Меҳрубонии модар беинтиҳост» иншои нависед ва байни ҳам табодули назар намоед.

Дар ибора кадом ҳиссаи нутқ асосӣ бошад, ибора ҳамон номро мегирад. Масалан, агар калимаи асосии ибора исм бошад, онро иборайи исмӣ, феъл бошад, иборайи феълӣ зарф бошад, иборайи зарфӣ меноманд: **одами доно** иборайи исмист, зеро калимаи асосии он исм (одам) буда, калимаи тобеъ (доно) сифат мебошад.

Ҳамин тавр, ибораҳо аз рӯйи маъно ва вобаста ба кадом ҳиссаи нутқ тааллуқ доштани калимаҳои асосӣ ба се гурӯҳ: номӣ, феълӣ, зарфӣ чудо мешаванд: **ранги сабз, бинои аз ҳама баланд, одами дирӯз омадагӣ, аз шахр омадан, ба китобхона рафтан, гирякунон омадан, андаке сусттар** ва ғайра.

47. *Ибораҳоро нависед ва аз рӯйи маъно аниқ созед, ки кадом калима асосӣ ҳисоб мешавад.*

Хонаи калон, муҳаббат ба Ватан, ин масъала; хеле баланд, шер барин нотарс, аз санг вазнин; нағз хондан, ба Хучанд рафтан, китоб хондан, аз дарё гузаштан, имрӯз омадагӣ, ба девор такякунон; дар корхона кор кардан, дар дафттар навиштан.

48. *Ба нақша бодикқат нигаред ва сутунҳои холиро бо ибораҳои сохтаатон пур кунед. Вобаста ба калимаи асосӣ навъи ибораро низ муайян созед.*

сохтори ибора	мисолҳо	навъи ибора
Исм + исм		
Исм + сифат		
Исм + шумора		
Исм + ҷонишин		
Исм + зарф		
Феъл (масдар) + исм		
Феъл + ҷонишин		
Феъл + зарф		
Феъл + феъли ҳол		

49. *Матиро хонед ва гӯед, ки аз он кадом хислатҳои Айниро барои худ кашф кардед. Ибораҳои шиорашиударо нависед ва аз рӯйи маъно шарҳ диҳед.*

Дар соатҳои дамгирӣ дар вагон Айнӣ бо мо **сухбатҳои шавқовар** мекунад. Ҳофизаи устод ҳазинаи пурганҷест. **Тамшои Бухоро** ва ҷойҳои гуногун, ки як қисми умри бачагӣ ва ҷавонии Айнӣ дар он ҷойҳо гузаштааст, воқеаҳо ва саргузаштҳои аҷоибро дар хотири вай зинда мегардонад: вай **китоби хотироташро** варақ зада, завқовартарин ё ибратбахштарини он воқеа ва саргузаштҳоро ба ҳикоя кардан медарояд. Монанди қиссаи «Ҳазору як шаб» саргузаштҳои Айнӣ ҳам печ дар печ аст, ки аз ҳар ҳикоя ҳикояҳои дигар сар мезананд. Ҳикояҳо ҳама бо тафсил: бо тасвири макон, шароит, қиёфаи одамон, тарзи гуфтор ва рафтори онҳо нақл карда мешаванд. Баъдҳо мо он ҳикояҳоро дар «Ёддоштҳо»-и устод хонда, мусоҳибаҳои дар тобистони соли 1949 дар вагон кардамонро ба хотир меовардем...

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. **Завқовартарин хотирот**-ро боз чӣ тавр гуфтан мумкин аст?
2. Оё дар суҳбати фозиле ё адибе ширкат доштаед? Чӣ натиҷа бардоштед? Мухтасар нависед.

50. *Дар ҷойҳои лозима аломатҳои китобатро гузошта, матиро нависед. Ибораҳои ду ҷумлаи аввалро муайян сохта маънидод кунед.*

Баъди шунидани суҳанони усто пардаи роз кушода шуд. Дониستم ки ӯ ба Қаратоғ кӯчиданист. Нигоҳи Абдусит басо маҳзунона буд. Маълум ки вай рафта намехост. Охир худӣ ӯ гуфта буд ки барои бозӣ, баҳусас аспу харсаворӣ лику қарибозӣ зув-зув тутпухт рустаконбозӣ ва амсоли инҳо дар деҳа майдон фарохтар аст. Ҳамсолонаш дар Қаратоғ аксар косиббача буда ба бозӣ вақти камтар доранд. На дар ҳамаи хонаҳои он ҷо аспу хар ҳаст.

Аз шунидани каломии усто, пеш аз ҳама, ман ғамгин шудам. Охир ҷӯраи ҳунарманд хушфезлу боодобро аз даст до-

дан осон набуд. Аммо чӣ илоҷ ҳаёт қоидаи худ бозии худ қонуноу такозои худро дорад. Аз ҳамаи инҳо зодгоҳ азизтар аст.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. «**Пардаи роз кушода шуд**»-ро шарҳ дода гӯед, ки онро дар забон чӣ мегӯянд.

2. Кадом бозиҳои миллӣ дар маҳалли шумо мавҷуд аст ва ё аз нав эҳё шудааст? Номи онҳоро нависед.

3. **Ҳаёт қоидаи худ, бозии худро дорад**, яъне-чӣ?

4. Чаро зодгоҳ азиз аст? Магар кофист, ки одам фақат маҳалли таваллудашро дӯст дорад?

7. АЛОҚАИ КАЛИМАҲО ДАР ИБОРА

51. Ба ибораҳо диққат дода, калимаи асосӣ ва тобеъро аниқ созад. Гӯед, ки калимаҳои тобеъ ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд.

Лолаи сурх, дашти васеъ, ҳавои хуш, гул барин зебо, мубориза барои сулҳ, хеле оромона, меҳмони ду рӯз пеш рафтагӣ, аз оҳан сохтан, хонданро дӯст доштан.

52. Ибораҳоро нависед ва муайян кунед, ки калимаҳои ибораҳо чӣ тавр бо ҳам алоқаманд шудаанд.

Дашти беоб, пухтани меваҳо, омадани баҳор, шиша барин шаффоф, бо ҳамсинфон рафтан, оҳиста гуфтан, дирӯз омадан, тозон омадан.

Дар ибора се роҳи алоқаи калимаҳо мавҷуд аст: изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ.

Дар **алоқаи изофӣ** калимаҳои тобеи таркиби ибора ба воситаи **бандаки изофӣ (и)** алоқаманд мешаванд: **талабаи хушзеҳн, хондани китоб**.

Дар **алоқаи вобастагӣ** калимаҳои тобеъ ба худ пешоянд ва ё пасоянд мегиранд. Дар ин навъи алоқа одатан калимаи асосӣ баъди тобеъшаванда меояд: **оҳу барин чолок, бо қалам навиштан**.

Дар **алоқаи хамроҳӣ** робитаи байни калимаҳои таркиби ибора танҳо аз рӯи маъно ва бо ёрии тартиби калима сурат мегирад. Дар ин навъи алоқа пешоянду пасоянд истифода намешаванд: **охиста рафтан, баландтарин қулла.**

53. *Ибораҳоро хонда, роҳҳои алоқаи онҳоро номбар кунед. Гӯед, ки кадом ҳиссаҳои нутқ ба сифати калимаи тобеъ омадаанд?*

Калонтарин шаҳр, ҳафт коргар, чой нӯшидан, ларзида хестан, нақлҳо оид ба Рӯдакӣ, даҳони пиёла барин калон, коре бузург, порчае аз шиша, калимаи дуруст, мактубро хондан.

54. *Матнро хонед ва моҳияти онро шаҳр диҳед. Ибораҳои шиорашударо нависед ва ба кадом навъ тааллуқ доштанишонро муайян кунед.*

Ин **танбеҳи падарам** барои ман як танбеҳи **бисёр ғоидаманд** шуд, ки дар ҳаётам таъсири калон кард ва маро ба диққаткорӣ тарбия намуд, фаромӯш накардани гапҳо, ҳодисаҳо, чизҳо ва одамҳоро ба ман ёд дод. Ман шеърҳоро харчанд махсусан ёд кунам ҳам, зуд аз ёд мебарорам, ҳатто **шеърҳои худамро** ҳам дар **рӯзи дуҷуми** гуфта шудани онҳо фаромӯш мекунам. Аммо гапҳо, ҳодисаҳо, хотираҳоеро, ки ба ман каму беш таъсир карда бошанд, аз ёд набаровардам. Харчанд дар 10-12 соли охир **қувваи ҳофизаам** хеле суст шуда, гапҳо ва чизҳоро зуд фаромӯш мекардагӣ шуда бошам ҳам, аммо **хотираҳои пештара** қариб ҳамагӣ дар ёдам нақш баста мондаанд. Ин натиҷаи ҳамон танбеҳи падар аст, ки ман дар паси вай ба идмон (тренировка)-и хотира ва ҳофиза машғулӣ намудам.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Оё дар зиндагӣ танбеҳи касе бароятон таъсир кардааст?
2. Барои **идмони хотира** чӣ бояд кард? **Идмон**-ро бо кадом калима иваз кардан мумкин аст?

Маънои ибораҳо ба таркиби онҳо вобаста мебошад. Баъзе аз ибораҳо аз рӯйи маъно ашё (предмет), аломат ва амали онро ифода мекунанд. Масалан, **китоби бадеӣ, дӯсти бовафо, хикояи шавқовар** сохтори ягона доранд ва маънои грамматикиашон умумианд: ашё ва аломати онро нишон медиҳанд.

Ибораҳои **рафтани Фаррух, сохтани хона, дубора хондан** ва ғайра ҳам сохтори якхела доранд ва ҳам маънои грамматикиашон ба амалҳо ва ашё ишора мекунанд.

55. Ибораҳои зеринро хонед ва калимаҳои асосиашро муайян сохта, маънои лугавӣ ва грамматикии онҳоро шарҳ диҳед.

Талабаи аълохон, калонтарин кӯча, синфи ҳаштум, дидани падар, шабона омадан, шуморо дидан, (меҳмони) аз шаҳр омада, сухбаткунон рафтан.

САВОЛҲО БАРОИ ТАКРОР ВА ҶАМЪБАСТ

1. Ибора чист?
2. Ибора аз калима ва таркиб чӣ фарқ дорад?
3. Тафовути ибора аз ҷумла дар чист?
4. Кадом ҳиссаҳои нутқ ҳиссаҳои дигарро ба худ тобеъ мекунанд?
5. Кадом навъи ибораҳоро медонед? Номбар кунед ва бо мисолҳо шарҳ диҳед.
6. Чаро ибораҳо ба навъҳо ҷудо мешаванд?
7. Дар ибора кадом навъҳои алоқа вучуд доранд?

Таҳлили наҳви ибора. Тартиби таҳлил

1. Ибораҳои ҷумларо номбар кардан.
2. Калимаи асосӣ ва тобеъро нишон додан.
3. Навъи алоқайи наҳви муайян сохтан.
4. Воситаи алоқайи ибораро аниқ кардан.

Намунаи таҳлил:

Насими баҳор зулфҳои Гуландомро парешон мекард.
Насими баҳор (изофӣ)

Зулфҳои Гуландом (изофӣ)

Алоқаи байни калимаҳои ибора бо бандаки изофии «и»
сурат гирифтааст.

ЧУМЛАИ СОДА

8. ЧУМЛАИ СОДА АЗ ЧИХАТИ МАЪНО, МАҚСАД ВА ОҶАНГ

56. Матнро хонед ва ҳар кадом чумларо аз рӯйи навъ муайян кунед. Дар охири чумлаҳо кадом аломатҳо гузошта шудаанд? Чаро?

Касе саволomez ба Ҳофиз ҳамфикр шуд:

– Чаро инҳо аз моли дунё сер намешуда бошанд?

– Ҳофиз ҷавоб дод:

– Шайх Саъдӣ гуфтааст:

...Чашми танги дунёдорро

Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр!

Шухрати Ҳофиз рӯз ба рӯз меафзуд. Дар ҳама ҷо мардум
ғазалҳои Ҳофизро хонда, ҳар мисраи онро мисли ҷавоҳири
тобнок дармеёфтанд. Кӯшиши пайдарпай ва омӯхтани ҳамешагӣ
ӯро ба ин дараҷа расонида буд...

Аълоҳон Афсаҳзод

Чумла як ҷузъи асосии наҳв (синтаксис) мебошад. Чумла аз ибора бо он фарқ мекунад, ки дорои асоси грамматикӣ – сараъзоҳои чумла ва ё яке аз онҳо мебошад. Мо фикрамонро ба воситаи чумлаҳо баён мекунем. Нутқи мо аз чумлаҳо иборат аст: **Мо ба боғи мактаб даромадем. Он хеле хушманзара буд. Бӯйи атргулҳои рангоранги атрофи сарҳавзи боғ ба кас ҳаловат мебахшид. Мо хеле тамошо кардем. Баъди ин ҳаваси мо ба гулпарварӣ боз ҳам зиёд шуд.**

Гурӯҳи калимаҳои ба якдигар алоқаманд ва ё калимаи ҷудогонае, ки фикри тамомшударо ифода мекунанд, чумла номида мешавад.

Дар гуфтугӯ ба охир расидани ҳар як чумларо оҳанги талаффуз муқаррар месозад. Чумлаҳоро дар навишт аз якдигар аломатҳои китобат ҷудо мекунанд.

Гӯянда вобаста ба мақсади худ метавонад, бо оҳангҳои гуногун фикрашро баён созад. Аз ин рӯ, ҷумлаҳо аз ҷиҳати ифодаи маънову мақсад ҳикоягӣ (хабарӣ), саволӣ ва амрӣ мешаванд. Ғайр аз ин, ҷумлаҳо метавонанд, хитобӣ ҳам шаванд, агар эҳсосотеро ифода кунанд. Воситаи асосии ифодаи мақсад ва хитоб оҳанги талаффуз мебошад.

а) ҷумлаи ҳикоягӣ

57. *Порчаро хонед ва ба оҳанги он диққат диҳед. Гӯед, ки оҳанги хониши ҷумлаҳои ҳикоягӣ чӣ гуна аст?*

Айни фикр карда истода мегӯяд:

– Асарро аввал як бор аз сар то охир навишта баромадан беҳтар аст. Ҳар тавре ки барояд, майлаш. Ана, баъд кори асосӣ сар мешавад: «арра» мекунад, «метарошед», «сӯҳон» мезанед. Ман асарҳоямро камаш ду бор навишта мебароям: як бор аз сар то по менависам, баъд аз он покнавис мекунам. Дар вақти покнавис кардан тасҳеҳот ва тағйироти даркориро мебарорам. Дар аснои ин кор саросема нашудан, пухта фикр кардан лозим аст.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Ба андешаи устод розиед ё на? Чаро?
2. Шумо дар навишт ин таъкидро риоя мекунад?
3. **Покнавис** чӣ аҳаммият дорад?

Дар ҷумлаи ҳикоягӣ фикр ба таври хабар ё ҳикоя баён мешавад. Гӯянда ба воситаи ҷумлаҳои ҳикоягӣ ҳодисаю воқеаҳоро нақл, фикрро тасдиқ ё инкор мекунад. Оҳанги гуфтор дар аввали ҷумлаҳои хабарӣ баланд буда, дар охир паст мегардад. Оҳанги баланд ба калимае меафтад, ки задаи мантиқӣ қабул кардааст. Дар охири ҷумлаи ҳикоягӣ аломати нуқта гузошта мешавад.

58. *Матнро хонед, ҷумлаҳои ҳикоягиро аниқ созед ва нависед.*

Офтоби пагоҳӣ ба сари сафедорҳои баланд шилшилаҳои заррин овехт. Нурҳои офтоб ба гирду атроф барқвор паҳн мешуданд ва ҳамаро ҷоннок ва серҳаракат мекарданд.

Нокҳои қоматбаланди сархам гӯё аз чизе шарм дошта бошанд, сурх шуданд. Тумани ширтоби тунук ба анҷом ёфтани умри и худ бовар ҳосил карда, домони худро аз канор ба миёнҷойи дарё кашид, вале нурҳои шамшервор теzi офтоб зуд ба сари ӯ рафта расиданд ва пас аз лаҳзае аз туман (ғубор) осоре боқӣ намонд.

Насими тоза бархост ва буттаву дарахтон аз кокулҳои худ марворидҳои шаффофи шабнамиро афшонда-афшонда, бо ҳамдигар пичирросзанон суҳбат сар карданд, гӯё хобҳои имшабаашонро ба якдигар ҳикоя мекарданд.

Пӯлод Толис

Супориш

1. Мазмуни матни болоро мухтасар нақл кунед.
2. Гӯед, ки барои мухтасар кардан чӣ корро анҷом додед.
3. Сифат барои тасвир чӣ нақш дорад?
4. Ибораҳои сарсатри аввалро муайян кунед ва шарҳ диҳед.

б) ҷумлаи саволӣ

59. Ҳикояро возеҳу равшан бо риояи оҳанг хонед. Аз рӯйи ифодаи мақсад ҷумлаҳои саволиро аниқ созед ва нависед.

Султон Маҳмуд рӯзе дар ғазаб буд. Талҳак хост, ки ӯро аз он маломат берун орад. Гуфт:

– Эй султон, номи падарат чӣ буд?

Султон биранҷид, рӯй бигардонид. Талҳак боз баробар рафт ва ҳамчунин савол кард.

Султон гуфт:

– Мардаки қалтабони сағ, ту бо он чӣ кор дорӣ?

Гуфт:

– Номи падарат маълум шуд. Номи падари падарат чун буд?

Султон бихандид.

Убайди Зоконӣ

Луғат

Талҳак – қаҳрамони адабиёти шифоҳӣ, ширинкор

маломат – ранчиш

қалтабон – нокас, нобакор

Чумлае, ки дар он фикр ва мақсади гӯянда ё нависанда ба тариқи пурсиш ва ё савол баён мегардад, саволӣ ном дорад. Дар ташкили чумлаҳои саволӣ оҳанги талаффуз ва каллимаҳои саволӣ (ҷонишинҳо, зарфҳо ва ҳиссаҷаҳои саволӣ) нақши муҳим доранд.

Дар чумлаҳои саволӣ баландшавии овоз ба каллимаҳои саволӣ, ки ба онҳо зада меафтад, вобаста аст. Дар охири чумлаҳои содаи саволӣ аломати савол гузошта мешавад.

60. Чумлаҳоро бо риояти оҳанг хонед ва сипас онҳоро навишта, воситаҳои ифодаи чумлаҳои саволиро шарҳ диҳед.

1. Чаро ӯ ин қадар асабонӣ мешавад? (С.Т.)
2. Хуршед дар мактаб аст?
3. Шумо ҳозир омадед?
4. Оё, шумо ба худӣ Зебӣ гап задед? (Ф.Н.)
5. Магар ҳамин ҳам кор аст? (П.Т.)
6. Вай ба ту кӣ мешавад? (П.Т.)

61. Порчаҳои шеърро хонед ва ҳар банди онро шарҳ диҳед. Гӯед, ки бандҳоро кадом нукта ба ҳам наздик гардондааст.

Чаҳони тоҷикон гардида гулгун,
Ба сулҳи тоҷикон дунёст мафтун.
Чароғи маърифат гардид равшан,
“Суруди Рӯдакӣ шуд зинда акнун!”

....

Ҳама зӯру тавон аз иттиҳод аст,
Нишоти дӯстон аз иттиҳод аст.
Сафобахшу гулафшону фараҳбор
Чаҳони тоҷикон аз иттиҳод аст.

Абдурауф Муродӣ

Супориш

1. Гӯед, ки амали мисраъҳои банди аввал бо кадом таркибҳои ифода шудаанд.

2. *Калимаҳои сафобахи, гулафишон-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.*

Чумлаҳои саволӣ одатан дар муколама бештар воме-
хӯранд, аз ин рӯ, ҳар як саволу ҷавоб бо тире оғоз меёбад:
– Анбори моро ту сӯзондӣ?
– Ман.
– Кӣ инро ба ту фармон дод?
– Ватан. (А.Л.)

в) чумлаи амрӣ

62. *Чумлаҳоро хонед ва гӯед, ки амр бо кадом феълҳо ифода ёфтааст.*

1. Шумо ҳам бароед, ба молҳо хӯрок диҳед. (С.А.)
2. Бирав, аз хонаи Одина хабар гир! (С.А.)
3. Акаурун, ба мо ҳамроҳ шавед. (С.А.)
4. Далери ман, сазовори падар бош, Чу шамшери падар соҳибзафар бош! (М.Т.)
5. Ҳозир ба он ҷо баргард. (С.У.)
6. Илтимос, хоҳар, як дақиқа сабр кунед. (Ҳ.К.)

Чумлае, ки амру фармон, хоҳишу илтимосро мефаҳ-
монад, амрӣ ном дорад. Вобаста ба вазъияти нутқ чум-
лаҳои амрӣ маъноӣ даъват, хоҳиш, илтимос ва маслиҳатро
низ ифода менамоянд: Ту, Давлат, дар ҳамин ҷо мон. (Р.Ҷ.)
Майлаш, Зайнаб биравад. (Ф.М.)

63. *Порчаро хонед, чумлаҳои амриро муайян сохта, маъноҳои онҳоро шарҳ диҳед.*

Вай (Фирӯз) оҳиста ба сӯйи модараш қадам монд ва ўро аз китфаш оғӯш карда, ба амакаш рӯй овард:

– Равед аз ин ҷо. Равед, амак...

Ў ин гапро, чунон ки аз дилаш гузаронида бошад, ниҳоят паст ва оромона гуфт.

– Чӣ?! Ту.. боз ба ман фармон медиҳӣ?!

– Ман ба шумо гуфтам: равед аз ин ҷо! – баногоҳ беҳудона дод зад Фирӯз.

Шарофатхола як қад парида, ба остини ӯ часпид.

– Натарсед, оча. – Ҳоло овози Фирӯз боз мулоим шуда буд. – Биёед, хона дароём.

Вай ба амакаш ... эътибор надода, ҳамроҳи модараш ба ҳавлӣ даромаду дарвозаро занҷир кард.

Саттор Турсун

г) ҷумлаҳои хитобӣ

64. Порча ва байтҳоро хонед, ба оҳанги он диққат кунед. Гӯед, ки кадом мисраъҳо ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода мекунанд.

Эй ситамдидагон, эй асирон,
Вақти озодии мо расид.
Муждагонӣ диҳед, эй фақирон!
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.

С.Айнӣ

Гул кун ба бахти мо, Ватан,
Мисли гулистону чаман!

М. Турсунзода

Бӯйи хуш медамад, баҳор, баҳор,
Зуд биштоб, эй баҳори кор!

П. Сулаймонӣ

Ҷумлае, ки ба воситаи он ҳиссиёту ҳаяҷони гуногун (шодмонӣ даъват, ҳашму ғазаб, сарзаниш ва монанди инҳо) ифода меёбанд, хитобӣ ном дорад.

Аз ин сабаб ҷумлаҳои ҳикоягӣ, саволи ва амрӣ ҳангоми бо ҳиссиёти баланд ва оҳанги хитобу нидо талаффуз шудан ба ҷумлаи хитобӣ табдил меёбанд.

65. *Порчаҳоро равшану возеҳ хонед. Гӯед, ки ҷумлаҳои саволӣ аз хитобӣ дар талаффуз чӣ фарқ доранд.*

- Офтобо, бартар аз гармои ту ҳаст?
- Оре, гармии забон!
- Оташе муқаддамтар аз неруи ту ҳаст?
- Оре, неруи забон!
- Биёбоно, бузургтар аз паҳнои ту ҳаст?
- Оре, паҳнои забон!

* * *

Ай ҷӯяндағони зебой! Вақтро бар ҳадар мадихед: зе-
боиро танҳо аз вожаву ибороти забони модарӣ метавон
дарёфт.

* * *

Ай зоғ, оё тавонӣ, ба забони шевотаре бисаройӣ?
– Зинҳор! Лафзи ман худ басо шевост, зеро забони мода-
ри ман аст.

Абдурауф Муродӣ

Савол ва супориш

1. Андешаи худро оид ба ҳар як порча баён кунед.
2. Ҳикмати порчаи севум дар чист? Хулосаатонро мухтасар нависед.

66. *Хонед ва тақлидан ба ҷумлаҳои зерин шиору даъват нависед.*

1. Зиндаю поянда бод Тоҷикистони соҳибистиклол!
2. Ҳамду сано бод ба зан!
3. Ёдгори Айниву ин кӯҳсорон зинда бод!
Шеърӣ Турсунзодаву ин обшорон зинда бод!

Лоиқ Шерали

Чумлаҳо аз ҷиҳати сохт ва вазифа басо рангоранганд. Аз рӯйи иштироки асосҳои грамматикӣ онҳо ба сода ва мураккаб ҷудо мешаванд: Темур Ҳофизро ба ништастан таклиф кард. Замоне ки дар Шероз суруди Ҳофиз ба фалак мепечид, дар Табрез мурғи табъи Камоли Хучандӣ низ ба наво даромада буд. (А. Афсаҳзод)

Чумлаҳои сода аз рӯйи иштироки асосҳои грамматикӣ ба дутаркиба (дорои ҳар ду сараъзо) ва яктаркиба (дорои яке аз сараъзо) ҷудо мешаванд.

Ҳам чумлаҳои содаи дутаркиба ва ҳам яктаркиба аз рӯйи мавҷудияти аъзоҳои пайрав хуллас (аъзои пайрав на-дорад) ва тафсилӣ (дорои аъзои пайрав) мешаванд: Субҳ медамид (содаи хуллас). Ба зудӣ равшан мегардад (содаи яктаркибаи тафсилӣ).

Алоқаи калимаҳо дар ҷумла

Алоқаи калимаҳо дар ҷумла ду хел мешавад: **пайваст ва тобеъ.**

Дар алоқаи пайваст ду ва ё зиёда калимаҳои мустақил, ки ҳар кадом баробарҳуқуқанд, ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд. Воситаи алоқаи пайваст **пайвандакҳои пайвасткунанда (ва, -у(-ю), ҳам...ҳам, на...на, чи...чи...)** ва **оҳанги талаффуз** мебошанд: Закия меҳонад ва менависад. Ҷамше-ду Аҳдия кор мекунад.

Дар алоқаи тобеъ калимаю ибораҳо байни якдигар вобаста мебошанд, яъне як ҷузъ асосӣ буда, дигарӣ ба он аз ҷиҳати грамматикӣ тобеъ мешавад. Алоқаи тобеъ дар навбати худ чор хел мешавад: мувофиқат, изофӣ, вобаста-гӣ ва ҳамроҳӣ.

1. Дар алоқаи мувофиқат хабар аз рӯйи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат мекунад. Ин навъи алоқа танҳо ба ҷумла хос аст: **Солҳо мегузаштанд. Шухрати Ҳофиз оламгир шуд. Ҳатто баъзеҳо сурудҳои Ҳофизро ғалат – ғалат хонда, аз он ба тарзи худ «лаззат» мебурданд. (А.Афсаҳзод)**

2. Дар алоқаи изофӣ як калима ба калимаи дигар ба воситаи бандаки изофӣ (и) тобеъ мешавад: **Ҳавои сарду нами чандрӯза ба ҷисми заифу бемори Наср таъсири бад кард. (Р.Ҷ.)**

3. Дар алоқаи вобастагӣ калимаи тобеъкунанда (хабар) пуркунанда ва ё ҳолро талаб менамояд: **Муҳаммад Солеҳ хабарро зуд ба Абучаъфар расонд. (Р.Ҳ.) Рӯдакӣ удро ба даст гирифт. (Р.Ҳ.)**

Дар алоқаи вобастагӣ муносибати амал бо предмет ифода мешавад, амалро калимаи тобеъкунанда, предметро калимаи тобеъшаванда, ки бештар бо пасоянду пешояндҳо меоянд, нишон медиҳад: **Ба муаллим гуфт. Аз муаллим пурсид.**

4. Дар алоқаи ҳамроҳӣ калимаи тобеъшаванда бо тобеъкунанда ҳамроҳ меояд. Воситаи алоқаи ҳамроҳӣ тартиби калима дар ҷумла ва оҳанги талаффуз мебошад: **Сухбат беробита ва бетартиб тӯл мекашид. (Р.Ҳ.) Ҳавопаймо тез парвоз мекунад.**

67. Ҷумлаҳоро хонед ва алоқаи байни калимаҳои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ў лампаро ба дасти саройбон дода, дафтарро ба дасти худ гирифт. (С.А.) 2. Дар поён дарёи Панҷ оромона ҳаракат мекунад. (А.Д.) 3. Кӯҳи барфин, оби ширин дорад он, Чашмаву рӯди булӯрин дорад он. (М.Т.) 4. Шумо суҳбатро озодона коим доред! (С.А.) 5. Вай (С. Айнӣ) китоби хотироташро варақ мезанад. (С.У.) 6. Сахтиҳои рӯзгор Одинаи хурдсолро хеле соҳибтадбир ва таҷрибадор карда буд. (С.А.)

9. ТАРТИБИ КАЛИМА ДАР ҶУМЛА. ОҲАНГИ ТАЛАФФУЗИ ҶУМЛАИ СОДА ВА ЗАДАИ МАНТИҚӢ

68. Ҷумлаҳоро хонда аниқ созад, ки кадом калимаҳо ҷавоб талаб мекунад ва ҷойи онҳоро шарҳ диҳед.

1. Шукрона дар ҳавлии ҳамсоя бо кӣ бозӣ карда гаштааст?
2. Шукрона дар ҳавлии кӣ бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?
3. Шукрона дар кучо бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?
4. Кӣ дар ҳавлии ҳамсоя бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

69. Ҷумлаҳоро, аввалан, хонда муқоиса кунед ва фарқи маъноии онҳоро шарҳ диҳед. Сониян, нависед ва ба зер ифодаҳое, ки таъкидро талаб менамоянд, хат кашед.

1. Ромин ҳар бегоҳ дар соҳили дарё танҳо гардиш мекард.
2. Ромин танҳо дар соҳили дарё ҳар бегоҳ гардиш мекард.
3. Ромин ҳар бегоҳ танҳо дар соҳили дарё гардиш мекард.

Ҷойи калимаҳо дар забони тоҷикӣ нисбатан устувор аст. Одатан тартиби калимаҳо дар ҷумла чунин мебошад: мубтадо, ҳоли замон, пурқунанда, муайянқунанда, ҳоли макону тарз ва хабар.

Дар назм як андоза ҷойи калима озод аст. Вобаста ба мақсаду талаботи гӯянда тартиби калима метавонад, тағйир ёбад.

Бо ёрии тартиби калима метавон, тобиши маъноии калимаю ибораи дар таркиби ҷумла бударо муайян сохт.

Ҳангоми оромона ва ба таври муқаррарӣ сухан кардан ин гуна калимаю ибораҳо дар паҳлуи хабар меоянд. Масалан, ҷумлаи «Манучеҳр китоб харид» аз «Китобро Манучеҳр харид» фарқ мекунад. Дар ҷумлаи аввалӣ таъкид мегардад, ки Манучеҳр танҳо **китоб харид, на чизи дигар. Маъноии ҷумлаи дуюм ин аст, ки **Манучеҳр** китоб харид, на каси дигар.**

70. *Чумлаҳоро хонда, бо ҳам муқоиса намоед. Гӯед, ки онҳо аз якдигар чӣ фарқ доранд?*

1. Ин чашн аз ҳама бошукӯхтару хуррамтар дар сайргоҳи беруни шаҳр баргузор мешуд. – Дар сайргоҳи беруни шаҳр ин чашн аз ҳама бошукӯхтару хуррамтар баргузор мешуд.

2. Ҳар дам ҳаёху ва ғалоғулаи издиҳоми тамошобинон бонги таблу карнайҳоро пахш мекард. – Бонги таблу карнайҳоро ҳаёху ва ғулғулаи издиҳоми тамошобинон ҳар дам пахш мекард.

3. Издиҳоми халқ аз ҳаяҷони қалбӣ дам ба дарун кашид. – Аз ҳаяҷони қалбӣ издиҳоми халқ дам ба дарун кашид.

71. *Матнро возеҳ хонед. Сипас онро нависед ва ба аломатҳои китобати ҳар як ҷумла диққат диҳед. Лавҳае таҳия кунед ва эҳсосоти худро ба модар баён намоед.*

Оҳ, модар, модар! Чӣ аҷоиб зоте ҳастӣ ту! Дар дунё насли инсон хушк шуда мерафт, агар меҳру шафқат ва меҳрубониҳои ту намешуд! Ишқу муҳаббат маъно ва мафҳуми худро аз дили ту, аз ҳастии ту гирифтааст. Ишқ – ишқи ту, меҳр – меҳри ту, лутф лутфи туст. Дигар ҳама чиз хазон дорад, фано дорад, илло муҳаббати ту! Ту асрори ниҳони дили фарзандонатро бе гапу ҳарф мефаҳмӣ, зеро ки онҳоро дар мағзи чонат парварида, ба дунё овардаӣ! Дили онҳо тапиданро аз дили ту омӯхтааст; хуни онҳо ба рағҳо давиданро аз хуни ту омӯхтааст; эҳсосот, фаҳмиш ва идрокро ба онҳо ту додаӣ.

Ҷалол Иқромӣ

72. *Ба саволҳо ҷавоби пурра навишта, зеро калимаҳои зарурӣ хатти рост кашед.*

1. Рӯзи Истиклолияти давлатӣ дар ҷумҳурии мо кай чашн гирифта мешавад?

2. Шумо хусусиятҳои моддаҳоро аз кадом фан меомӯzed?

3. Иброҳим дирӯз бо бародараш ба кучо рафта буд?

4. Ба озмуни хотимавии мактаббачагон кихоро мефистанд?

73. *Чумлаҳоро нависед ва ба зери сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрави чумла хат кашед. Гӯед, ки ҷойивазкунии калимаҳо ба маънои чумлаҳо чӣ таъсире расонид.*

Вазифаи мо – хондан. Хондан – вазифаи мо.
Бародарам – донишчӯ. Донишчӯ – бародарам.

74. *Ин чумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед ва муқоиса кунед. Хулосаатонро гӯед.*

1. Ин китобро хондӣ. Ин китобро хондӣ! Ин китобро хондӣ?

2. Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад. Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад!
Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад?

Пасту баланд шудани суръати овозро дар нутқи шифоҳӣ оҳанги талаффуз мегӯянд. Задаи маъноию мантиқӣ, ист, пасту баландшавии овоз ва суръати нутқ унсурҳои оҳанги талаффуз ҳисоб меёбанд. Оҳанги талаффуз маънои чумларо аниқтар месозад. Гӯянда бо ёрии оҳанг муносибати худро баён мекунад.

Чумлаҳоро мувофиқи шарҳашон бихонед:
Меравӣ! (бо хушҳолӣ). Меравӣ (бо қаҳру ғазаб).
Меравӣ? (бо тааҷҷуб). Меравӣ? (бо шубҳа).

Чумлаҳои зеринро тавре хонед, ки маъноҳояшон диғар шаванд.

1. Сохтмони мактабҳои нав тамом шуд.

2. Бародари ман кор мекунад ва дар донишгоҳ таҳсил менамояд.

75. *Чумлаҳоро хонед ва ба талаффузи калимаҳои шиорашуда диққат диҳед. Аз ҷиҳати тобиши маънои чумлаҳо фарқ мекунад ё не?*

Мо аз сахро дирӯз омадем.
Мо аз **сахро** дирӯз омадем.
Мо аз сахро **дирӯз** омадем.
Мо аз сахро дирӯз **омадем**.

Дар ҷумла ягон ҷихати муҳимми фикр на танҳо ба воситаи тартиби калима, балки ба воситаи задаи мантиқӣ низ таъкид меёбад. Дар ин ҳолат ба ҷойивазкунии калимаҳо зарурате намеронад, фақат калимаю ибораи лозима шиддатноктар талаффуз карда мешаванд.

76. *Ҷумлаҳоро чунон хонед, ки задаи мантиқӣ ба калимаҳои шиорашиуда афтад.*

1. **Закия** мақолаҳоро таҳрир кард. Закия **мақолаҳоро** таҳрир кард. Закия мақолаҳоро **таҳрир кард**.

2. **Фаршед** ба рӯзнома обуна шуд. Фаршед **ба рӯзнома** обуна шуд. Фаршед ба рӯзнома **обуна шуд**.

77. *Ҷавоби ҷумлаҳоро ёбед ва нависед.*

1. Захро фардо ба осорхона меравад ё каси дигар?
2. Захро фардо ба осорхона меравад ё ягон рӯзи дигар?
3. Захро фардо ба осорхона меравад ё ягон ҷойи дигар?
4. Захро фардо ба осорхона меравад ё намеравад?

78. *Ба саволҳо тавре ҷавоб диҳед, ки ҷумлаҳо ҷавоби онҳо бошанд.*

Имрӯз дар мактаб озмун доир мегардад.
Имрӯз **дар мактаб** озмун доир мегардад.
Имрӯз дар мактаб **озмун** доир мегардад.
Имрӯз дар мактаб озмун **доир мегардад**.

Задаи мантиқӣ метавонад, дар тамоми калимаҳое афтад, ки ҳадафи асосиро баён мекунад. Он ба нутқ ифодаҳои махсус мебахшад. Задаи мантиқӣ бештар дар нутқи гуфтугӯию публитсистӣ ва ҳангоми баланд хондани матнҳои бадеӣ истифода мешавад.

ИМЛОИ САНЧИШ

Оби тоза

Ибни Сино ба истеъмоли оби тоза таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, чунин меҳисобад, ки бисёр бемориҳо, баҳусус бемориҳои сирояткунанда, ба воситаи оби нӯшокӣ паҳн мешаванд. Барои аз ғашҳои механикӣ тозакунии ӯ истифодаи ҷолоишро бо зарфиҳои гилии сӯрохдор пешниҳод мекунад. Усули бо тақтир тозакунии обро Ибни Сино усули мукамал меҳисобид. Яке аз усулҳои тозакунии об мувофиқи ақидаи Ибни Сино чунин аст: Аз пашм ресмон тайёр карда, як нӯги онро ба зарфи аз об пур ва нӯги дигарашро ба зарфи холӣ мегузоранд. Дар натиҷа об ба зарфи холӣ мечакад. Ин яке аз навҳои беҳтарини ҷолоиши об ба ҳисоб меравад, баҳусус, агар он якҷанд маротиба такрор карда шавад. Эҳтимол, дар ин маврид ба шарофати тарангкании сатҳии худ об аз сӯроҳҳои ресмон гузашта, ғашҳои механикиро дар якҷоягӣ бо зарраҳои гилӣ дар ҷисми ресмон боқӣ гузорад.

аз китоби «Об – муъҷизаи табиат»

10. КОР БО МАТНИ ЛУТФИ ЛАТИФ

79. *Матиро бодикқат хонед ва зӯед, ки аз он чӣ натиҷа бардоштед.*

Агар шарҳи фарҳангномаҳоро бубинем, ба назар чунин мерасад, ки дар шарҳи онҳо махсусияти лутфи латиф ба эътибор гирифта нашудааст. Чун намуна шарҳи чанд фарҳангномаро дар зер меорем:

Г. А. Восканян дар «Фарҳанги русӣ ба форсӣ» (М., 1986) вожаи «комплимент»-ро чунин тавзеҳ додааст: «Комплимент

– хушомад, таоруф ва ба касе хушомад гуфтан» (сах.229). Дар «Луғати русӣ – тоҷикӣ» (М. 1985), ки зери таҳрири М. С. Осимӣ нашр шудааст, вожаи «**комплимент**» чунин маънидод гаштааст: «Комплимент – хушомад, таъриф, тавсиф, таъриф (хушомадгӯӣ) кардан» (сах.408). «Фарҳанги русӣ ба форсӣ» (М., 1965), ки дар таҳрири А. Асадуллоев ва Л. С. Пейсикова ба таъб расидааст, вожаи «**комплимент**»-ро чунин тавзеҳ додааст: «Комплимент – хушомадгӯӣ, таъриф, таоруф, говорить комплименты – хушомад гуфтан, таъриф (таоруф) кардан» (сах.338). Дар «Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ» (Душанбе, 2010) калимаи «**хушомад**» чунин маънидод гаштааст: «Хушомад – лестъ, заискивание; подхалимство; хушомад гуфтан (**кардан, задан**) льстит, заискивать; подхалимнивать» (сах. 668). Дар ҳамина фарҳанг калимаи «**таъриф**» чунин тавзеҳ шудааст: Таъриф -1. описание, характеристика; определение; дефиниция; ~и калима лингв. определение слова. 2. хвала, похвала, восхваление; -кардан хвалить, восхвалять; б) описывать, определять» (сах. 599). Калимаи «**таоруф**» ин тавр шарҳ ёфтааст: «Таоруф – оказывание почёта и уважение гостью. 2. соблюдение церемоний, условностей; 3. правило, обычай» (сах.583).

Ифодаи лутф кардан, лутф доштан, лутфомез сухан гуфтан ва бисёр таъриф кардан дар адабиёти шифоҳӣ ва хаттии мардуми мо маъмул аст. Намунаҳои бомаҳорат гуфтаю навиштаи адибони тоҷику форс (Убайди Зоконӣ, Муҳаммад Авфӣ, Ҷомӣ, Восифӣ ва дигарон) ин гуфтаи моро тасдиқ мекунад. Ин ифодаро метавон муодили вожаи «комплимент»-и русӣ (лотинӣ) ҳисобид. Дар байни аҳли адаб ин ифода ҳар хел маънидод мегардад: Аз ин рӯ, гурӯҳе вожаи русии «комплимент»-ро **хушгӯӣ**, гурӯҳи дигар **илтифот** ва гурӯҳи сеум **таоруф** маънидод мекунад. Ба назар чунин мерасад, ки ифодаи «**лутфи латиф**» беҳтар аст, зеро он фарогири матлаб мебошад.

«Лутф» дар фарҳангҳо чунин шарҳ ёфтааст: нармӣ ва тозагӣ («Ғиёс-ул-луғот» (Душанбе, 1988,ҷ. 2, сах.210); нармӣ ва нозукӣ дар қору кирдор; ва ҳадя ва меҳрубонӣ кардан; ёрӣ кардан; ва ниғаҳбонӣ ва ҳимоят кардан («Мунта-

хаб-ул-луғот», Душанбе, 2003, сах.464), нармӣ, меҳрубонӣ, накуӣ, алтоф – ҷамъи лутф («Фарҳанги форсии Амид» (Техрон, 2535, сах.892), нармӣ намудан, меҳрубонӣ кардан; нармӣ, рифк, мадоро, меҳрубонӣ; хушрафторӣ; некуӣ, некукорӣ; карам, базл, бахшиш; хусусияте аз ҷамол, дақиқае аз зебой («Фарҳанги форсии Муин», Техрон, 1375, ҷ.3. сах.3589).

Лутфи латиф он аст, ки бисёр нозук буда, дар он кадру қимат ё эътибори инсон аз будаш зиёд карда, нишон дода мешавад. Лутфи латиф аз хушомадгӯию писханду тамасхур оӣ буда, дар он танҳо муболиға ба назар мерасад, вале дар лутфи муқаррарӣ баъзан ҳадаф духӯра – бо тамасхуру танзифода меёбад. Муқоиса кунед: Ин ранг бароят бисёр мувофиқ (лутф) «Ту аз ҳама зеботар» (ин хушомад буда, дағалу дурушт аст, он аксар писанд ва қабул намегардад). Дуруст аст, ки одамоне ҳастанд, ки хушомаду тамаллуқро дӯст мебаранд. Дар ҳар сурат, аксари одамон ба хушомад нафратдоранд.

Баъзеҳо ба моҳияти лутф дуруст сарфаҳм намераванд ва онро таъриф мепиндоранд ва мегӯянд: «Э, биё, мон ҳамон гапҳоятро». Дуруст аст, ки лутфгӯӣ ҳам мавқеи худро дорад. Дар сурати бемавқеъ истифода бурдани лутф, он сабаби ранҷиши мусоҳиб шуданаш аз эҳтимол дур нест.

Лутфу лутфи латиф ва таъриф як чиз нестанд. Воқеан, таъриф баҳои мусбат аст ва одатан он аз тарафи калонсолон гуфта мешавад. Лутфро ҳам калонсолон ва ҳам дар синну сол хурдон низ истифода мебаранд.

Шояд беҳтарин лутф он бошад, ки номаду ноухдабароии худро зикр карда, ҳамзамон, дигареро таъриф кунӣ. Масалан, ду роҳбари муассиса бо ҳам вомехӯранд. Яке ба дигарӣ мегӯяд: «Чӣ тавр ту дар як он тавонистӣ, ки калонро, яъне роҳбари аслиро ба гап дарорӣ. Ман дирӯз қариб ду соат бо ӯ суҳбат доштам, вале розӣ карда натавонистам. Агар ту мешудӣ, дар панҷ дақиқа масъаларо ҳал мекардӣ?».

Лутфи латиф ҳам асос дорад. Қабули лутф ҳам лаҳзаӣ мувофиқ ва вақти муайян дорад. Агар лутф бемавқеъ ва

бечо гуфта шавад, баъзан боиси ранчиши ҳамкору мусоҳиб мегардад. Масалан, ҳамкор, дӯсти қадрдон ва ё мусоҳиби шумо тамоми шаб ба иллоти дарди дандон ё ҳодисаи дигаре нахобида ва чашмҳо сурху рангу рӯ парида вомехӯрад шумо ба афту андом, яъне ҳолати зохирии ӯ тавачҷухе накарда мегӯед. «Имрӯз бисёр ҷавон ба назар мерасад». Худ қазоват бикунед ва худро ба ҷойи ӯ тасаввур намоед. Чӣ лутфгӯйии бемавқеъ! Аслан, мақоле ҳаст, ки чунин садо медиҳад: «Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад».

Истифодаи лутфи латиф ҳам вақту лаҳзаи муносиб дорад. Агар лутф бамавқеъ ва бачо гуфта шавад, басо фораму хушҳолкунанда аст. Мусоҳиб аз лутфҳои муносибу мувофиқ ва бамавқеъ курта-курта гӯшт мегирад, эҳсоси шавқу завқ ва фараху шодмонӣ ӯро нишот мебахшад. Ва шояд чандвақтина ғаму андуҳаш тавассути шунидани лутф аз дил ва ҷисму ҷонаш барояд. Ӯ дар ҳамин лаҳза худро хеле сабуку болидарӯх эҳсос мекунад. Агар ба чеҳрааш дурусттар нигаред, пай мебаред, ки шодмоние, шавқу завқи болидахотирӣ дар ҷисму ҷонаш ҳувайдост.

Лутфи латифи ҳақиқию воқеӣ бояд чунин бошад, яъне дар он таҳқиру танз ва ҳаҷву писханд набояд роҳ ёбад. Чунон ки дар оғози матн хондед, лутфи латифи воқеӣ ҳамеша муҳтавои мусбат дошта, мусоҳибро бояд рӯҳбаланду болидахотир созад.

Ёдовар шудан лозим аст, ки лутф бештар хоси нутқи гуфтугӯйист ва он бо мурури замон дар адабиёти пешину имрӯз мақоми барҷаста пайдо кардааст. Дар зер чанд лутф чун намуна меорем, ки ба масъалаҳои гуногун бахшида шудаанд.

Саидамир Аминов

80. Матнро хонед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки ба муҳтавои матн розиед? Чаро? Ҳодиса воқеист?

Дугонаҳо ё ҳамкорон чанде бо ҳам вонахӯрда буданд. Тасодуфан дар кӯча ё чорабиние бо ҳам вохӯрданд. Он зани шинос дар даст тифле дошт. Баъди салому алейк ҳамкорон ба ӯ гуфтанд: «Аҷаб кӯдаки зебост. Табиист, ки аз зани зебо

тифли хушрӯ ба дунё меояд» Дар ин асно модар чунон қано-
атманд мегардад, ки онро дар симои модар баръало эҳсос
мекунад. Аз хушҳолӣ чеҳраи модар сурх гашта, як шодмо-
ние ӯро фаро мегирад.

Возеҳ аст, ки падару модар ин лутфи латифро ба худ қа-
бул мекунанд ва хушҳол мегарданд.

*81. Порчаро бодикқат хонед, гӯед, ки онро лутф ҳисобидан
мумкин аст? Чаро? Дар матн дар бораи чӣ суҳан меравад? Ҳадафро
дарк кардед? Шарҳ диҳед? Матнро нависед ва ба аломатҳои кито-
бати он диққат диҳед.*

Шакурӣ. Бах, Бах! Ҳой Орифӣ, шеърбофиро бигузору ин
аҷоиботро тамошо кун. Ин паланг ҳамин дам аз сафҳаи ки-
тоб часта, ману туро медарад! (Ба Маҷ.) Кадом наққоши Чин!

Маҷ. Наққош нагӯед. Монии дувум гӯед!...

Сотим Улугзода

*82. Матнро бодикқат хонед ва гӯед, ки аз порчаи боло чӣ фарқ
дорад. Инро чӣ мегӯянд? Латифа ё лутф? Пас муайян кунед, ки
латифа аз лутф (ё лутф аз латифа чӣ фарқ дорад).*

Боре Шоҳқосим ба хиргоҳ омад. Мавлоно Муҳаммад
ба иззати тамои дастор бар сар ниҳода, бар пой хост. Чун
бинишастанд, Шоҳқосими Нурбахш ба сакфи хиргоҳ ни-
гоҳе карда гуфт:

– Чӣ нағз хиргоҳе буда.

Мавлоно Муҳаммад гуфт:

– Пеш аз омадани мулозимон хиргоҳ (манзил ё хайма)
буд, чун шумо ташриф овардед, харгоҳ шуд.

Зайниддин Восифӣ

*83. Порчаро хонед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки ба кадом мавзӯ бах-
шида шудааст.*

Бештари лутфҳои латиф бо назардошти зоҳири инсон,
махсусан занон, гуфта мешаванд (дар ҳаққи мардон ҳам кам
нестанд).

Масалан, ҳангоми вохӯрӣ баъд аз ҷудоии дуру дароз,
одамон ба якдигар рӯ ба рӯ гарданд, чунин лутфи латиф

мегӯянд: «Бовар кунед, ки дар ин муддат шумо аслан тағйир наёфтаед. Чи тавре ки бист сол пеш дида будам, ҳамон тавред. Вақту замон ғами шуморо меҳӯрад. Шумо ҷавонтар гаштаед. Боду ҳавои он ҷо бароятон мувофиқ омадааст».

84. Порчаи зеринро хонед ва шарҳ диҳед. Шумо инро чӣ тавр мефаҳмед? Ба ин андеша розиед ё на? Дар муассисаҳои мо чӣ гуна аст? Хулосаатонро бо чанд ҷумла хаттӣ нависед.

Дар ширкатҳои Ҷопон амали ошкоро танқид кардани корманд вучуд надоштааст. Ҷопониҳо чунин меҳисобидаанд, ки танқид фаъолияти меҳнати инсонро паст мекунад ва ин амал барои ширкат ғоидаовар нахоҳад буд. Шахс ё корманд ба корхона бояд бо таъби болида (на бо гардани баста, яъне аз рӯйи маҷбурият) ворид гардад ва аз он хушҳол пас аз анҷоми рӯзи кор хорич шавад. Таҳдиду сиёсату рафтори дурушт ва ҷазо инсонро ноорому асабӣ мегардонад ва натиҷаи дилхоҳ намедихад.

Ҷопониҳо чунин меҳисобанд, ки ифтихормандонаю сарбаландона ба коргоҳ дохил шуда, аз он берун рафтан ҳавасмандию рӯҳбаландии кормандонро меафзояд.

85. Порчае аз матни мактуби дугонаи Зайнаб навиштаро бодидқат хонед. Дарёбед, ки гап дар бораи чӣ меравад. Магар инро лутфи латиф гуфтан мумкин аст? Ин суханон барои зиндагии осудаҳолонаю бошарафона чӣ таконе медиҳад? Хулосаатонро мухтасар нависед.

Офарин, офарин, дӯсти аҷоибам Зайнаб. Росташро гӯям, пас аз он ки шумо Ҷӯрабекро гирифта бурдед, ман як қадар дар андеша монда будам, аз зиндагии ояндаи шумо хавотир мекашидам. Акнун фаҳмидам, ки хавотир кашидани ман бечо будааст, ман осуда шудам, шодӣ кардам.

Аз таҳти дил ба ҳаёти шумо ва Ҷӯрабек рахшонӣ, ба корхоятон муваффақият металабам.

Сотим Улугзода

86. Порчаҳоро аввал хонед ва баъд нависед. Ҳангоми навиштан ба аломатҳои китобат зеҳн монед. Оё ин порчаҳоро лутфи латиф ҳисобидан мумкин аст?

1. Пашков. Аҳсант! Ростӣ, оғои Абдусалом, шумо хуб овоз мехонед.

Абдусалом. Намеарзад, устод. Мо имрӯз беандоза хушбахтем, ки дар кулбаи фақиронаамон ба қабули чунин меҳмони оликадр мушарраф шудем.

2. Пашков. Баҳ, баҳ, Аҳсанат! Шуарои шумо барои ҳамаи мавридҳо басо ашъори неку гуфтаанд.

Сотим Улугзода

Ба саволҳо ҷавоб диҳед.

1. Ифодаи лутфи латифро чӣ тавр мефаҳмед?

2. Лутфи латиф аз латифа чӣ фарқ дорад?

3. Лутф тамасхур, сарзаниш ва таҳқиру танқидро фаро мегирад ё не?

4. Аслан лутфи латиф хоси кадом услуби нутқ аст?

5. Лутфи латиф дар адабиёти бадеӣ мақоми бештар дорад ё дар услуби гуфтугӯӣ?

6. Лутфи латиф бо таъриф ва тамаллуқу хушомад чӣ муносибат дорад?

7. Лутфи латиф асосан кадом мавзӯҳоро фаро мегирад? Шарҳ диҳед.

8. Чанд лутфи латиф таҳия кунед. Ҳангоми таҳия кардан ба он диққат диҳед, ки муҳтавояш фарогири назокати суҳан бошад.

9. Лутфҳои таҳиякардари ба муҳокимаи ҳамсинфон гузоред!

ЧУМЛАИ СОДАИ ДУТАРКИБА. САРАЪЗОҲОИ ЧУМЛА

11. МУБТАДО ВА ИФОДА ШУДАНИ ОН

87. Матнро хонед ва ҷумлаҳои дутаркибаи онро нависед. Аз чӣ фаҳмидед, ки ҷумлаҳо дутаркибаанд.

Падарам оҳиста-оҳиста ҳаракат мекард. Инак, вай ба миёнаи дарё расид. Мавҷҳои оби тез ӯро гирифта бурданӣ

мешуданд. \bar{U} якпахлу шуда, худро нигоҳ медошт. Бо пояш таги дарёро санчида-санчида, бо эҳтиёт қадам мениход. Гоҳе қарор мегирифт ва баъд аз он боз оҳиста-оҳиста ба ҳаракат медаромад. Ман дар лаби дарё аз вай чашм наканда меистодам.

Сотим Улугзода

88. Хонед, мубтадо ва хабар – асосҳои грамматикии ҷумлаҳои муайян кунед. Ба ҳар як аъзои ҷумла, ки тафсил меёбад, савол гузоред.

1. Баҳор омад. Баҳор барвақт омад. Имсол баҳор барвақт омад. Имсол дар Тоҷикистон баҳор барвақт омад.

2. Фаррух тамошо мекард. Фаррух бозиро тамошо мекард. Фаррух бозии Роминро тамошо мекард. Фаррух бозии Роминро аз тиреза тамошо мекард.

89. Матнро хонед ва ҷумлаҳои содаи дутаркибаи онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Роҳ бо як маром боло мерафт. Торафт ҳаво сардтар мешуд. Осмону замин софу беғубор мегашт. Аз бари обшорони кӯҳсори Шаҳристон, аз паҳлуи арчазорҳои фарох на ҳар кас бепарво мегузарад. Даврон ҳам бо баҳонаҳои гуногун як-ду бор мошинро аз роҳ бароварда, боздошту шитобон аз кабина берун баромад. \bar{U} саросема ба манзараҳои атроф чашм меандоخت ва ба арчазорон ҳарисона менигарист. Баъд дар оби софи рӯд дасту рӯй шуст.

Даврон ҳар бор ба ҳамин минвол ин обу заминро нигариста сер намешуд. Вай ҳар бор аз ин гӯшаи сокиту хаёлангез ба осонӣ дил канда наметавонист. Дар васфи ин кӯҳсори боҳашамат, обшору арчазори он шеърё суруде хондан мехост.

Баҳром Фирӯз

Савол ва супориш

1. **Чашм андохтан**-ро шарҳ диҳед ва гӯед, ки кадом ифодаҳо онро иваз мекунад. Шумо чунин ифодаҳоро истифода мекунад? Чаро?

2. **Сер намешуд**, яъне чӣ?

3. Ба имлои калимаҳои **сардгар**, **рӯҳ** зехн монда шарҳ диҳед.

4. **Соқит** аз **соқит** чӣ фарқ дорад? Чумлаҳо тартиб диҳед.

5. Мухтасар, яъне бо се-чор чумла манзараеро тасвир кунед.

Мубтадо сараъзои чумлаест, ки амал, ҳолат ва аломати дар чумла ифодаёфта ба он тааллуқ дорад. Маънои луғавии мубтадо оғоз, ибтидо ва аввал аст. Мубтадо асосан бо исму ҷонишин ва масдар ифода меёбад. Агар калимаҳои мафҳуми шахсдошта ба вазифаи мубтадо омада бошанд, мубтадо ба саволи кӣ? (киҳо?), дар дигар ҳолатҳо ба саволи чӣ? (чиҳо?) ҷавоб мешавад.

Масалан: **Турсунзода** бо мӯйсафедон вохӯрӣ кард. **Мо** аз паси устод қадам мезадем. **Субҳ** чашм мекушод. (У.Р.) **Надонистан** айб нест, **нахондан** айб аст. (Зарб.)

Ҳиссаҳои дигари нутқ агар ба исм гузаранд, он гоҳ ба вазифаи мубтадо меоянд. Масалан: **Нодон** айб мекунад, **доно** худаш мефаҳмад. (С.У.) **Чил** камоли шаст, шаст заволи шаст. (Ҳикмат) **Пагоҳ** аз имрӯз беҳтар хоҳад шуд.

90. *Матнро возеҳ хонед ва муайян кунед, ки кадом исмҳо ба вазифаи мубтадо омадаанд.*

Офтоб аз паси лахта-лахта абрҳои сафед гоҳ рух менамуду гоҳ пинҳон мешуд. Ҳавои баҳор на гарму на сард, боди наҳиф арақи чабинҳоро лесида хушк мекард. Роҳи мумфарш аз миёни киштзорон мегузашт. Ҷӯйбори хушки ду тарафи роҳро буттаҳои тути хасакӣ таворасон пӯшида буданд. Ғӯза аз миёни кулӯх ҳоло сар бардошта, акнун себаргаву чорбарга шуда буд. Дар киштзори самти чапи роҳ занону духтарон ғӯзаро каланд мекарданд, дар зами-

ни самти чап ду трактор ба кишт нурии маъдан рехта, чӯя мекашид.

Баҳром Фирӯз

Лугат

наҳиф – суст

таворасон – мисли чапак, девори аз шохҳо кашидашуда

91. Матро бодикқат хонед, ҷумлаҳои содаи онро аниқ сохта, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтани мубтадоҳоро шарҳ диҳед.

Абуалӣ ибни Сино бо баён кардани назариёти музика қаноат накарда, дар амалиёти ин ҳунар ҳам таҳассус пайдо кардааст ва ҳатто «шаҳноӣ» (сурнай) ном олати музикаро ихтироъ кардааст, ки то имрӯз тоҷикон ва ҳамаи халқҳои Осиёи Миёна менавозанд. Аз рӯйи қавли мутахассисони «Шашмақом» «Ироқи Бухоро»-ро танҳо бо сурнай пурра навохтан мумкин аст.

Дар замони Сомониён Ҳаким Абуҳафси Суғдӣ (Самарқандӣ) «музикор» ном як созро ихтироъ кардааст. Ин ҳакими донишманд шакл ва номи ин сози худро аз афсона гирифтааст. Дар афсона нақл мекунанд, ки гӯё музикор ном як парандаи дарозминқори минқораш пурсӯроҳ будааст, ки ҳар гуна ҳавоҳои пурсӯзу гудозро менавохтааст.

Ҳакими мазкур ҳам як сози минқоршакли пурсӯроҳ сохта, номашро «музикор» номидааст.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар матн кадом навъи ҷумлаҳо бештар истифода шудаанд? Чаро?

2. Матн ба кадом услуби нутқ мансуб аст?

3. Кадом созиҳои музикӣ ва номи мақомҳои медонед? Номбар кунед ва нависед.

4. «Шашмақом»-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед. Номи мақомҳои медонистагиатонро нависед.

Барои осон шудани таҳлили грамматикӣ ҳар як аъзои ҷумларо бо аломати шартӣ ишорат мекунанд. Ин аломатҳоро доништан шарт аст.

Мубтадо – як хатти рост _____

Хабар – ду хатти рост _____

Муайянкунанда хатти мавҷнок ~~~~~

Пуркунанда – тире – тире _ _ _ _ _

Ҳол – нуқтаю тире

Намуна: Пагоҳӣ Реваҳиён, Наниманча ва модараш
Вирканро то сари роҳи Самарқанд гусел карданд.
(С.У.)

92. *Матнро хонед ва мазмуни онро мухтасар нависед. Сипас мубтадоҳоро ёбед ва шарҳ диҳед.*

Дар аҳди Хусайни Бойқаро ва вазири фозил, адиб ва хунарпарвари вай Алишери Навоӣ ин шуҳрати Ҳирот боз ҳам афзоиш ёфт. Худи Навоӣ дар ин шаҳр чандин мадраса, хонақоҳ, китобхона, дорушишифоҳо бино намуд. Қариб дар сӣ мадрасаи Ҳирот олимони бузурги замон машғули дарсгӯӣ буданд. Бинокунандагони мадрасаҳо барои таъминоти омма ва дарсхонон **вакфҳои** (мулкҳоро ба ғайри касе ё ҷамъият вогузоштан) зиёде мекарданд, биноҳо, бозорҳо, ҳаммомҳо месохтанд.

Подшоҳон, шоҳзодагон ва амалдорони калони темирӣ барои шахси худашон қаср ва боғҳои пуршукӯҳи зиёде бино карда буданд. Аз иморатҳои шоҳона: Кохи Дилқушо, Кохи Ҷаҳоноро, Боғи Сафар, Боғи Зогон, Боғи Нав мавзуи суханварӣ, қасидаву шеърӣ бисёр шоирон гардиданд.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супориш

1. Ба матн чӣ ном муносиб аст?
2. Магар ободии шаҳр ба шахсони алоҳида вобаста аст?
3. Муносибати худро доир ба ободсозии деҳа ё шаҳр баён созед.
4. Дар мавзуи «Бунёдгарӣ шучоатмандист» иншоие нависед ва шахсияти ободгарро тасвир кунед.
5. Ба имлои исмҳои хоси дар матн ҷойдошта диққат диҳед.

93. *Ўумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, мубтадои онҳоро аниқ созад. Чӣ фарқи мубтадоҳоро пай бурдед?*

1. Кишти нав ба баҳр сар дода шуд.	Кишти кабуд дар шароити имрӯза масрафи зиёдро талаб мекунад.
2. Ўумҳурии мо кишвари офтобрӯя аст.	Ўумҳурии Тоҷикистон забони тоҷикиро забони давлатӣ эълон кард.
3. Барғҳои сабзи дарахтон назаррабоянд.	Барги сабзе аз дӯстон ба ман расид.
4. Бародарон ба тичорат машғул гаштанд.	Ду бародар бо ҳам мусобиқа карданд.

Мубтадо аз ҷиҳати сохт ду хел мешавад: сода ва таркибӣ. Мубтадоҳои сода бо як калима ифода меёбанд: **Фирӯз** фанни табиатшиносиро дӯст медорад. **Рӯзҳои** чашн баркиҳои бисёр расиданд. **Онҳо** дар вақташ ба кор ҳозир шуданд.

Мубтадоҳои таркибӣ бо таркибҳо ва ифодаҳои рехта ифода меёбанд: **Чанд рӯз** ин ҷониб **дарди дандон** азоб медиҳад. **Ўумҳурии Тоҷикистон** ҳамеша сулҳро ҷонибдорӣ мекунад. **Ҳар кас** ба кори худ машғул шуд. **Гапро кашол додан** ба манфиати кор нест.

94. *Ўумлаҳоро нависед, мубтадоҳоро ёфта, аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.*

1. Маҳтоб тамоми водиро равшан кард.
2. Нури дидаи ман имрӯз аз сафар бармегардад.
3. Ҳар яке аз одамон ба кори худ машғул аст.
4. Нахӯди пеши қошук шудан ба ту намезебад.
5. Баъзе аз шунавандагон садое намебароварданд.
6. Ду нафар аз ҳамсафарони мо дар кӯча рост меистоданд.

95. *Матнро бодикқат хонед ва гӯед, ки кадом нукта онро ҷолиб гардонндааст. Мубтадоҳои шиорашударо аз ҷиҳати сохт муайян кунед.*

Чор сӯ гулафшон буд. Ба дашту сахро, ба боғу роғ **баҳор** ҳусну тароват, бӯйи хуши беғубор меовард. **Оби** зулоли кӯҳӣ рӯду анҳорро пур карда, ҷаҳидаю шӯрида ба поён, ба водӣ мешитобид. **Мардуми деҳқон** ба замин дона меафшонду дар боғҳо аз пайи парвариши навниҳолон буд.

– Чӣ водии нозанин! Чӣ водии дилошӯб! – болида гуфт **яке аз ҳамроҳони мо.**

Вале **сарзамини** Ҳисор на танҳо бо зебоию дилошӯбиаш, балки, инчунин, бо мардуми ҳунарманду ҳимматбаранд, бо маҳсули аҷоибу ғароибӣ ҳунармандону косибони гулдаст ва деҳқонони забардасташ дилу дидаи ҳамаро аз қадимулайём мафтун кардааст. **Кӣ** таърифу тавсифи беқасабу атлас. алоҷаю адрас, зарфҳои кулолии ин чоро нашунидааст? Як замонҳо **мисгарону дуредгарони** ин ҷо низ овозадор буданд ва намунаи маҳсули ҳунари онҳо ҳанӯз дар осорхонаҳо намоиш дода мешавад.

Фотех Ниёзӣ

Савол ва супориш

1. **Чорроҳа** аз **чор сӯ** аз ҷиҳати таркиб чӣ фарқ дорад?
2. Чаро дар ҷумлаи дуум ду вергул истифода шудааст?

96. Ҷумлаҳоро бо истифода аз калимаю таркибҳои дар қавсбуда пурра гардонед ва нависед. Мубтадои ҷумлаҳоро аз ҷиҳати таркиб шарҳ диҳед.

1. Ба ... ҷони одам сер мешавад.
 2. ... сари сабз медиҳад барбод.
 3. ... сухан санҷида гӯянд.
 4. Сухан ... Лукмон хуш аст.
 5. Ҳар сухан ... ҳар нукта ... дорад.
 6. Заҳри сухан ... мор бадтар аст.
- (санҷида, сухани нағз, забони сурх, макон, аз заҳри, мақом, аз даҳони)

Савол ва супориш

1. Кадом нукта ҷумлаҳои матнро ба ҳам муттаҳид сохтааст?
2. Ба мазмуни ҳикматҳо ҳамфикред ё не?

3. Дар асоси ҳикмати шашум андешаатонро мухтасар нависед.

97. *Шеърро бодикқат ва равон хонед ва ҳар мисраи онро шарҳ диҳед. Сипас мубтадои ҷумлаҳоро ёфта, ҷойи онҳоро аниқ созед.*

Гул саҳар лаб во кунад аз хандаҳои офтоб,
Мекушояд сафҳаҳои фикри одамро китоб.
Рӯзгори одамай пур аз фарозу шебҳост,
То ба баҳре рӯд резад, ҳаст дар ранҷу азоб.
Тоб овардан ба ҳар як мушкилӣ шарт асту фарз,
Оҳан андар обу оташ саҳт ёбад обутоб.
Ноумедӣ дар раҳи умедҳо бошад хато,
Орзу хандад ба рӯят, гар кунӣ кори савоб.
Зиндагӣ побастаи хушкомию нокомиҳост,
Мол зери пӯст фарбеҳ шавад, гоҳе хароб.
Аз шитоби умру аз заъфи бадан ҳаргиз манол,
Сол дорад ҳам баҳору ҳам ҳазон андар ҳисоб.
Шодии рӯйи замин аз осмон н-афтадааст,
Аз ғами садсолаҳо шуд он бо ҳастӣ комёб.

Ашӯр Сафар

Савол ва супориш

1. Ба мазмуни мисраҳои шоир розиед? Чаро?
2. Байти сеюмро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Дар маҷмуъ, аз шеър чӣ натиҷа бардоштед?
4. Чаро мубтадо дар ҷойҳои гуногун омадааст?

98. *Порчаҳоро равон хонед ва гӯед, ки чӣ ҳодисаи забонӣ бароятон гайриҷашмдошт буд. Сипас нависед ва зери мубтадоҳояш хат кашед.*

1. Фигон мекашад бод. Чош медиҳад реги нарми биёбонро. Меҳаросам аз ситезаи вай.

2. Нохост бод аз вазидан истод. Чашмони камнури пурашкамро бо сад азоб во мекунам. Осмони нилгун софу дилрабост.

Диловари Мирзо

Мубтадо асосан дар аввал ва гоҳе дар байни ҷумла меояд: Холдона андаке хомӯш истод. (У.К.) Ҳамон солҳо ҳам зиндагӣ барои хама як хел ҳамвор набуд. (У.К.) Вале вобаста ба мақсад гӯянда ва ё нависанда метавонад онро дар охири ҷумла орад. Дар ин сурат, оҳанги хониши ҷумла тағйир ёфта, задаи мантиқӣ ба мубтадо меафтад. Ин ҳодиса ҳам дар назм ва ҳам дар наср дучор мешавад: **Шоҳу барг баровард ин хабар. (У.К.) Ҳай калон шуда рафт шӯру ғавго. (У.К.)**

99. Матиро хонед ва муайян созед, ки ҳикмати он дар чист. Мухтасар мазмунашро нависед ва ба он ном гузоред.

Шаҳрҳо мисли одамон нестанд. Одам ба дунё меояд, нашъунамо карда, ба камол мерасад, нек ё бад муддате умр мебинад, пир мешавад ва баъд мемирад ва дафтари ҳаёташ ба ҳамин пӯшида мешавад. Фақат ному кори неки кас боқӣ мемонад.

Аммо шаҳрҳо таври дигаранд. Шаҳрҳо ба вучуд меоянд, обод мешаванд, мардуми зиёдеро ба дохили деворҳои худ гирифта мепоянд, баъд бо гузашти замон, дар натиҷаи задухӯрди ҳодисаҳо ё бо лашкаркашии ягон сардори хунхор, ё ба сабаби ягон офати ногаҳонии табиӣ мемиранд, бо замин яксон мешаванд. Вале баъзе аз онҳо баъд аз муддате боз зинда мешаванд. Аз даруни сангу хоки харобаҳо сар бардошта, аз нав, дар шакли сурати тозае ба сафҳои таърих қадам мегуздоранд, арсаи воқеаҳои тоза, макону ҷойи исти одамони нав мегарданд, ки инҳо ҳар як бо қору кирдорҳои нек ё бади худ ба он шаҳр шуҳрати нави медиҳанд.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супориш

1. Мубтадои ҷумлаи «**Дафтари ҳаёташ бо ҳамин пӯшида мешавад**»-ро ёбед.
2. Ба андешаи муаллифи матн розиед ё на? Чаро?
3. Кадом фикрҳоро қабул ва кадомашро рад мекунед?
4. Чаро шаҳрҳо вайрон мешаванд? Вайроншавии шаҳрҳоро пешгирӣ кардан мумкин аст ё на? Чӣ тавр?
5. Ободии шаҳру вайронии он ба кӣ вобаста аст? Андешаи шумо.

100. Матнро хонед ва маънои бардоштаатнро бо ифодаҳои худ бинвисед ва зери мубтадоҳои хат кашед.

«Растанӣ», ки дар тоҷикӣ мегӯянд менависанд, дуруст нест. Бояд «рустанӣ» гуфта ва навишта шавад, зеро «рустанӣ» аз феъли рӯиш, рустан, рӯидан омадааст. «Растанӣ» аз феъли растан (раҳо шудан, рахидан) сурат гирифтааст. Номи қаҳрамони Фирдавсӣ Рустами Дастон низ аз феъли растан омадааст, зеро паҳлуи Рудобаро шикофида, тифлро берун овардаанд, модар ба ҳуш омада:

Бигуфто: бирастам, ғам омад ба сар,

Ниҳоданд Растам-ш номи писар.

Аммо дар гуфтугӯ Растам ба Рустам бадал шудааст ва касе ҳаёл намекунад, ки Рустам аз «бирастам» гуфтани модар, яъне аз чордари растани Рудоба омадааст.

Лоиқ Шерали

12. ХАБАР ВА ИФОДА ШУДАНИ ОН

1. Дар бораи хабар чӣ медонед?
2. Чаро хабарро сараъзои ҷумла мегӯянд?
3. Хабар ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
4. Кадом ҳиссаи нутқ асосан ба вазифай хабар меояд?
5. Хабар ба мубтадо чӣ робита дорад?
6. Чаро мубтадо ва хабарро асоси ҷумла мегӯянд?

101. Матнро хонед ва шарҳ диҳед, ки дар чӣ хусус ғап меравад. Мубтадою хабарҳои матнро ба воситаи саволгӯзорӣ муайян кунед.

Моҳи сентябри соли 1976 аввалин сохтмончиён ба Роғун омаданд. Аз соли 1982 сар карда корҳои зиёди иншооти зерзаминии Неругоҳ анҷом дода шуданд. Баистифодадиҳии агрегати аввали Неругоҳ соли 1990 нақшабандӣ шуда буд.

Мутаассифона, ба сабаби пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ маблағгузории мутамаркази НБО-и Роғун хотима ёфт, дар ҷумҳурӣ ҷанги шаҳрвандӣ сар шуд ва Тоҷикистон барои идомаи сохтмон имконияти пуливу молӣ пайдо карда натавонист.

Ҳамин тавр, кори сохтмон ба таъхир афтод, мутахассисон пароканда шуданд.

8-уми майи соли 1993 боронҳои сел ва аз қор баромадани нақбҳои обгузар дарғотро об шуста хароб кард.

Пас аз истиқрори сулҳу субот, Ваҳдати миллӣ ва густариши ҳамкориву пешравиҳои иқтисодӣ, маҳз бо ташаббуси бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Роғун» аз нав эҳё гардид.

29-уми октябри соли 2016 бо иштироки бевоситаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон маҷрои дарёи Вахш тағйир додаву ба бунёди сарбанди 335-метра пояи муътамад гузошта шуд.

16-уми ноябри соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба фаъолияти агрегати нахустини Неругоҳи барқии обии «Роғун» ифтитоҳ бахшиданд. 9-уми сентябри соли 2019 агрегати дуюми Неругоҳ ба истехсоли неруи барқ шуруъ кард. Қорҳои сохтмонӣ васлгарӣ дар иншооти «Роғун» бо суръат идома дорад.

аз «Садои Шарқ», 9.2022.

Савол ва супориш

1. Қаро қорҳои сохтмони Неругоҳ ба таъхир афтод?
2. Истиқрори сулҳу Ваҳдати миллӣ чӣ натиҷаҳои матлуб дод?
3. Сохтмони НБО-и Роғун зодаи қадом даврон ҳисоб меёбад?
4. Пешвои миллат – Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди Неругоҳи Роғун чӣ нақше доранд?
5. Дар мавзӯи «Нақши Пешвои миллат – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар бунёди НБО-и Роғун» иншоё нависед.

Хабар сараъзои ҷумла буда, амал, ҳолат ва ё аломатеро мефаҳмонад, ки ба мубтадо нигаронида шудааст. Хабар ба саволҳои **чӣ қор мекунад? чӣ шуд? чӣ хел аст? чӣ мешавад? чист? кист?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ба вазифаи хабар асосан феъл серистеъмол буда, ҳиссаҳои дигари нутқ – исму сифат, шумораю ҷонишин, масдар ва сифати феълӣ низ ба ин вазифа меоянд.

Аҳдия омад (чӣ кор кард?). Ромин хурсанд шуд (чӣ шуд?). Фаршед омада истодааст (чӣ кор мекунад?). Ҳаво гарм аст (чӣ хел аст?). Дунё сиёҳ, торик ва хомӯш буд (чӣ хел буд?). Ҳаво дигар шуд (чӣ гуна шуд?).

102. *Матиро хонед, хабарҳояширо муайян кунед ва нависед. Хабарҳои ҷумлаи охири матиро ёбед ва аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед. Дар бораи амали кӣ суҳан меравд?*

Санъат як бандча навдаи лучи бедро оварда, як қисми онро ба нӯги ходачаҳо, ки қаблан ба замин гӯр карда монда буд, устувор намуд. Баъд аспи Зайнабро аз лаби сой дошта, аз кишан баровард ва зину лаҷом зад. Акнун то омадани ӯ Холдорро андаке давонда, гарм кардан даркор.

Аспҳо ҳам, аз афти кор, одам баринанд. Аспе ҳаст, ки ханӯз пой ба рикобаш нарасонда, якбора оташ мегирад ва ба сӯйи равонакардаатон худро тир барин мезанад. Аспе ҳаст, ки рағи пояш оҳиста-оҳиста яла мешавад. Холдори Зайнаб ҳамин хел. Лекин баъди он ки ба ғайрат даромад, парвоз карданаширо, худро ба нишон заданаширо тамошо кунед. Паракҳои биниаш мепаранд, фаххос зада нафас бароварданаширо гурриши шери мастро ба хотир мерасонад.

Ғазлиддин Муҳаммадиев

103. *Ҷумлаҳои ҳар ду сутуниро хонда, ба якдигар муқоиса кунед. Мубтадою хабари онҳоро шарҳ диҳед. Чӣ ҳодисаро мушоҳида кардед?*

Манучеҳр муҳандис мебошад.	Манучеҳри мо муҳандиси хуб мебошад.
Манучеҳр муҳандис аст.	Манучеҳри мо муҳандиси хуб аст.
Манучеҳр – муҳандис.	Манучеҳри мо – муҳандиси хуб.

104. *Матиро нависед, хабарҳоро муайян карда, ба зерин хат кашед. Гӯед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.*

Субҳ надамида Ҳаким бедор шуд. Роҳи Қаққашон гӯё бо кади об боло мерафт. Ситораҳо ниҳоят бисёр ва осмон равшан. Тамошо кард, ба хаёл рафт, баъд ғанабаш бурд. Оби

сой шаби дароз ўро алла гуфт. Акнун насими субҳ навозиш мекунад. Ба гӯши Ҳаким садои «ғув-ғув»-и ширдӯшӣ расид, чашм кушод, ки ситораҳо хеле кам шудаанд ва ситораҳои равшану хираи дур як-як аз чашми ў мегурезанд. Вале Ҳаким ба ситораҳо чандон аҳаммият надода, бархост ва ба лаби об фуромад.

Сорбон

105. Матиро хонда, ҷумлаҳояширо ба содаи хуллас баргардонед. Мубтадо ва хабарҳоро бо аломатҳо ишорат кунед.

Намуна: Кӯҳҳои уфуқ дар паси пардаи тираи шаб пинҳон шуданд – Кӯҳҳо пинҳон шуданд.

Сурхии охиринаи офтоб дар кафкҳои камдарками баҳри осмон – дар абрпораҳо об шуда рафт. Ҳаво зуд торик мешуд. Ситораҳо ҳам кам – кам ба чашмакзанӣ сар карданд. Кӯҳҳои уфуқ дар паси пардаи тираи шаб пинҳон шуданд.

Аммо дар боғи хоҷагии «Баҳори зиндагонӣ» гирду атроф рӯз барин равшан буд. Чароғҳои беадади барқӣ хушнудона нурпошӣ мекарданд.

Коргарон пасу пеш ба лекторияи болокушоди боғ чамъ гардида буданд.

Пулод Толис

106. Ҳикояро бодикқат хонед, хабарҳои онро муайян кунед ва нависед.

Овардаанд, ки Нӯшервони одилро дар шикоргоҳе сайде кабоб карданду намак набуд. Ғулومه ба русто рафт, то намак орад.

Нӯшервон гуфт:

– Намак ба қимат биситон, то расме нашавад ва деҳ хароб нагардад.

Гуфтанд:

– Аз ин қадар чӣ халал ояд?

– Гуфт:

– Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст. Ҳар кас

ки омад, бар ӯ мазиде кард, то бад-ин ғоят расид.

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,
Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз бех.
Ба панҷ байза, ки султон ситам раво дорад,
Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супориш

1. Ҳикояро чӣ ном муносиб аст? Чаро?
2. Моҳияти ҳикоя дар кадом ҷумлаҳо баён шудааст?
3. Ба андешаи нависанда розиед ё на? Чаро?
4. Муродифҳои «малик»-ро номбар кунед.

107. Порчаро возеҳ хонед ва гӯед, ки дар он кадом навъи ҷумла (аз рӯйи оҳанги гуфтор) бештар истифода шудааст. Чаро? Феълҳо дар матн чӣ нақш доранд?

Мубади мубадон – Фаррухрӯз пурсид:

– Номат чист?

– Паҳлапат.

– Паҳлапат не, Борбад. Зеро ту аллакай бор ёфтӣ, соҳиби мартабаи баланд шудӣ. Бигӯй, ки аз дostonҳои машҳури эронӣ чиҳо медонӣ?

– Dostonҳои Ҷамшед, Эрач, Фаридун, Сиёвуш, Рустамро аз ёд медонам.

– Аз сурудҳои мардумӣ-чӣ?

– Таронаҳои марвиёро.

– Ту набояд бо таронаҳои шаҳри худ маҳдуд шавӣ. Ту бояд таронаҳои Балху Бухоро, Чочу Самарқанд, Хучанду Хатлон, Бадахшону Самангон ва ҳамаи шаҳрҳои дигари кишвари бузурги моро аз бар кунӣ. Ва аз ҳамаи ин таронаҳо як таронаи дигаре бисозӣ, ки тамоми мардумон онро бихонанд.

– Чӣ лозим таронаи ягона? Ҳар кас бояд таронаи худро бихонад.

– Таронаи ягона одамонро муттаҳид ва ба ҳамдигар дӯст мекунад, – гуфт Фаррухрӯз. – Таронаи ягона табар бар решаи дарахти душманӣ мезанад.

– Ман чунин таронаҳоро хоҳам офарид, – гуфт писарбача.

– Ту магар соз навохта метавонӣ?
– Падарам барбатнавоз буд. Аз ӯ чанд оҳанг омӯхтаам.
– Ту калонсолҳо барин гап мезанӣ, – гуфт Фаррухрӯз. –
Бузургӣ насиби ту бод! Ман аз Яздони пок танҳо як илтиҷо
дорам, ки туро ба мурод расонад. Агар ту ба мурод бирасӣ,
мо ҳам хушбахт мешавем, зеро бо ту партави офтоби некӣ
бар дилҳо вуруд хоҳад кард.

Адаш Истад

Луғат

мубад – руҳонии зардуштӣ; олим ва донишманди дини зардуштӣ

Чоч – номи қадимаи Тошканд

Савол ва супориш

1. Дар матн сухан дар бораи кӣ меравад? Доир ба ӯ маълумоте доред?
2. Чӣ нуқтаеро, ки барои ягонагию муттаҳидӣ лозим аст, аз матн дарёфтед?
3. Қумлаи «Таронаи ягона табар бар решаи душманӣ мезанад»-ро чӣ тавр мефаҳмед?
4. Боз кадом воситаҳо одамонро ба ваҳдат меҳонанд?

13. НАВЪҲОИ ХАБАР: ХАБАРҲОИ ФЕЪЛӢ

108. Қумлаҳоро хонда, хабарҳоро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

Модари устод Мирзо Турсунзода Холбибӣ ном дошт ва соли 1920 аз сабаби хуруҷи бемории вабо аз олам даргузашт. Он рӯзгор синни Мирзо ҳамагӣ ба нуҳ мерасид. Ва мӯйсафедони аъзам мегуфтандаш: «**Модари раҳматиат ҳамеша дуо мекард, ки ту шеър нависӣ, шоири номдор бишавӣ**».

Гоҳе ки Мирзои ҷавон чун шоир ном баровард, баъзан-баъзан ба зодгоҳаш Қаратоғ омада, бо аҳли деҳа суҳбат меорост: аз мӯйсафедону занони аъзам ҳолу зинагии модарро мепурсид; дар тасаввур чехраи азизашро сохта, сурати

дигаронро ба дарозо тамошо мекард, то бидонад кадоме аз онҳо шабеҳ ба модари ўст, вале нигоҳаш аз давидан ба ҳар сӯ хаста мегашту чехраи комилашро дарнамеёфт. Он гоҳ хама модарони калонсоли деҳаро «оча» нидо ва фарзандвор холпурсӣ менамуд.

Воқеан, Мирзо Турсунзода огаҳ гашта буд, ки модараш қобилияти бо хатти ниёгон хондану навиштан дошта, бо маҳбубияти зиёд касб намуда будааст. Шоир ҳам то охири умр бо ин хатти ниёгон шеър менавишт.

Қаҳрамони Тоҷикистон Мирзо Турсунзода ба ҳар зане, ки шеър бахшидаву тимсоли мондагор сохтааст, аз он бӯйи ҳастӣ, пазмонӣ ва меҳру муҳаббати бекарони модар ба ди-моғ мерасад. Аслан, асрори офариниши чехраи зан дар ашъ-ори шоир асосан ба муҳаббати модар рабт дорад ва маҳз ҳамин муҳаббати густардаву жарф Турсунзодаро шоири чаҳонӣ кард.

Савол ва супориш

1. Кадом шеърҳои ба модар бахшидаи Мирзо Турсунзодаро медонед? Ба хотир оред.
2. Чаро чехраи модар дар ёдаш намондааст?
3. Ҳини хурдӣ модар дар ҳаққи Мирзо чӣ дуо мекард?
4. Барои чӣ хама модарони калонсоли деҳаро «оча» мегуфту аҳвол мепурсид?
5. Боварӣ доред, ки чехраи модаратон ҳамеша дар ёдатон ме-монад. Барои ин чӣ бояд кард?

Хабарҳои феълӣ ҳам сода ва ҳам таркибӣ мешаванд. Хабарҳои феълии сода ба воситаи яке аз шаклҳои феълии ҳамаи сифаҳо ифода меёбанд: **Восеъ боз ба Шоҳи Зинда рафт. (С.У.) Назир хомӯш менишаст. (С.У.)**

Аз ин мисолҳо равшан аст, ки дар хабари содаи феълӣ маънои луғавӣ ва грамматикӣ хабарҳо бо як калима ифода меёбад.

Хабарҳои феълии таркибӣ аз ду ва зиёда феълҳо (феълҳои ёридиҳандаю масдар) ташкил меёбанд: Зардолуҳо ба шукуфтан **сар карда буданд. (С.А.)** Устоамак нақшҳои тайёршударо **гирифта мебурд. (С.А.)** Падарам ба Маҳаллаи Боло **рафтан хост. (С.А.)**

Феъли ёридиҳанда аломати грамматикӣ (сиға, замон, шахс ва шумора)-ро ифода карда, ҳамчунин, ба оғоз, анҷом ва давомнокии амал ишора менамояд.

109. Матнро хонда, хабарҳои феълии сода ва таркибии онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Баҳор омад, давҷаҳо аз гул баромаданд, навдаҳои тутҳои балхӣ ғӯра бастанд, дарахтони хасактут барои хӯроки кирмакҳои пилла каллак шудан гирифтанд; чӯйи Мазрангон бо лойоби селоби баҳорӣ пур аз сурхоб шуда мешорид; деҳқонон чуфт мебастанд, замин меронданд, дандонамола мекарданд ва мекиштанд; фароштурукҳо лойҳои шитта-ро ба шакли пунбадона лунда карда оварда, дар шифтҳои хонаҳо – дар паҳлуи болорҳо бо камоли маҳорат ба тарзи нимкиштии барои худ хона месохтанд. Лаклакҳо бар пештоқи дарвозаи мазор барои худ ошёна мебастанд ва аз дарёбод, аз миёни суззорҳо морҳои обиро шикор карда оварда меҳӯрданд. Мурғони титави товусранг, ки болу парҳояшон бо рангорангтобӣ назаррабо буданд, аз лаклакҳо хӯсида, аз таги буттае ба таги буттаи дигаре мечаҳиданд ва бо қақоси ҳаяҷономези худ ҳамчинсҳояшонро аз хавф огоҳ мекарданд. Хулоса, аз одамони гирифта то парандагон ва рустаниҳо – ҳама чиз дар ҳаракат буд.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. Дар матн хабарҳои феълии сода бештар истифода шудаанд ё таркибӣ?
2. Фарқи хабарҳои содаро аз таркибӣ дар чӣ мебинед?
3. Хабарҳо – феълҳои матн асосан чӣ маънохоро ифода меку-
нанд?
4. Мухтасар мушоҳидаи худро доир ба фасли баҳор нависед.

*110. Матнро бодикқат ва бо риояи оҳанг хонед. Хабарҳои феъ-
лии онро аниқ сохта, дар сутуни якум феълҳои сода ва дар дуюм
таркибиро нависед.*

Худхуд гуфт:

– Овардаанд, ки занбӯре дар сахро мӯрчае дид, ки ба ҳазор ҳила донае сӯйи хона мебурд, гуфт:

– Эй бародар, ин чӣ машаққат аст, ки ту ихтиёр кардай ва ин чӣ азоб аст, ки ту баргузидай? Биё, то ҷойи хӯроку нӯшоки ман бинӣ, ки то аз ман бознамонад, ба подшоҳон нарасад.

Худ паридан хост ва мӯр аз паси ӯ давидан гирифт. Чун ба дукони қассобе расид, бар гӯшт нишаст. Қассоб корде бизад ва занбӯрро ба ду нима кард ва бар замин андохт. Мӯр чун он ҳол бидид, дардавид ва пойи занбӯр гирифт ва мекашиду мегуфт: Мол ҳар ҷо чарад, он ҷо сар мениҳад.

Муҳаммад Авфӣ

Савол ва супориш

1. Ҳикмати ин матн дар кадом ҷумла ифода шудааст? Хулосаи шумо чист?

2. Ҷумлаи охиirro бори дигар хонед ва гӯед. ки хабарҳо ба ҷумла чӣ оҳанге бахшидаанд.

3. **Овардаанд**-ро боз чӣ тавр гуфтан мумкин аст?

111. Феълҳои рақсидан, гиристан, хандидан, бозидан-ро аз рӯйи намунаи зер ба ду шакл навишта, бо онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: Бозидан – бозӣ кардан. Ҳакими ҳаваскор нақши профессорро бисёр нағз бозӣ кард.

112. Порчаи манзумро равон хонед ва хабарҳои феъли онро муайян кунед. Чаро дар ин порча беиштар хабарҳои сода истифода шудаанд?

Чу беҳ гаштӣ, табиб аз худ маёзор,
Ки беморӣ тавон будан дигар бор.
Чу борон рафт, боронӣ маяфкан.
Чу мева сер хӯрдӣ, шох машкан.
Чу хирман баргирифтӣ, гов мафрӯш,
Ки дунҳиммат кунад неъмат фаромӯш.
Манех бар рӯшноӣ дил ба як бор,
Чароғ аз баҳри торикӣ ниғаҳ дор.

Нашояд, к-одамӣ чун курраи хар
Чу сер ояд, нагардад гирди модар.
Вафодорӣ куну миннатшиносӣ,
Ки бадфарчомӣ орад носипосӣ.
Ҷазои мардумӣ чуз мардумӣ нест,
Хар он к-ӯ ҳақ надонад, одамӣ нест

Саъдии Шерозӣ

Лугат

боронӣ – либоси намногузари махсус
дунҳиммат – пастҳиммат, фурумоя, хасис
миннатшиносӣ – миннатдорӣ, сипосгузорӣ
бадфарчомӣ – бадоқибатӣ, баданчомӣ

Савол ва супориш

1. Байтҳоро шарҳ диҳед.
2. Шумо ба мазмуни байтҳо розиед? Чаро?
3. «Курра» аз «кура» чӣ фарқ дорад?

14. ХАБАРҲОИ НОМӢ

113. Ҷумлаҳоро хонед ва хабарҳоро ёфта шарҳ диҳед.

1. Оянда Қорӣ-ишкамба буд. (С.А.) 2. Ман муаллими мактаби миёна ҳастам. (Х.К.) 3. Замин сахт, осмон баланд. (Зарб.) 4. Соат ҳашт буд, аммо мудирӣ банк наёмад. (С.А.) 5. Акнун калони хона манам. (С.У.) 6. Сулҳ чароғи раҳи оянда аст, Сулҳ зи хушбахтӣ намоянда аст. (А.Ш.)

Хабарҳои номӣ бо ҳиссаҳои номии нутқ (исм, сифат, шумора, ҷонишин) ва сифати феълию масдар ифода меёбанд:

Ҳамин ҷавон Абуалӣ ибни Синост. Ҳавои ин ҷо гарм аст. (С.А.) Воқеа чунин буд. (С.У.) Падарам сахт ғамгин шуд. (С.У.)

Хабарҳои номӣ се шакли ифода доранд:

а) ҳиссаҳои номии нутқ бе ягон ёридиҳанда меоянд: Мирзо Турсунзода – **шоир**. Панҷ карат шаш – **сӣ**. Бобокалон – **сарвар**. Ҳаво **соф**. Пешсафи синф – **шумо**.

б) ҳиссаҳои номии нутқ бо бандакҳои хабарӣ меоянд: Сардори синфи мо **Аҳмад аст**. Ман **қоргарам**. Рақами ҳавлии мо **бист аст**. Шаҳри Душанбе зебост.

в) ҳиссаҳои номии нутқ бо феъли ёридиҳанда, бештар бо **будан** меоянд: Пойтахти Тоҷикистон Душанбе мебошад. Тирезаи хона кушода буд. Ҳоло замин лой будагист. Хона нимторик буд. Ман муаллим ҳастам.

Хабарҳои номӣ аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешаванд: Ман – **қоргар**. Ҳаво **соф аст**.

Дар ин ҷумлаҳо **қоргар** ва **соф** аст хабари номии сода мебошанд.

114. Ҷумлаҳоро нависед, хабарҳои номӣ ва мубтадои ҳар кадоми онҳоро ишора кунед.

1. Китоб сарчашмаи дониш аст. 2. Хурсандии ту хурсандии ман аст. 3. Қитъаи шашуми олам Антарктида мебошад. 4. Босфор гулугоҳи пайваस्तкунандаи баҳрҳои Сиёҳ ва Мармар. 5. Дӯст ва маслиҳатчи ман падарам. 6. Як чодари зангорӣ, шабҳо пуру рӯз холӣ (чистон).

Хабарҳои таркибии номӣ аз феълҳои ёридиҳандаю бандакҳои хабарӣ ва ҷузъҳои номӣ таркиб меёбанд.

Ҷузъи номии онҳо дорои маънои луғавӣ буда, маънои грамматикиашон ба воситаи феълҳои ёридиҳандаю бандак ифода мегардад: Шаб таби Ҳочиюмар **баландтар шуд** (С.У.) Дунё **сиёҳ**, торик ва **хомӯш буд**. (С.А.) Шохӯда хеле дар **изтироб буд**. (Ф.М.) Мақсади ин китобча хонандагонро ... бо ҳаёт ва фаёолияти адабии А. Дониш **ошно кардан аст**. (С.У.)

115. Ҷумлаҳоро нависед ва хабарҳои таркибии номиро аниқ сохта шарҳ диҳед.

1. Баъдтар рафта – рафта вазнин ва ҳалим шуда монд. (Ф.М.) 2. Карим ва Асо ёрӣ додани шуданд. (Ҷ.И.) 3. Дар кӯчаҳо намояндагони бисёр миллатҳоро дидан мумкин аст. (Ҷ.О.) 4. Ӯ шакку шубҳаи худро изҳор карда наметавонист. (С.У.)

15. АЛОМАТИ ТИРЕ ДАР БАЙНИ МУБТАДО ВА ХАБАР

116. Ҷумлаҳоро хонед. Гӯед, ки чаро дар байни мубтадо ва хабар аломати тире гузошта шудааст? Тире аз нимтире чӣ фарқ дорад?

1. Душанбе – пойтахти Тоҷикистон. 2. Айнӣ – нависанда.
3. Алифбо – бозёфти бузурги инсон. 4. Панҷ карат панҷ – бисту панҷ. 5. Механика – як қисми физика.

117. Ҷумлаҳоро нависед ва аломати тиреро дар мавқеаи гузореда.

1. Тоҳир муаллими забон ва адабиёт. 2. Писари хуб боғи падар. (Зарб.) Чил камоли чавонӣ. (Зарб.) 4. Осӣб ободии деҳа. (Зарб.) 5. Рӯдакӣ асосгузори адабиёти классикии тоҷику форс. 6. Айнӣ адабиётшинос.

Аломати тире дар байни мубтадо ва хабар гузошта мешавад:

1. Агар ҳар ду сараъзои ҷумла ба воситаи исми ифода шуда бошанд: Тоҷикистон – кишвари сермиллат.

2. Агар ҳар ду аъзои ҷумла бо шумораи ифода шуда бошанд.

Панҷ карат панҷ – бисту панҷ. Ду понздаҳ – як сӣ.

3. Агар ҳам мубтадо ва ҳам хабар ба воситаи масдари феълӣ ё яке аз сараъзоҳо бо исми ва дигарӣ бо масдар ифода шуда бошад: Дили дӯстон озурдан – душманон шод кардан. (Зарб.)

Вазифаи мо – хондан.

Дар байни мубтадо ва хабар тире гузошта намешавад:

1. Агар мубтадо бо ҷонишини шахсӣ ифода ёфта бошад. Вай дӯсти ман.

2. Агар хабар бо сифат ифода шуда бошад: Замин сахт, осмон баланд. Ҳаёт зебо ва шавқовар.

3. Агар воситаи алоқа пешояндҳои мисли, чун ва пасоянди барин оянд: Лаблабу чун қанд ширин. Дастонаш мисли ях.

4. Агар ба вазифаи хабар ҳиссаҷаи не ояд: Камбағали айб не.

118. Аломати тиреро дар ҷойҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. Беҳи давлат тани сиҳат. 2. Тани сиҳат ганҷи равон. 3. Фарзанд меваи умр. 4. Ба дӯст ҷафо кардан ба душман вафо кардан. 5. Каримов муаллим. 6. Ду қарат ду чор. 7. Дил қавӣ, сина соф, тан солим, мағз пур, хуш тез, ақл расо. (П.С.)

119. Ҷумлаҳоро хонед, хабарҳои онҳоро ёбед ва муайян кунед, ки номиянд ё феълӣ.

1. Шоҳаки Ранда устои гулдаст буд.
2. Муғул як лаҳза ҳарфе ба забон оварда натавонист.
3. Чашмони пистамонанди Туғай аз ҳайрат шакли чормағзро гирифтанд.
4. Чанд мурғ аз рахнаи чиғдевор гузашта, пӯстҳоро нӯл задан гирифт.
5. Олам барои ман Сармадеҳ аст, зеро ман дигар кӯҳеву дехеро надидаам.
6. Меғуфтанд, ки мӯйсафед сад сол дорад. (Баҳманёр)
7. Илм равшанӣ аст, нодонӣ торикист. (Зарб.)
8. Хоксорӣ – зебу зинати инсонӣ. (Зарб.)

120. Ҷумлаҳоро нависед ва зери хабарҳои номӣ хат кашида, сохти онҳоро муайян кунед.

1. Рафиқи ман – Солех. (С.У.) 2. Дар баҳор рафтани нағз. (С.У.) 3. Ҷӯра Холдоров бисёр ғамгин буд. (С.А.) 3. Ниятам ҳамин буд. (С.У.) 5. Савдогарон даҳ нафар буданд. (С.А.) 6. Дараҷаи устод ва шогирд қариб баробар шуд. (С.А.)

121. Матнро бодикқат хонед ва хулосатонро баён кунед. Феълҳои матнро ёбед ва шарҳ диҳед.

Ҳеч ҷондоре бе обу ҳаво зиндагӣ карда наметавонад, инчунин, фарзандони одам низ беилму маърифат зиндагӣ

карда наметавонанд. Қавми беилм имрӯз ё фардо маҳкуми заволанд. Аз ин чост, ки мо – туркистониён аз беилмӣ ва чаҳолат аввал шаҳр – шаҳр, қаря – қаря ва фирқа – фирқа шуда, якдигарро задем, якдигарро куштем, хонаи якдигарро тороч ва яғмо кардем, ирзу номуси якдигарро барбод додем, оқибат ба зери бандагии давлати мустабиддаи Рус афтодем. Боз хушёр нашудем, боз ба хонахаробии якдигар кӯшидем, барои маҳв кардани якдигар ба пулисо, ба жандармҳо, ба хуфяҳои давлати мустабиддаи Рус ёрӣ додем ва дар солҳои охири баъзе мутафаккирони аз байни мо сар барзада, дарди моро ба худи мо нишон доданд, давои ин дард илму маърифат буданро ба мо фаҳмонданд ё хошанд, бифаҳмонанд, мо чун омосдоре, ки дар муқобили ништари чарроҳ мешӯрад, ғавғо мекунад, шӯридем, ғавғо барпо кардем. Табибони худро «ин кофир, ин чадид, ин даҳрӣ, ин зиндик...» гуфтем. Рӯз ба рӯз ахлоқи мо фосидтар, бозори амну амони мо косидтар шуд. Дар болои асорати сиёсӣ асорати иқтисодӣ ҳам мисли як занҷир ба гардани мо афтодан гирифт.

Садриддин Айнӣ

Луғат

ирз – номус, обрӯ, шараф
мустабидда – ҳокими мутлақ, худсар, худрой
омосдор – варамнок
даҳрӣ – шахсе, ки оламро абадӣ мешуморад; беҳудо, бедин
зиндик – бедин, беҳудо
косид – беравнақ, беривоч
асорат – асирӣ, бандагӣ, ғулومӣ

Савол ва супориш

1. Хадафи нависанда чист?
2. Моҳияти масъала дар кадом ҷумла баён шудааст?
3. Ба андешаҳои нависанда розиед ё на? Чаро?
4. Пасти ахлокро дар чӣ мебинед?

122. Ҷумлаҳои хонед ва ҷӣ гуна сурат гирифтани мувофиқати хабару мубтадоро шарҳ диҳед.

1. Офтоб аз тегаи кӯҳ ду баробари найза боло шуд.

2. Шеърҳо хуб буданд.
3. Ҷӯрабек ин ҳикояро медонист.
4. Домулло (Турсунзода) масъалаи баланд бардоштани маданияти сухани тоҷикиро ба миён гузоштан.
5. Сухбати дуоатаро устод ҷамъбаст карданд.
6. Мо чор нафар будем. (Убайд Раҷаб).

Дар ҷумла одатан хабар аз рӯи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат мекунад. Ман аввалин маротиба аз минбари баланд шеър хондам. (У.Р.) Мирзокалон Атой назди устод омад. (У.Р.) Ситораҳо ба чашмакзанӣ сар карданд. (П.Т.)

Ҷонишини шумо агар ба маънои эҳтиром шахси дуумро ифода кунад, хабар дар **шакли ҷамъ** меояд: Шумо бо падари ман дар кучо, ҷи гуна ҷӯра шуда будед. (С.А.)

Ҷонишини мо дар мавриди хоксорӣ чун ҷонишини шахси яқум омада метавонад ва дар ин ҳолат хабар ба мубтадо мувофиқат мекунад: Мо ҳамаи эродҳоро ба ҳисоб мегирем.

123. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Дар хусуси мувофиқати хабар бо мубтадо ба ҷи хулоса омадед?

1. Мардум аз ваҳми ҷон ба вайрон кардани иморат даромаданд. (С.У.) Мардум намефаҳмад. (С.А.)

2. Тӯда ба Шӯрои деҳа наздик расид. (С.А.) Тӯда аз чунбиш бозмонд. (С.А.)

3. Ҳама ӯро мешиносанд. (С.А.) Ҳама баробар ба ҳаяҷон омада буданд. (Р.Ҳ.)

4. Пода аз чаро баргашт. (Ҷ.И.) Дар даштҳо рамаҳои гӯсфандони ӯ чарида мегарданд. (С.А.)

124. Матро хонед ва ба мувофиқати хабару мубтадо диққат диҳед.

Рафиқи азиз, муҳтарам устод Айни!

Хатти Шуморо гирифта, аз меҳрубониатон бисёр хурсанд ва аз муждаи сихату саломатиатон хеле шод шудам.

Дина – чаҳоруми декабр аввалин рӯзе буд, ки бетабу бедарди дил ба сар бурдам. Дар ҳамин рӯз хатти Шумо расид. Ман ҳоло дарди дилро мудово карда бошам ҳам, тамоман сиҳат шудаам гуфтан мумкин нест. Чӣ бояд кард? Ҳадяи дӯстонаи Тоҷикистонро бояд қабул кунам.

Ҳоло ман ба давом додани песа ва навиштани сенария сар кардам. Аммо ҳанӯз ба ин кор гарм нашудаам. Дар муддати беморӣ табиист, майна хаста шудааст. Бачаҳо ҳама бемор буданд. Ҳоло фақат Гевак каме сармозадагӣ дорад. Боқӣ сиҳат шуданд. Дар Сталинобод ба воситаи гирифториҳои фикр ва беморӣ гафлати калоне аз ман сар зад, ки китоби худро ба Шумо тақдим накардам. Ҳоло як чилд ёфтам, ба хидмати Шумо ҳадя мефиристам. Умед аст, ки онро қабул кунед.

Ба азизони меҳрубон Холидаҷон, Камоли некухисол ва Лутфияи маҳбуба саломи амакашонро бирасонед. Ба хидмати модарашон аз тарафи Бону саломи дуру дароз бирасонед.

Бо салом ва эҳтироми дӯстона, Лоҳутӣ

125. Ҷумлаҳоро хонед ва ҷойи хабарро муайян кунед.

1. Дили Восеъро фикру хаёлҳои изтиробангез мехарошанд. (С.У.)
2. Зимистони хуноки сербарф омад. (С.У.)
3. Бурданд паямбарону покон, аз беадабон ҷафои бисёр. (Саъдии Шерозӣ).
4. Қитъаҳоро сайр кардам дар ҳавою дар замин,
Сайр кардам бо баду неки ҷаҳон гаштам қарин. (М.Т.)

16. КОР БО МАТНИ РЕПОРТАЖ (АХБОР ДОИР БА ВОҚЕАҲОИ РӯЗ)

126. Матро хонед ва бо махсусиятҳои репортаж, ки яке аз жанрҳои маъмули рӯзномаю маҷаллаҳо ва садоя симо аст, ошно шавед.

Мактабро давр зада бароед ва тамоми рӯзнамаҳои девории синфҳо ва умумимактабро мутолиа кунед. Мебинед, ки баъзе аз рӯзнамаҳои синфҳо ва мактаб бисёр хуб таҳия шудаанд. Дар онҳо набзи синфҳо ва мактаб хеле равшану возеҳ ва дуруст инъикос ёфтаанд. Шумо баъди хондани он рӯзнамаҳо доир ба ҳаёти кунунии мактаб тасаввуроти комил пайдо мекунад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳайати таҳиягарон, яъне муҳаррирон хуб меҳнат кардаанд ва аз жанрҳои гуногуни рӯзнамаҳо – хабар, ҳисобот, репортаж, мусоҳиба истифода бурдаанд.

Воқеан, рӯзнамаи аҷоиб ва хонданбоб, ки маводди он дар асоси жанрҳои гуногун – хабар, ҳисобот, репортаж, мусоҳиба таҳия гаштаанд, диққати хонандагонро ба худ ҷалб менамояд ва онҳо маводди хондашонро дар байни худ муҳокима мекунад.

Яке аз он жанрҳои ҷолиб, ки доир ба воқеаҳои рӯз ахбор медиҳад, репортаж мебошад. Репортаж аз калимаи франсавии «reportage» ва англисии «report» гирифта шудааст, ки маънои «xabар додан»-ро дорад. Ва он дар луғатнома чунин шарҳ ёфтааст: 1) хабар додан, хабари ғаврӣ оид ба ҳодисаи рӯз ё чандин рӯзҳо. Репортаж аз нуқтаҳои доғи ҷаҳон (аз рӯзнама); 2) кори мухбир (xabарнигор), ки хабар ва ҳодисаро назорат мекунад.

Репортажи дар рӯзнамаи девории синф ва мактаб нашршуда дар бораи ҳодисаҳои нақл мекунад, ки муаллифи он (xabарнигор, мухбир) шоҳиди бевоситаи ҳодисаю воқеаҳои рухдода мебошад.

Репортажи дар рӯзнамаҳои мактаб нашршуда дар бораи ҳодисаҳои нақл мекунад, ки ба ҳаёти мактабу хонандагон тааллуқ дорад. Масалан, репортаж дар бораи мусобикаҳои варзишӣ, озмунҳои мактабӣ, ба истифода додани толори варзиш, бинои нави мактаб, воҳӯрӣ бо чехраҳои шинохтаи ҷумҳурӣ-адибон, олимон, сарпарастон, варзишгарони номӣ ва ғайраҳо.

Муаллифи хабар метавонад, шоҳиди воқеа бошад ва ё дар бораи он аз шахси дигар маълумот бигирад, вале муал-

лифони репортаж вазифадоранд, ки худ воқеаро бубинанд ва ё бевосита дар он ширкат варзанд. Бояд он ҷойхооро, ки ҳодисаю воқеа рӯй додааст, бубинанд ва бо шоҳидони воқеа вохӯранд. Дар акси ҳол онҳо наметавонанд, ки вазъияти руҳдода ва чехраю киёфаи одамонро ба таври воқеӣ тасвир намоянд.

Ба ифодаи дигар, репортаж нақли шоҳиди аслии воқеаю ҳодиса ва ё иштирокчии он аст. Агар хабар дар бораи ҳодиса маълумот баён дорад, репортаж онро нишон медиҳад, дубора манзараро эҷод мекунад. Дар репортаж муҳим он аст, ки ба саволи «Чӣ тавр сураат гирифт?» ҷавоб дода шавад.

Бар иловаи репортажи матнӣ дар рӯзномаю маҷаллаҳо сураат-репортажҳо ҷоп мешаванд. Сураатҳо дар ин ҳолат нақши воситаи ёрирасонро иҷро мекунанд. Дар ҳар ҳолат сураатҳо воқеию аниқ будани масъалаи дар репортаж баёнгаштаро тасдиқ менамоянд. Сураат-репортажҳо бештар дар бораи корҳои дастачамъии хонандагон – ҳашарҳои умумӣ, мусобиқаҳои варзишӣ, корҳои саҳроӣ, лаҳзаҳо дар урдугоҳҳои (лагерҳои) фароғатӣ ва амсоли инҳо нақл мекунанд.

Дар вақтҳои охир репортажҳои радиоию телевизионӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Репортажҳои радиоӣ чунон ба шунавандагон таъсир мерасонанд, ки онҳо худро шоҳиди воқеаҳою ҳодисаҳо мепиндоранд.

Репортаж аз рӯйи махсусияти рӯйдодҳо гуногун мешавад, ки бо ду навъи он ошно мешавад. Репортаже, ки ба ҳодисаю воқеаҳо тааллуқ дорад ва он воқеаҳоро пай дар пай тасвир мекунад. Аз ин навъи репортаж бисёр кор мегиранд.

Репортажи мавзӯӣ дигар навъ аст: мухбир дар аввал оид ба ҳодисае мавод гирд меоварад ва баъд репортаж менависад. Ҳангоми навиштан ба ҳисоб гирифтани пайдарпайӣ муҳим набуда, балки аз анбуҳи мавод оне интиҳоб мешавад, ки барои шарҳу баёни мавзӯ лозиманд ва мухбир аз рӯйи лирикӣ низ истифода мекунад.

Репортажҳои радиоию телевизионӣ дар ҳаёти кишварамон нақши бузург доранд ва тавассути онҳо ҳодисаю воқеаҳои дар кишварамон рӯйдода – вохӯриҳои сарварони дав-

латҳо, намояндаҳо, мусобиқаҳои гуногуни ҷаҳонӣ ва ғайра ба маълумоти аҳоли расонида мешаванд.

Ҳамин тариқ, репортаж аҳамияти маълумотдиҳӣ дошта, ба шунавандаю хонанда таъсир мерасонад. Дар репортаж нуктаҳои наву ҷолиби ҳаёт тасвир мешавад. Ҳикоя дар бораи ҳодисаҳои нав асоси репортажро ташкил медиҳад. Хабарнигор бояд нуктаҳои муҳимму аҳамиятдор ва шавқоварии ҳодисаю падидаҳоро аниқ сохта, пешкаши омма созад. Репортаж на танҳо ҳодисаю воқеаҳоро нишон медиҳад, балки бо сухан ҳам тасвир мекунад.

Хусусиятҳои репортаж инҳоянд: аниқ нишон додани ҳодиса, маҳал ва замони ба вуқӯ пайвастан; иштироки бевоситаи муаллифи репортаж; баёни рафти рух додани ҳодиса, асосан дар замони ҳозира; таассуроти муаллиф ва баҳои ӯ; махсусияти услуби репортаж.

Репортаж мухтасар ва пурмаъно буда, умумигӯӣ ба он бегона аст. Маводди репортаж бояд содаю ҷолиб буда, ба шунавандаю бинанда ва хонанда таъсири амиқ расонад.

Саидамир Аминов

127. Репортажи радиоиро хонед ва маънидод кунед. Байни ин репортаж ва репортажҳои дар рӯзномаю маҷаллаҳо ҷоп мешуда чӣ фарқҳо ҳаст?

Шунавандаҳои гиромӣ, бори дигар дуруд ба шумо!

Бо истифода аз фурсати муносиб Рӯзи забонро ба ҳар яки шумо шодбош мегӯем.

Хуб, тавре огаҳ гаштед, имрӯз барномаи «Насими субҳ» ба бузургдошти забони тоҷикӣ бахшида шудааст.

Ва ин лаҳзаҳо ман дар наздикиҳои Фурӯшгоҳи марказии шаҳри Душанбе қарор дорам.

Мавзеи Фурӯшгоҳи марказӣ яке аз манотиқи серодамтарини пойтахт ба шумор меравад. Дар ин ҷо намояндагони миллатҳои зиёдеро мушоҳида мекунем. Ва бевосита он чизе, ки маро ба таҳияи гузориши мустақим водор намуд, ин ҳама овезаву номгузориҳои буданд, ки ин ҷо ба чашм меҳӯрданд. Қас баъзан пас аз хондани ин гуна навиштаҷот

фаромӯш мекунад, ки дар маркази маъмурии Тоҷикистон – шаҳри Душанбе қарор дорад. Ҳамаи он овезаҳое, ки ба забони ғайр, аз ҷумла, англисиву русӣ ва ўзбекиву фаронсавӣ дар хиёбонҳо насб шудаанд, касро ҳаёлан ба хориҷи Тоҷикистон мебаранд. Исботи гуфтаҳои мо ҳастанд овеза ва номгузориҳое, ба монанди «Дуайён», «Аллигатор», «Леди Лейф», «Ойдин» ва чанде дигар.

Шояд масъулин на дар ҳама маврид ба умқи маъноӣ калимаҳо фуру равад. Масалан, бевосита баробари шунидани калимаи «Аллигатор» пеши назар шоҳтимсоҳ падид меояд, чаро ки калимаи «Аллигатор» ҳамин маъниро ифода мекунад.

Гузашта аз ин, тақлиди мо ба номҳои аврупоӣ кӯр-кӯрона аст. Мардуми мо дарки маъноӣ номҳоро надоранд. Ҳамчунин, гумон меравад, ки аврупоӣён дар овезаву номгузориҳояшон аз номҳои зебову хушоҳанги тоҷикӣ истифода баранд. Пас чаро мо кӯр-кӯрона ба эшон тақлид намоем?

Ҳамаи ин дар ҳолиест, ки аз фаъолияти комиссияи босалоҳияти татбиқи Қонуни забон имрӯз 19 сол сипарӣ мегардад. Гумон мекунем, ки тӯли 19 сол корҳои зиёдеро ба сомон расонидан мумкин буд, вале, мутаассифона, то ҳол татбиқи Қонуни забон бо ду по мелангад.

Тавре мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, чунин ҳолатҳо на танҳо дар як гӯшаи шаҳр, балки дар бештари мавзеоҳо ба чашм бармеҳӯранд.

Хуб мешуд, масъулин камбудииҳои ҷойдоштаро рафъ карда, бо ин роҳ дар амал Қонуни забонро татбиқ менамунданд ва ба ин васила мушкилоти ҷойдошта рафъ мегардид.

Хуб, шунавандагони гиромӣ, боқӣ қазоват худи шуморост.

*Муродулло Раҳимов,
муҳбири «Насими субҳ»*

128. Оид ба ҳодисаи дидаатон репортаже таҳия намоед ва бо якдигар муҳокима ва табодули назар карда, онро тақмил диҳед.

АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ЧУМЛА

17. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ АЪЗОҲОИ ПАЙРАВИ ЧУМЛА: ПУРКУНАНДА

Ба саволҳо ҷавоб диҳед:

1. Оид ба аъзоҳои пайрави ҷумла чӣ медонед? Ба хотир оред ва шарҳ диҳед.
2. Кадом аъзоҳои ҷумлаи дутаркиба асоси грамматикӣ ҷумларо ташкил медиҳанд?
3. Чӣ гуна ҷумлаҳоро содаи дутаркиба мегӯянд?
4. Аъзоҳои пайрави ҷумла ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд?

Ба ғайр аз мубтадою хабар дигар аъзоҳои ҷумларо аъзоҳои пайрави ҷумла мегӯянд. Сараъзоҳо асоси ҷумла ҳисоб меёбанд, аъзоҳои пайрав онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд. Аъзоҳои пайрав ҳам асоси грамматикӣ ҷумла ва ҳам аъзоҳои пайравро, ки онҳо ибораро ташкил медиҳанд, шарҳ медиҳанд.

Маъно ва муносибати грамматикӣ аъзоҳои пайрави ҷумла ба воситаи савол муайян карда мешаванд. Масалан, дар ҷумлаи «Тайибаи дусола хандону шукуфон дарро кушод». Дар ин ҷумла ба ҷуз мубтадо (Тайиба) ва хабар (кушод) чунин аъзоҳои пайрав: пуркунанда (дарро), муайянкунанда (дусола) ва ҳол (хандону шукуфон) ҳастанд.

Бо ёрии аъзоҳои пайрави ҷумла ходисаҳои ҳақиқати атроф беҳтар тасвир мешаванд. Онҳо метавонанд, ба сифати ашё (предмет) ишора кунанд (Зимистони **қаҳратун** оғоз ёфт); ба кӣ тааллуқ доштани китоб (Ту китоби **маро** гирифтӣ) ва воситаи амал (Нӯшофарин **бо қалам** навиштанро дӯст медорад) будан ва ғайраҳоро ифода кунанд.

Аъзоҳои пайравро аз рӯи моҳият ва вазифаи нахвӣ дар ҷумла ба се гурӯҳ: пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол ҷудо мекунанд.

129. Ҷумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд.

1. Ман **хатро** хондам. (С.А.) Шодӣ **Каримабонуро** нағз мешинохт. (Ҷ.И.) Писару модар **боборо** гусел карданд. (Ф.Н.)

2. Файзи пагоҳӣ **ба даштрӯя зебой** мебахшид. (Р.Ҷ.) Равшан аз хона **палос** баровард. (С.У.) Абуалӣ бо **танбӯр** нағмаи шӯхеро менавозад. (С.У.)

Пуркунанда ашӯро ифода мекунад, ки таъсири ҳаракат ва амали ҷумла ба он равона карда шудааст. Пуркунанда ба саволҳои чиро? киро? кӣ? чӣ? бо кӣ? бо чӣ? ба кӣ? ба чӣ? аз кӣ? аз чӣ? дар бораи кӣ? дар бораи чӣ? ва ғайра ҷавоб мешавад: **ӯ** бо **Гулбону** (бо кӣ?) **бозӣ карданро** (чиро) **дӯст** медошт. (А.Д.) Ман **падар, модар ва бародар** (кӣ?) дорам. Ҳанифа аз мағоза **китоб** (чӣ?) харид. Рангу рӯи Ҳамид **аз сурхӣ** (аз чӣ сабаб? чаро?) **ба сафедӣ** (ба чӣ?) майл намуд. (П.Т.)

Пуркунанда бештар ба феъл – хабари ҷумла тобеъ буда, онро пурра мекунад: **Ватанро** дӯст медорам. Чиро дӯст медорам? Ватанро.

130. *Ба саволҳои ҷавоби пурра навишта, мубтадо, хабар ва пуркунандаҳои онро ишират кунед.*

Намуна: Салим ба бародараш чӣ овард? – Салим ба бародараш бозича овард.

1. Шумо киро бештар эҳтиром мекунед? 2. Шумо ба кӣ пайравӣ карданӣ ҳастед? 3. Муаллим дирӯз ба шумо чӣ вазифа супурда буд? 4. Шумо аз чанд ба чанд қадам гузоштед? 5. Шумо дар кадом кор фаъол мебошед?

131. *Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда муқоиса кунед, ба калимаҳои ишиорашуда саволҳои мувофиқ гузоред ва мулоҳизаатонро гӯед.*

1. Шодӣ аз бистари беморӣ хест.	1. ӯ аз беморӣ чанд вақт ба дарс наомад.
2. Ҷамшед бо дӯстонаш сухбат мекард.	2. Одам бояд бо мулоҳиза гап занад.
3. Соли 1967 ба М. Турсунзода унвони «Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ» дода шуд.	3. Кӯҳнавардон ба куллаи ба номи М.Турсунзода бароманданд.

132. Шеърро буррою равшан хонда, пуркунанда ва мубтадоҳоро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо ба шеър чӣ муассиряат бахшидаанд.

Панди дерин

Одами баднафсро нони даҳонаш мекушад,
Шахси бадгуфторро захми забонаш мекушад.
Шавқу шӯри навчавониро пайи ишрат мабар,
Беадабро чунбиши хуни ҷавонаш мекушад.
Кӯдаконашро агар н-омӯхт одобе падар,
Оқибат ноодамии кӯдаконаш мекушад.
Мебарӣ бо худ камон, аз тири он андеша кун,
Марди беандешаро тири камонаш мекушад.
Гар шиновар хешро бар сели дарё мезанад,
Ҳалкаи гирдоби дарёи равонаш мекушад.
То ки қад боло кунад, по монд дар болои дӯст.
Бевафоро дар чудой душманонаш мекушад...

Сафармуҳаммад Айюбӣ

Савол ва супориш

1. Ба андешаҳои шоир розиед ё не? Чаро?

133. Матнро бодикқат хонед ва аниқ созед, ки дар бораи кадом мактаб сухан меравад. Пуркунандаҳои матнро муайян кунед ва нависед.

Ман ба мактаб даромадам. Ҳамроҳи ман падарам як лаълӣ кулчаву мавизро ба як дастархон печонида, ҳалвой гӯён бурда буд. Мактабдор дастархонро кушод, яке аз кулчаҳоро шикаста, қадре худаш хӯрд ва падарамро ҳам таклиф кард, падарам ҳам як бурда хӯрд. Пас аз он як кулчаи дигарро чунон реза кард, ки гӯё ба мурғон медода бошад ва он нон-резаҳоро ба ҳар тарафи мактаб ба болои бачагон пош дод.

Дар ин вақт як занозанӣ, чомадарронӣ, рӯйханчолкунӣ ва чашмкание буд, ки дар даруни мактаб пайдо шуд. Ба болои ин доду фарёд, оху фиғон, гиряву зории бачагон гӯё боми мактабро ба ҳаво мебардошт.

Ин шӯру ғавго бар болои нонрезаҳое буд, ки мактабдор аз ҳалвоии ман ба бачагон бахшиш карда буд...

Садриддин Айнӣ

Пурқунанда асосан ба воситаи исму ҷонишинҳои шахсӣ ифода меёбад. Ҳиссаҳои дигари нутқ замоне ба вазифаи пурқунанда меоянд, ки агар мафҳуми исмӣ пайдо кунанд. **Гулрӯро** аз ҳафтсолагӣ ба мактаб доданд. (Р.Ҷ.) **Дуконро** рӯзона баста монда намешавад. (С.А.) Мо дар пеши чароғ **ӯро** дидем. (С.А.) Ромин **бо бобояш** бозӣ карданро дӯст медорад. Фаршед ҳамеша ба **калонсолон** салом медиҳад. Аҳдия **дахро** пур кард. Отифа **хонданро** дӯст медорад.

134. Матнро хонед ва ба мазмуни он диққат диҳед. Гӯед, ки чаро дар ҷумлаи сеюм якчанд пурқунанда истифода шудааст.

Меҳнати даст ва меҳнати тафаккур ин ду чиз тамоми ҳаёти эҷодии Пайравро фаро мегирифт. Ӯ байтеро ба охир нарасонида, ба дарёи фикр ғӯтавар мешуд. Соатҳо хомӯш мегашт, баъзан мисраеро борҳо такрор менамуд, гаштаву баргашта оҳанги калимаҳоро месанҷид, ҷойи онҳоро тағйир медод, чилваи онҳоро гӯё ба пеши назар меовард ва ба ҷи гуна садо додани онҳо гӯё гӯш мениҳод, гӯё лаззати ҳар як калимаро чашида медид, рангу тобиши онҳоро муоина мекард. Шиносоӣ ва дӯстӣ бо Пайрав барои ман дар муддати тамоми ҳаётам як мактаби омӯзиши маҳорати шоирӣ гардид.

Муҳиддин Аминзода

Савол ва супориш

1. Пурқунандаҳои матнро нависед.
2. **Лаззати ҳар калимаро чашидан** ҷи маъно дорад?
3. Борҳо такрор кардану санҷидани калимаҳо ҷи аҳаммият дорад?
4. Дар навиштору гуфтор ин тартибро риоя мекунед? Чаро?

18. НАВЪҲОИ ПУРКУНАНДА: БЕВОСИТА ВА БАВОСИТА

135. *Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро бодикқат хонда, ба якдигар муқоиса кунед. Чаро пуркунандаҳои сутуни дуюм пасоянди «ро» доранду сутуни якум не? Мулоҳизаатонро гӯед.*

1. Иброҳим аз телевизор филм тамошо кард.	1. Иброҳим аз телевизор филми «Чапаев»-ро тамошо кард.
2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман китоб тухфа карданд.	2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман китоби «Тобистон»-ро тухфа карданд.
3. Ошпаз пиёз реза кард.	3. Ошпаз пиёзро реза кард.

136. *Зарбулмасалҳоро хонед ва шарҳ диҳед. Бо кадом пешояндҳо таркиб ёфтани пуркунандаҳоро гӯед ва андешаатонро дар бораи вазифаи пешояндҳо баён кунед.*

1. Аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан.
2. Бе меҳнат роҳат муяссар намешавад.
3. Ба ҳикмат ҳалли ҳар мушкил тавон кард.
4. Бо ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад.

Пуркунанда ду хел мешавад: бевосита ва бавосита. Пуркунандаи бевосита ашёро ифода мекунад, ки амали феъли гузаранда ба он равона шудааст. Пуркунандаи бевосита ду шакли ифода дорад:

а) бо пасоянди –ро: **Аҳмадро** дидам. **Хатро** хондам. (Дар ин шакл пуркунанда ба саволҳои киро? чиро? ҷавоб мешавад. Киро? – Аҳмадро, Чиро? – хатро);

б) бе пасоянд: Вай **мактуб** хонд. Ман **хоҳар** дорам. (Дар ин шакл пуркунанда ба саволҳои **чӣ?** ва **кӣ?** ҷавоб мешавад. **Чӣ хонд?** – мактуб. **Кӣ дорам?** – хоҳар).

Бо пасоянди – ро ва бе он омадани пуркунандаи бевосита ба маълум будан ва ё ба маънои умумӣ истифода шудани пуркунанда вобаста аст: Ман **хатро** хондам. Дар ин ҷумла дар бораи **хатти муайян** сухан меравад, ки пуркунанда ҳатман пасоянди – ро мегирад.

Вале дар ҷумлаи «Ман хат хондам» умуман, гап дар бораи хондани мактуб меравад. Дар сурати муайян набудани хат пурқунанда бе пасоянд дар паҳлуи хабар меояд. Ҳамин ки пурқунанда аз паҳлуи хабар дур рафт, хатман пасоянд мегирад.

137. Матнро бодикқат хонед ва мазмунашро мухтасар нақл кунед ва андешаатонро оид ба ин таҳқиқот баён намоед. Ҳангоми нақл аз пурқунандаҳо дурусту бамавқеъ истифода баред.

Олимони амрикоӣ Джон Лилли ва Элис Миллер солҳои зиёди умри хешро сарфи таҳқиқи делфинҳо карданд. Онҳо ошкор сохтанд, ки делфинҳо қобилияти бисёр хуб доранд. Метавонанд, ки нуқти (суханони) одамро айнан такрор кунанд ва задаю оҳанги суханони ромқунандаро ҳифз менамоянд, яъне дар хотир нигоҳ доранд. Дилфинҳо ҳамчунин хандаи инсонро айнан такрор мекунанд.

Ин ба олимони умед мебахшад.

Джон Лилли ва Элис Миллер ба он боварӣ доранд, ки замоне мерасад, ки делфинҳо ба забони одамон гап мезананд ва дар баҳр ҳангоми зарурат дасти ёрӣ дароз мекунанд; дар бораи ҳавопаймо ва киштиҳои дар баҳрҳо ғарқшуда ва бисёр ҳодисаҳои дигар хабар медиҳанд.

аз китоби «Инсон ва делфинҳо»

Супориш

1. Мазмуни матнро мухтасар нависед. Зимни навиштан аз вариантҳои гуногуни баёни фикр (масалан, солҳои зиёди умри хешро/чандин муддат вақти худро / солҳои зиёда ба таҳқиқоти... машғул шуданд) ин ба олимони умед бахшид / Олимони ба ин умед доранд) истифода баред.

138. Матнро нависед, мубтадою хабар ва пурқунандаҳои бевоситаро ишорат кунед.

Тирамоҳ. Санглох шудгор шуд. Боз як раҳ ронда, гандуми тирамоҳӣ мекорем, вале тухмӣ ба замин наафтада, Муҳаммадиро ба ҷанг даъват карданд... Ман бояд шабу рӯз

кор кунам. Ҳамин тавр ҳам мешуд. Ман трактор мерондам. Пирамарде тухм мепошид, як чуфт барзагов мола мекард. Села-села кабӯтарон дон мечиданд. Қаровул кабӯтаронро «ҳой-ҳой» гуфта пеш мекард...

Сорбон

Савол ва супориш

1. Дар чумлаи дуом санглох кадом аъзои чумла аст?
2. **Боз як раҳ**, яъне-чӣ?
3. Чумлаи охири содаи тафсилӣ ё хуллас?

139. Чумлаҳои тартиб диҳед, ки калима ва ифодаҳои зерин дар онҳо ба вазифаи пуркунандаи бевосита оянд. Бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода шудани пуркунандаи бевоситаро маънидод кунед:

Худ, Аҳмад, боғбон, хондан, даҳ.

140. Чумлаҳоро нависед ва дар зерини мубтадою хабар хат кашед. Ба тартиби истифодаи пуркунандаҳои чумлаи 4-5 диққат диҳед. Варианти дигари чумлаҳои мазкур кадом аст?

1. Файзи пагоҳӣ ба даштрӯя зебой бахшид. (Ф.Н.)
2. Дониш талабу бузургӣ омӯз. (Низомӣ)
3. Барои дӯстон ҷонро фидо кун,
Валекин дӯст аз душман ҷудо кун. (Ҷомӣ)
4. Оқилеро пурсиданд, ки некбахт кисту бадбахтӣ чист?
(Саъдӣ).
5. Занро ном Зебӣ буд. (Ҳ.К.)
6. Пойи мору шири мурғу нони мулло кас надид. (Зарб.)

141. Чумлаҳои ҳар ду сутунро бо риояи оҳанг хонед ва мубтадою пуркунандаи онҳоро ёфта, савол гузored.

1. Хабарро Ҳусрав навишт.	1. Хабар навишта шуд.
2. Котиб қарорро хонд.	2. Қарор хонда шуд.
3. Талабагон вазифаро иҷро карданд.	3. Вазифа аз тарафи талабагон иҷро карда шуд.
4. Одамон мевахоро ғундоштанд.	4. Меваҳо ғундошта шуданд.

Пуркунандаи бавосита нишон медиҳад, ки таъсиру амалиёти хабари чумла ба он бо воситаҳои гуногун мегузарад.

Пуркунандаҳои бавосита бо исм, чонишину масдар ва бо ёрии пешояндҳо ифода меёбанд. Ин пуркунандаҳо ба рои он бавосита ном доранд, ки онҳо таркибан аз калимаи мустақил бо пешоянд ва баъзан пасоянд ташкил меёбанд (аз вай, бо қалам, ба хондан, аз Аҳмад).

Пуркунандаи бавосита ҳамроҳӣ, воситаи иҷро, сарчашмаи амал ва ғайраро мефаҳмонад:

I. 1. Мо ин хабарро **аз одамон** фаҳмидем. 2. Сардор **аз қору бори** коргарон нақл мекард.

II. 1. **Ба** ӯ мехонд дарси навҷавонӣ. (М.Т.) 2. Ҳайдар **ба ҳикоят** худ давом намуд. (С.А.) 3. Мо **ба ёрӣ додан** ҳозирем. (С.А.) 4. Худи ӯ **ба хатнависӣ** машғул шуд. (С.А.)

III. 1. Умрихола, Юнусбобо **бо Сафар** хушбошӣ карданд. (Ф.Н.) 2. Абуалӣ боз **бо танбӯр** нағмаи шӯхеро менавозад. (С.У.)

IV. 1. **Бе коргарон** ҷаҳони ободон нест. (А.Л.) 2. Нест ба кас бе ту нишоти ҳаёт, **Бе ту** набошад ба халоиқ нишот. (М.Т.)

142. Ҷумлаҳоро нависед ва пуркунандаҳои бавоситаро ёфта, ба зерашон хат кашед. Пешояндҳои онро шарҳ диҳед.

1. Ман барои бо муаллимам Азиз Карим хайрухуш кардан ба шуъбаи маориф даромадам. (С.У.)

2. Бо некон нек бошу бо бадон бад. (Зарб.)

3. Нигоҳ кардам, ки аз нуҳ понздаҳ дақиқа гузаштааст. (Ҷ.И.)

4. Пӯлод ҳам ба рафтан розӣ шуд. (Р.Ҷ.)

5. Ҳакимеро пурсиданд: Аз саховату шуҷоат кадом беҳтар аст? (Саъдӣ)

6. Хушкаломанд, шӯх, густоханд, Ҳамдигарро дугонаҳои Садаф. (М.Т.)

143. Ҷумлаҳои дар сутунҳо додашударо хонед ва ба ҳам муқоиса кунед. Гӯед, ки хабарҳо дар муайян сохтани аъзоҳои шиорашуда чӣ нақш доранд.

- Ба як кас кор доштам, набу- 1. Онҳо имрӯз ба **пахта-**
дааст, **ба пахтачинӣ** рафта- **чинии** хоҷагӣ ёрӣ мерасо-
аст. (Ҷ.И.) **нанд.**
2. Вай либосҳоро, ҳар гоҳ 2. Деҳаи Соктаре аз **деҳаи**
агар **ба меҳмонӣ** ё **ба тӯй** ра- **Маҳаллаи Боло** беҳтар ме-
вад, мепӯшид. (С.У.) **наму**д. (С.А.)
3. Коргарзанони кӯдакдор 3. Дар сари дастархон пада-
ба кори сахро мераванд. ру духтар аз **мактаб**, аз **ину**
(А.Д.) **аз он гап** зада менишастанд.
(Ҷ.И.)

144. *Ҷумлаҳоро нависед ва пурқунандаҳои ишорашударо аз ҷиҳати таркиб муайян созед.*

1. Акнун суҳанро ба **муаллим** медиҳем. (Ҷ.И.) 2. **Бо каландча** он заминро се бор каландгардон кардам. (С.А.) 3. Вай ду бор **бо Ифтихорномаи** Шурои Олии Тоҷикистон мукофотонида шуд. 4. Ҳалим **бо ду-се бачаи** дигар ба назди ман омада, қаламро пурсид. (С.У.) Фарроши мадраса **ба шуста пок кардани дари** ҳучраи ӯ саргардон аст. (С.А.) 5. Фозилҷон дар бораи Рашидов **ҳикояро** сар кард. (Ҷ.И.) 6. **Ба дари хонаи** Зебуннисо **расиданашонро** надониста монданд. (Ҳ.К.)

Пурқунанда аз ҷиҳати таркиб ба ду навъ: сода ва таркибӣ ҷудо мешавад.

Пурқунандаи сода бо як калима ва ё як калимаю пешоянд ифода меёбад: Насими баҳор **байрақро** ҷилва меод. (Ф.Н.) **Шайхро** ҳунар нест, хонақоҳ танг аст. **Ӯ ба одам** монандӣ дошт.

Пурқунандаи таркибӣ бо ибораҳои рехтаю масдарӣ ва таркибҳои ифода меёбад: Гоҳо вай **бо ҳамроҳии як нафар** – **ду нафар шогирдони** худ меомад. (С.У.) Ман **барор нагирифтани корамро** ба Солеҳ хабар додам. (С.У.)

145. *Ҷумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки пурқунандаҳои бавосита бо ҷиҳати ифода шудаанд.*

1. Иброҳим аз мардуми он ҷо губсар талаб кард, надодандаш. (С.А.)

2. Падар мегӯядат, ки нек фарзанд, Ман аз ту сад хазорон бор хурсанд. (М.Т.)

3. Ё касе гуфтат, ки дар Ҳиндустон, Ризқи инсон аст чун оби равон. (М.Т.)

4. Мегуфт фасонаҳои гармаш, Чандон ки чун мум кард нармаш. (Низомӣ)

146. Чумлаҳоро нависед ва муайян кунед, ки пурқунандаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд. Гӯед, ки воситаҳои ифодаашон кадом пешояндҳоянд?

1. **Дар ин бора** фикри рафиконро шунида, бояд маҷлис ба қарор ояд. (С.А.)

2. Пӯлод ба ӯ **оид ба маводди семинар** саволҳо дода, ҷавобҳои мухтасару саҳеҳ гирифт.

3. Аҷаб бой асту зебо кӯҳсорат,

Пур аз дур кӯҳсори обшорат. (А.Д.)

4. Чойчӯшро **бо оби сард** пур карда, боз бар сари гулхан овехт. (С.А.)

147. Ҳикояро хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист? Пурқунандаҳои онро ёбед ва кадом навъ буданишонро шарҳ диҳед.

Кабӯтарро гуфтанд:

– Чун аст, ки ту ду бача беш барнаёри ва чун мурғи хонагӣ бар бештар аз он қудрат надорӣ?

Гуфт:

– Бачаи кабӯтар ғизо аз ҳавсалаи модару падар меҳӯрад ва чӯжаи мурғи хонагӣ аз мазбала бар ҳар роҳгузар. Аз як ҳавсала ғизои ду бача беш натвон дод ва аз ним мазбала дари рӯзии ҳазор чӯжа тавон кушод.

Қитъа:

Хохӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Ҳамхона макун аёли бисёр.

Донӣ, ки дар ин сарочаи танг
Ҳосил нашавад ҳалоли бисёр!

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Лугат

мазбала – пасафкандаҳо

ҳавсала – сангдон, чигилдони мурғ, меъдаи парандагон

аёл (иёл) – оила, хонавода, зану фарзанд

сароча – хонаи хурд (киноятан дунё)

чӯжа – чӯча

Савол ва супориш

1. Хулосаатонро мухтасар нависед.
2. Мазмуни ҳикоя ба шароити имрӯза чӣ наздикӣ дорад?
3. Ба ин фикр розиед ё на? Чаро?

19. МУАЙЯНКУНАНДА ВА ИФОДА ШУДАНИ ОН

148. Хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки дар кадоми ин порчаҳо тасвир аниқтар ифода шудааст.

Ман аз пайраҳа мерафтам. Ду тарафро тутчаҳо зич фаро гирифта буданд. Рӯи заминро алафҳо гилемвор пӯшида буданд.

Ман аз пайраҳаи борики **печдарпеч** мерафтам. Ду тарафи пайраҳаро тутчаҳои **ҷавон** фаро гирифта буданд. Рӯи заминро алафҳои **қадбаланд** гилемвор пӯшида буданд.

Пӯлод Толис

Савол ва супориш

1. Калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд?
2. Он калимаҳо чӣ хел алоқаманд шудаанд ва кадом калимаро муайян мекунанд?
3. Вазифаи калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

149. Хонед ва муайян кунед, ки ибораҳои зерин аз ҷиҳати тобиши маъно чӣ фарқ доранд.

1. Мошини сабукрав

Мошини сурхи сабукрави чоркаса. Мошини сурхи сабукраву чоркаса. Мошини сурхи сабукрав, чоркаса.

2. Кӯчаҳои асфалтпӯши сермошини шаҳр.

Кӯчаҳои васею асфалтпӯшу сермошини шаҳр.

Муайянкунанда аъзои пайрави чумлаест, ки аломату хосият ва миқдори ашё (предмет)-ро баён карда, **ба саволҳои чӣ хел? кадом? чанд? аз они кӣ? кӣ? чӣ?** ҷавоб мешавад.

Муайянкунанда пеш аз ҳама ба воситаи сифат, сифати феълӣ ифода меёбад. Дар баробари ин, исму шумора, ҷонишин, масдар ба вазифаи муайянкунанда истифода мешаванд: **бинои баланд, солҳои панҷоҳум, лолаи шукуфон, китоби хонанда, деҳаи мо, беҳтарин талаба, орзуи хондан.**

Муайянкунанда аз рӯйи тарзи алоқа ду хел мешавад: **изофӣ ва беизофа:** ҳавои дилкаш, калонтарин бино.

Муайянкунандаи изофӣ баъд ва беизофа пеш аз муайяншаванда меояд.

150. Матнро хонед ва ба муайянкунандаҳои иширатшуда саволҳо гузошта, онҳоро бо муайяншавандаашон нависед.

Айнӣ ҳамеша хоҳишманди **он** буд, ки нависандагонамон зиёд бошанд, китобҳои **нағз** бисёр шаванд ва хусусан, нависандагони **ҷавон**, зудтар ба камол расанд. Устод нутқи **онрӯзаи** худро низ асосан ба нависандагони ҷавон бахшид. **Ӯ** аз таҷрибаи **бузурги** худ мисолҳо оварда, ба мо роҳ нишон медихад, баъзеи моро танбеҳ дода, таъкид мекард, ки ба худ мағрур нашуда, ҳаёт ва орзуву умедҳои халқро омӯзем.

Мо ба суханони **пурқимати** устоди **хирадманди** худ бо диққати **беинтиҳо** гӯш медедем ва ин нутқи **ӯ** барои мо, ҷавонон, дарси **муҳимми мактаби нависандагӣ** гардид.

Пӯлод Толис

151. Шеърро хонед. Муайянкунандаҳои онро ёбед ва бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани онҳоро шарҳ диҳед.

Равшанӣ борад зи рӯшон, насли рахшонро бубин,
Лолаҳои навраси Хоруғу Рӯшонро бубин.
Гар надидӣ чавҳари рақсону лаъли нағмагон,
Ганҷҳои санъати кӯҳи Бадахшонро бубин.
Бар дил ин лабҳои хандон шодмонӣ медиҳанд.
Пирӣ аз хотир баранд, ин навҷавонро бубин.
Кас надида рӯи ҷонро то кунун бо чашми сар,
Дар руҳи ин баччаҳо, эй дил, биё, ҷонро бубин.
Ҳолашон пурчилваю ояндашон тобанда аст,
Шодию фахру умеди Тоҷикистонро бубин!

Абулқосим Лоҳутӣ

Савол ва супориш

1. **Рӯшон** аз **рӯшон** чӣ фарқ дорад? Онро дар забон чӣ меноманд?
2. **Чаро** баччаҳо бо ду «ч» омадааст? Имлои онро шарҳ дода, шакли дурусташро дар ёд бигиред.
3. **Шодию фахру умеди Тоҷикистонро** имрӯзҳо дар чӣ дидан мумкин аст?

152. Матнро бодикҷат хонед ва аниқ соzed, ки чӣ чиз матнро хушоҳанг сохтааст.

Машинаи сабукрав аз кишлоқи Суцина гузашт. Ду тарафи роҳро кӯҳҳои баланд печонда гирифтаанд. Дар тарафи дасти чапи мо дарёи Зарафшон дар ғурриш аст. Дар он тарафи дарё – дар тарафи дасти рости он роҳи Захматобод монанди як мори сафеди печдарпеч менамояд. Бо вучуди 12-уми ноябр будан ҳаво гарм аст. Аз бодҳои гирдбодангези дарёбод ва кӯҳистон асаре нест. Офтоб метобад. Ҳаво монанди моҳути осмониранг соф ва беғубор аст. Ин ҷо ободон аст. Доманаи кӯҳ ва канори дарё заминҳои ҳамвор буда, хама ҷоро кишти шолӣ фаро гирифтааст.

Деҳқонон шолӣ мекӯбанд, чош менамоянд ва шолӣ мекашонанд. Ғарамҳои шолӣ ва хирманҳои нокӯфтаи он ба назар монанди қаторҳои кӯҳҳои маллатоб менамоянд. Чош-

ҳои шолидона монанди хомаҳои реги сурхи дурушт хайма-
вор сар ба ҳаво кашиданд .

Садриддин Айни

20. МУАЙЯНКУНАНДАИ ИЗОФӢ ВА БЕИЗОФА

153. *Порчаҳоро возеҳу равшан ва бодикқат хонед, муайянку-
нандаҳоро бо муайянишавандаҳояш ёфта нависед ва шарҳ диҳед.*

Рӯйи хушу овози хуш доранд ҳар як лаззате,
Бингар, ки лаззат чун бувад маҳбуби хушовозро.

Саъдии Шерозӣ

Гули бехор муяссар нашавад дар бӯстон,
Гули бехори ҷаҳон мардуми некусияранд.
Саъдиё, марди накуном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба нақӯй набаранд.

Саъдии Шерозӣ

Ман акнун меравам поезд ояд,
Мулоқоти наве дар пеш бояд.
Мулоқоти наве бо пирамарде,
Адиби озмуда ҳар набарде.
Кухансоле, ки дида ду замонро,
Ғаму андуҳи шодии ҷаҳонро.

Мирзо Турсунзода

Муайянкунандаи изофӣ ду хел мешавад: сифатӣ ва соҳибӣ. Муайянкунандаи сифатӣ бо ҳиссаҳои нутқи зерин ифода меёбад:

а) бо сифати асли: Пардаи **сиёҳ** атрофро фаро гирифт.
(А.А.) Ҷавони **сабзинаи қоматбаланд** дар як сӯй менишаст.
(А.А.)

б) бо сифати нисбӣ: Вақти киштҳои **бахорӣ** мегузашт. (С.А.) Сели **имсола** сахт будааст. (У.К.)

в) бо сифати феълӣ: Ҳофизи **хаста ва роҳкӯфта** ин ма-софаро тай кард. (А.А.) Баргҳои **хазоншуда** аз боди ҷонкоҳ фуру рехтанд. (А.А.)

г) бо шумораи тартибӣ: Падарам барои равгандон ба лампаи **чилум** кардан хумчаи сафолине харида будааст. (С.А.) Рӯзи **дуюму сеюм** бачагон ба шароит одат карданд.

Муайянкунандаи соҳибӣ бо чунин ҳиссаҳои нутқ ифода мегардад:

а) бо исм: Шухрати **Ҳофиз** оламгир шуд. (А.А.)

б) бо ҷонишин: Гуфтугӯи **онҳо** хеле давом кард. (Ҳ.К.)

Муайянкунандаи изофӣ ҳамеша бо муайяншаванда бо бандаки изофӣ алоқаманд мешавад.

154. Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Муайянкунандаҳои изофиро аниқ сохта шарҳ диҳед, ки сифатианд ё соҳибӣ ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

Печид чу мори захмхӯрда,
Афтод чу мори ниммурда.

Абдуллаҳомони Ҷомӣ

Чу хоҳӣ, ки номат бувад ҷовидон,
Макун номи неки бузургон ниҳон.

Саъдии Шерозӣ

Кори беилм бору бар надихад,
Тухми бемағз бас самар надихад.

Саной

Ҷавонони донандаи боҳунар
Нагиранд беозмоиш ҳунар.

Абулқосим Фирдавсӣ

155. Матро бодикқат хонда, муайянкунандаҳои сифатӣ ва нисбиро аниқ созад ва дар сутунҳои ҷудоғона нависед.

Усто борҳо оби дарёи Қаратоғро ёд оварда, ба мо ҳасрат мекард, ки чӣ сон оби мусаффои ин дарёи пуртуғён шири-ну гуворо ва ҳаловатбахши ҷон аст. Чойи кабудӣ хуштаъ-ми чойхонаи Қаратоғ ва суҳбати дӯстонашро ҳамеша пеши назар оварда, дилаш гум мезад. Вақте ки аз Қаратоғ, ҳаёти пурҷӯшу хурӯши сокинони он, ташвишу тараддудҳои коси-бон ва рӯзгори пурғалаёни хеш нақл мекард, дар чеҳраи ӯ як аломати яъсу ғамгинӣ ҳувайдо мегардид. Он хангом вай марди фирориро мемонд, ки аз дасти золиме ноилоҷ чалои ватан кардааст.

Нақли усторо шунида, дилам ба ӯ месӯхт, меҳру эҳти-ромам ба вай боз ҳам меафзуд. Мекӯшидам, ки бо ҳар роҳ ҳамроҳи ҷӯраҳоям ба вай кумак расонда, меҳнаташро са-бук гардонам, то ки усто ва фарзандонаш ғарибиро надо-нанду худро ҳамчун сокини аслии деҳаамон эҳсос намоянд. Мардуми деҳа низ дар навбати худ набояд чунин устои гулдастро аз даст диҳад. Охир, ӯ аллакай фаҳри деҳаи мо гардида буд. Хунарманд набояд хор шавад. Мардум бе ху-нарманду косиб зиста наметавонад. Ҳатто:

Шоҳ бо он ки тахт дораду тоҷ,
Ба зари косибон бувад муҳтоҷ.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Моҳияти матн дар кадом ҷумла баён шудааст? Онро ёбед ва шарҳ диҳед.
2. Магар косибон – хунармандон фаҳри деҳаанд? Чаро?
3. Дар бораи хунарманди зодгоҳатон нақли муфассал нависед ва хислатҳои ӯро бо истифода аз муайянкунандаҳо баён созед.
4. Муайянкунанда дар ин гуна матнҳо чӣ нақш дорад?

156. Шеърро равои хонед, муайянкунандаҳоро ёфта, бо муайян-шавандааш нависед.

Баҳор омад, гули хандон баромад,
Раёҳин бо қади ларзон баромад.

Зи Машриқ то ба Мағриб баъди борон,
Камони Рустами Дастон баромад.
Табиат тоза шуд чун рӯйи ёрон,
Чу ҳавре аз дили кайҳон баромад.
Насим аз боғу саҳро мужда овард,
Ки базми булбули хушхон баромад.
Дилам аз сина бар тарфи чаманҳо,
Шитобону ғазалгӯён баромад.
Зи пеши роҳ дид он марди деҳқон,
Миёро бастаю майдон баромад.
Ки аз гуфтору рафтору зи кирдор,
Ту гӯй, дар заминҳо нон баромад.
Барои зиндаҳо омад баҳорон,
Баҳор андар баҳористон баромад.

Ашӯр Сафар

Лугат

камони Рустами Дастон – рангинкамон, тиру камон
тарфи чаман – гӯшаву канори чаман, чамангоҳ

Савол ва супориш

1. Ба шеър чӣ номро мувофиқ медонед?
2. Муайянкунандаҳои дигарро медонед, ки ба воситаи онҳо баҳорро боз ҳам пурратар тасвир кардан мумкин бошад. Номбар кунед.
3. Дар мавзуи «Баҳор» иншоие нависед, ки як лаҳзаи онро фаро гирад.

Муайянкунандаи беизофа ашё ва чизро шарҳу эзоҳ дода, ба воситаи ҷонишинҳо, шумора ва сифат ифода меёбад:

а) бо ҷонишин: **Ин** хона зи хишти кӯҳна андохтаам. (С.А.) Бале, падарам аз **ким-кадом** идора шаҳодатнома оварданд. (С.У.)

б) бо шумора: **Се** бародарон ҳавлиашонро таъмири аъло карданд. (С.А.) Доим **дусад-сесад** кас аз дастархони вай ошу нон мехӯрданд. (С.А.)

в) бо сифат: Ба **калонтарин** хонақоҳи Бухоро рафтаам. (С.А.)

157. *Чумлаҳоро нависед ва ба зери муайянқунандаҳои беизофа хат кашед. Гӯед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.*

1. Моҳак ин хабарро ором шунид. 2. Ҳама атрофу акноф ин дам гӯшу ҳуш шуда буд. 3. Аввалин кас бобои Мардон буд. 4. Сағ ду-се гурроси бемаънӣ карду хомӯш шуд. 5. Ёздаҳ моҳ пас модииён куррае ба дунё овард, ки мардум бо диданаш ангушти ҳайрат мегазиданд. 6. Мегуфтанд, ки соҳиби чунин асп хушбахттарин одами дунё бояд бошад. (Баҳманёр)

158. *Матнро бодикқат хонед. Оид ба Неругоҳи барқии оби Роғун маълумоти дақиқ ба даст оред. Муайянқунундаҳоро матнро шарҳ диҳед.*

Неругоҳи барқии оби Роғун ба гурӯҳи силсиланеругоҳҳои дарёи Вахш шомил буда, 70 км болотар аз Неругоҳи барқии оби Норақ бунёд мешавад. Неругоҳ на танҳо истеҳсоли неруи барқро дар маҷмуъ зиёд мекунад, инчунин имконият фароҳам меорад, силсиланеругоҳҳои дарёи Вахш бо речаи имконпазир фаъолият кунанд ва на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки барои кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва хориҷ аз он манфиатовару муфид воқеъ шуда бошад.

Сарбанди сангию хокии Неругоҳ баландиаш 335 метр, иқтидораш 3600 мВт буда, 17,3 млрд кВт соат/сол барқ истеҳсол мекунад. Майдони обанбори Неругоҳ 170 километри мураббаъ, дарозии умумии нақбҳо 70 километр, масофаи роҳҳои сохтмониву баҳрабардорӣ 236 км-ро ташкил медеҳад. Зилзилатобоварии Неругоҳ 9 балл ҳисоб шудааст.

аз «Садои Шарқ», №9, 2022

Савол ва супориш

1. Гӯед, ки бо ташаббуси бевоситаи кӣ НБО-и Роғун бунёд шудааст?

2. Оид ба бунёдкорӣ созандагии Сарвари давлатамон дар мавзӯи «Роғун – корномаи асри XXI дар таърихи кишвар» иншо нависед.

159. Матнро хонед ва аз рӯйи он нақле нависед ва муносибати худро нисбат ба табиат баён созед.

Модарам хабар овард, ки дар боғ гули қоқу шукуфтааст. Ман тоқат карда натавонистаму он сӯй давидам. Ваҳ, чӣ хел зебо! Салом гулаки қоқу!

Дар миёни юнучқазор як дона гули қоқу шукуфта буд. Ба назди он дузону нишастам, хостам канда гирам, оварда сари мизи дарстайёркуниам гузорам. Аммо дастам дар ҳаво монд. Панди падарам ба ёдам омаду даст ба ақиб кашидам...

– Онҳоро накан, духтарам, – гуфт падарам. – Бигузор, ки гулҳои қоқу ба мо ҳамеша муждаи баҳорро оранд. Ту ҳамеша табиатро дӯст дор, онро озор надех. Агар ягон ҷойи ту лат хӯрад, ҷонат дард мекунад? Албатта, дард мекунад.

Табиат ҳам ҷон дорад, танҳо забон надорад, беовоз нолиш мекунад.

Ман ба хона омадам. Гули қоқу дар юнучқазор монд, нашъунамо дошт. Чун аз дарс баргаштам, хоҳарчаам маро шодона пешвоз гирифт.

– Ман ба ту гули қоқу овардам. Рафта тамошо кун, ҳаловат бар...

Дилам ба изтироб омад. Тозон хона даромадам.

Дар рӯйи коғазҳои титу парешони болои миз гули қоқу мехобид. Он гуле буд, ки чанде пеш дар ҳолати шукуфон боғи моро оро меод, акнун бошад, пажмурда... Онро оҳиста рӯйи каф гузоштам. Боз суханони падарам ба ёдам омаданд.

– Табиат ҳам ҷон дорад. Танҳо забон надорад, беовоз нолиш мекунад.

Дилам ба ҳоли гул сӯхт. Ман гӯё нолиши беовози ӯро мешунидам. Ҳис мекардам.

– Дидӣ? – хурсандона ба хона даромад хоҳарчаам ва як ба ман ва як ба гули дар дасти ман буда нигариста, ҳайрон монд: – Чӣ, аллакай пажмурда шудааст?

– Рост, гули қоқуе, ки ту овардӣ, шукуфон буд, – гуфтам ман, – вале танҳо вақти оварданат. Баъд аз он ки ту инро кандӣ, хазон шуд. Агар ту инро ба ҳоли худаш мегузоштӣ,

он фардо ва пасфардо ҳам дар ҳолати шукуфой мебуд. Аммо ин гули қоқу дигар нахоҳад шукуфт. Ба ин ту сабабгорӣ...

Хоҳарчаам гунаҳкоруна чашм ба замин дӯхт. Ё низ до-нист ва ҳис кард, ки табиат ҳам чон дорад ва озораш аз рӯйи мурувват нест. Ман андаке осуда шудам.

аз маҷаллаи «Машъал»

Савол ва супориш

1. **Табиат ҳам чон дорад**-ро чӣ тавр мефаҳмед?
2. **Дилам ба ҳоли гул сӯхт**-ро шарҳ диҳед.
3. Барои ҳифзи табиат чӣ корхоро анҷом медиҳед?

160. Матиро хонед ва муайянкунандаҳоро ёбед ва шарҳ диҳед, ки дар баён чӣ нақше доранд.

Зимистон бинокориҳои мардум хобида буд, Устоамак, яъне Устохоҷа дар ҳавлии беруни худ, дар зери айвончае дарсозӣ мекард. Дарҳое, ки вай месохт, аз чӯби гучум буд. Ё тахтаи чӯби гучумро чунон сайқал мезад, ки акси ҳар чиз ба тарзи хира бошад ҳам, аз вай намуда меистод. Дар он тахтаҳои саҳт, ки онҳоро «тахтаҳои оҳанин» номидан мумкин аст, бо қаламҳои пӯлодини гуногуни худ кандакорӣ мекард. Нақшҳои кандакориҳои вай чунон нозук ва хушнамо буданд, ки гӯё наққошони забардаст бо қалами мӯйин дар қоғаз он нақшҳоро кашида бошанд.

Ё одами пешонакушода, хушзабон, хушмуомила ва як дараҷа ширинкор ҳам буд. Асло калонгариро намедонист, аз калону хурд забони хуши худро дарег намедошт. Худро бо ҳама баробар мегирифт. Ба ман ҳам, ки як бачаи хурдсол будам, бо назари чиддӣ нигоҳ мекард ва ҳар чизе, ки дар бораи кораш мепурсидам, батафсил ҷавоб медод ва кӯшиш мекард, ки нозуқиҳои санъати худро ба ман фаҳмонад. Кораш, ки, ба назари ман, хеле дилгиркунанда менамуд, ўро ҳеч дилгир намекард, аз сафед шудани рӯз то торикии бе-гоҳӣ аз болои кори худ намечунбид.

Садриддин Айни

Муайянкунанда аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешавад. Масалан, 1. Отифа суханҳои беҳтаринро дар бораи муаллим гуфт. 2. Пас аз zilzila дар деҳа хабарҳои воҳиманок паҳн гашт. Дар ин ҷумлаҳо «беҳтарин» ва «воҳиманок» муайянкунандаи содаанд, зеро аз як калима таркиб ёфтаанд.

Муайянкунандаҳои таркибӣ ба воситаи таркибҳо ифода меёбанд: Овози **аз ҳама форама** овози худи шумост. (У.К.) Дар ин ҷумла таркиби «**аз ҳама форама**» муайянкунандаи таркибист.

Баъзан муайянкунандаҳо тафсил меёбанд. Кӯлмакҳои **оби борони шабона боридагӣ** медурахшиданд ва абрчаҳои борики бухорро сӯйи офтоб равона мекарданд. (П.Т.)

161. Матне нависед ва дар он симои шахси бароятон ошно тасвир шуда бошад. Аз пуркунанда ва муайянкунандаҳо бамавҷеъ истифода баред.

162. Матни назмиро возеҳ хонед ва муҳтавои онро шарҳ диҳед. Ҷойи мубтадою хабарҳои байтҳои 3-юм то 6-уми матниро муайян созед

... Аз дари дигар сухан оғоз кард,
Баҳри мо чандин тилисме боз кард, –
Гуфт: Ман ҳам чун шумо кӯҳзодаам,
Кӯҳҳоро дар дилам ҷо додаам.
Ағбаи Анзоб азобам додааст,
Оби Варзоб обутобам додааст.
Кӯҳҳо нармӣ атоям кардаанд,
Бо ҷаҳоне ҳамнавоям кардаанд.
Фасли тифлӣ модари ман даргузашт,
Ҳам падар – бонигари ман даргузашт.
Зери гардун бекасу танҳо шудам,
Ҳамчу коҳи бесару бепо шудам.
Модарам дар хоку дасти модаре
Шуд парастори сари бесарваре.
Баъди модар, модари ман – Инқилоб!
Додари ман, хоҳари ман – Инқилоб!

Шавқи фардо то ба шохроҳам кашид,
Бар чаҳони муфлису шоҳам кашид.
Дидам, эй бас шоҳи бетахту ҷалол,
Дидам, эй бас муфлиси соҳибкамол.
Ин ҳама бошад зи файзи Инқилоб,
Инқилобе, ки нағунҷад дар китоб.
Рӯдакиро кард бино Инқилоб,
Дод умри нав ба Сино Инқилоб.
Айниро озод кард аз зарбу лат,
Барнишонидаш сари тахти абад...

Лоиқ Шерали

Савол ва супориш

1. Дар бораи ки сухан меравад?
2. Оид ба ҳаёт ва фаълияти шоир матне таҳия кунед, ки шарҳи холи ўро фаро бигирад. Дар матн шароити пешинро ба имрӯз муқоиса намоед.

21. БАЁНИЯ ВА ФАРҚИ ОН АЗ МУАЙЯНКУНАНДА

Баёния як навъи муайянкунанда буда, шахс ва ашёи эзоҳшавандаро аз ягон ҷиҳат муайян ва таъйин мекунад. Махсусияти баёния он аст, ки муайяншавандаро бо номи дигар ифода мекунад. Баёния ба саволи **кадом?** ҷавоб мешавад. Баёнияҳо ду хел мешаванд: **изофӣ ва беизофа.**

Имлои баёнияҳо чунин аст:

– баёнияҳои **изофӣ ва беизофии** **унвон, мансаб, касбу кор ва лақаб**, ки ба маънои аслии худ истифода шудаанд, бо ҳарфи хурд ва ҷудо навишта мешаванд: **Нарзии осиебон, Ҳасани аробақаш, Манони паҳлавон, Шокири муаллим, академик Рачабовҳо, амир Ҳамза, шоҳ Фаррух, Шарифи ошпаз** ва ғайра;

– агар баёнияҳо пас аз исми хос бе бандаки **изофӣ** омада бошанд, бо нимтире навишта мешаванд: **Аҳмад-маҳдум, Салим-паҳлавон, Қорӣ-ишқамба, Ҳошим-қорвон** ва ғайра;

– баёнияҳои ҳешутаборӣ ва эҳтиром, ки бе бандаки изофӣ омаданд, бо исми хос якҷоя навишта мешаванд: **Шарофатхола, Барноапа, Шодиамак** ва ғайра;
– баёнияҳои изофии лақаб, ки бо исми хос омадаанд, бо ҳарфи калон навишта мешаванд: Баҳроми **Гӯр**, Махдуми **Гов**, Муҳаррами **Ғарч** ва ғайра.

163. Ҷумлаҳоро нависед ва баёнияҳоро ёфта, ба зерӣ онҳо хат кашед.

1. Дӯстам Баҳром аз ҳоли мо хабар гирифт.
2. Ҳамсабақам – Оҳистамоҳ маро баъди сиё панҷ сол нашинохт.
3. Ҷалили оҳангар бему каландҳоро хушсифат тайёр мекунад.
4. Дар бораи устод Айнӣ бисёр қасон ёддошт навиштаанд. (Ф.М.)
5. Дар он маҷлисҳо аз Аҳмади Қалла ҳам гап мешуд. (С.А.)
6. Падарам ба ману бародарам – Азизхон аз паҳлавониҳои пештараи худ нақл мекард. (С.У.)

164. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зерӣ баёнияҳо хат кашед, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

1. Устод Бокӣ ба тариқи ҳазл гуфта буданд. («Садои Шарқ») 2. Бародарам Азизхон аз муҳаббати падару модар суистифода менамуд. (С.У.) 3. Амақам Исохон дар Тошканд тағҷой гашта буданд. (С.У.) 4. Аминҷон Шукӯҳӣ шоири лирик мебошад. 5. Дар он хона Раҳимбой ном қас истиқомат мекунад, ки ўро Раҳимбойи Хурӯс мегӯянд. (С.У.)

165. Ифодаҳоро хонед ва баёнияҳоро муайян кунед. Шарҳ диҳед, ки баёнияҳо чиро ифода мекунанд ва имлояшон чӣ гуна аст.

Абдушуқури қозикалон, Нарзии осӣёбон, марди деҳқон, Равшанамақ, Зубайдаҳола, шоир Турсунзода, донишҷӯ Аҳдия, хонанда Иброҳим, рафиқ Олимӣ, маҷаллаи «Садои Шарқ», рӯзномаи «Ҷумҳурият».

Таҳлили наҳви чумлаи дутаркиба

Нақшаи таҳлил

1. Навъи чумла аз рӯи ифодаи мақсад: ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ.
2. Навъи чумла аз рӯи тобиши ҳиссию муассирӣ: хитобӣ ва ғайрихитобӣ.
3. Асосҳои грамматикӣ.
4. Сохтори чумла: тафсилӣ, ҳуллас.
5. Аъзоҳои чумла ва воситаҳои ифодаи онҳо: мубтадо ва хабар, сипас аъзоҳои пайрави чумла, ки бар шарҳи мубтадо ва хабар меоянд.

Намунаи таҳлил

Саидалӣ бо як гурӯҳ одамонаш дар сари ҳавзи калон нишаста буд. (С.А.)

Таҳлили шифохӣ

Ин чумла ҳикоягӣ ва ғайрихитобӣ аст. Асоси грамматикӣ **Саидалӣ** (мубтадо) ва **нишаста буд** (xabар). Саидалӣ мубтадо буда, бо исми хос ифода шудааст.

Нишаста буд хабар, хабари феълии таркибӣ, ба воситаи феъли **нишаста** ва ёридиҳандаи **буд** ифода ёфтааст. Бо як гурӯҳ одамонаш – пуркунандаи бавосита, дар сари ҳавз – ҳоли макон, калон – муайянкунанда мебошад.

Таҳлили хатгӣ

М. пур холи макон муайян. м-да
Саидалӣ бо як гурӯҳ одамонаш дар сари ҳавзи калон
хабар
нишаста буд.

22. КОР БО МАТНИ АННОТАТСИЯ

166. *Порчаҳоро бодикқат хонед ва дар охир ҳулосаатонро бо ифодаҳои худ мухтасар гӯед ва нависед.*

**Аннотатсия – баёни мухтасари мазмуни китобҳо, мақола ва ғайраҳо. (С.И. Ожегов. «Словарь русского языка», 1953, сах. 19).

**Аннотатсия тавсифи мухтасари китобҳо, мақолаҳо, ки мазмуни онҳоро баён мекунад ва баъзан баҳо медиҳад. («Энциклопедическая словарь русского языка», 1953, сах. 78)

**Аннотатсия аз калимаи лот. – «annotatio» – баёни мухтасари китоб, мақола ва монанди инҳо, бештар бо баҳои интиқодии он («Словарь иностранных слов», 1954, сах. 56).

**Аннотатсия (аз калимаи лот. - «annotatio» – эзоҳ, қайд) – баёни мухтасари мазмуни китоб, мақола, рисола; шарҳи мухтасар. («Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатсионалӣ», Душанбе, 1984, сах. 32).

**Аннотатсия аз калимаи лот. – «annotatio» – қайд, ёддошт яке аз навъҳои китобиёт ва тақриз аст, ки дар он мазмуни умумии ягон китоб, мақола, дастнавис, маҷмуа ва ғайра мухтасар баён мешавад. Дар аввали китобҳо, баъд аз унвони асар одатан дар 3-4 ҷумла мухтасар мазмуну мундариҷаи онро баён мекунанд, ки «Аннотатсия» ном дорад. Дар ин маврид оид ба муаллиф маълумот медиҳанд ё аз ягон тақризе, ки дар бораи он асар ба таъб расидааст, иқтибоси ӯ оварда, як дараҷа моҳияти илмию амалӣ ё бадеии китобро нишон медиҳанд. Аннотатсия ҳоло дар ҳамаи асарҳои илмию бадеӣ ба ҳукми анъана даромадааст. Муқоваи ахирини маҷмаи адибони ҷавон маълумотномае дорад, ки он низ аннотатсия аст.

Аз «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик», ҷ 1, Душанбе, 1988, сах. 159.

**Аннотатсия – полякӣ annotatjо лот. - «annotatio»). Шарҳи и мазмуни китоб, мақола ва монанди инҳо. («Школьный словарь иностранных слов», М. 2001, сах. 27).

**Аннотатсия лот. – «annotation» – қайд. Як навъи тақриз ва китобиёт буда, шарҳи мухтасари асари бадеӣ, таҳқиқотӣ, рисола, мақола, дастнависро дар бар мегирад. Дар аннотатсия тавсифи мухтасари асар аз ҷиҳати ғоявӣ,

мундариҷа, мавзуъ дида мешавад. Аннотатсия, одатан, хусусияти интиқодӣ дорад. Аннотатсия навъҳои гуногун дорад: тавсиявӣ ё тавсифӣ; умумӣ ё махсус. Аннотатсия, маъмулан, барои бо мазмуну мундариҷаи асари чопшуда шинос намудани хонандагон ва ё бо мақсади ба муҳокима пешниҳод намудани асари ба чоп тавсияшаванда навишта мешавад. (Бобомуродов Ш., Мухторов З. «Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ», Душанбе, 2016, саҳ.28).

167. Хулосаи навиштаро бо порчаи зерин муқоиса намоед.

Аннотатсия вожаи лотинӣ буда, тавсифи мухтасари китоб, мақола, асари бадеӣ, илмӣ оммавиरो фаро мегирад. Дар он масъалаҳои асосии китоб зикр гашта, баъзан баҳо дода мешавад.

Аннотатсия матнест, ки аз 3-4 ҷумла ва ҳатто аз ин ҳам камтар таркиб ёфтааст. Ҳаҷми матни аннотатсия ба ҳаҷми матни асосӣ вобаста нест. Аннотатсияро дар навбати худ як навъ «муаррифӣ» ё рӯйнамойӣ (реклама) гуфтан ҳам мумкин аст. Он барои ҳавасманд кардани хонандагони ҳамон асар хидмат мекунад ва ошонро ба моҳияти асар ошно месозад. Қариб ҳамаи китобҳо аннотатсия доранд. Дар тарафи чапи аввали муқоваи китоб ва дар охири китоб ҷой дода мешавад.

168. Аннотатсияро, ки дар асари нависанда Ҷалол Иқромӣ «Зоғҳои бадмур» ҷой дода шудааст, хонед ва таҳлил кунед.

Дар романи «Зоғҳои бадмур» муаллиф одамони риёкор, дудила ва мунофиқро ҳадафи танқиди худ қарор дода, ба онҳо қаҳрамонони мусбати пурсубот, шучоъ ва қавииродаро муқобил мегузорад. Дар муборизаи шадиди неку бад, ниҳоят, лонаҳои зоғҳои бадмур вожгун гашта, оташ мегиранд, баъд дар алангаи онҳо макру адоват сӯхта нобуд мегарданд.

Савол ва супориш:

1. Шумо ба ин аннотатсия розиед?
2. Ба ин аннотатсия чизе илова карда метавонед?
3. Намунаи (варианти) худро пешниҳод кунед.

*169. Чанд намунаи аннотатсияи дар зер пешниҳодишударо хо-
нед. Муайян кунед, ки кадоме аз ин тавсифи китобҳо бо унсурҳои
баҳодиҳӣ мувофиқат мекунад. Махсусияти забони матни ан-
нотатсияҳо ва сохтори забони онҳоро таҳлил кунед. Кадоме аз
инҳо ба шумо писанд омад? Ба қойи кадоме аз онҳо варианти худро
пешниҳод мекунад?*

***** Убайд Раҷаб**

Ману ҷӯраҳои ман. Шеърӯ чистон ва қиссаю достон. Ду-
шанбе, «Маориф», 1981, 232 сах.

Китоби «Ману ҷӯраҳои ман»-ро барои ту Лауреати му-
кофоти комсомоли ленинии Тоҷикистон шоир Убайд Раҷаб
навиштааст. Дар он ҳам асарҳои нави дар солҳои охир эҷод-
шуда ва ҳам асарҳои дар давоми зиёда аз бисту панҷ сол на-
виштаи шоир гирд оварда шудааст. Муаллиф ҳамаи онҳо-
ро дубора аз назари таҳрир гузаронидааст. Шеърӯ чистон
ва қиссаю достони ин китоб аз дӯстию рафқати одамон,
аз манзараҳои табиати рӯҳбахшу дилрабои Тоҷикистон, аз
машғулияти туву рафиқонат ва меҳнати калонсолон ҳикоя
мекунад, нисбат ба зиндагӣ дар дили ту муҳаббате мепар-
варанд.

*****Маҷмуаи «Фарҳанги мардуми диёри Турсунзо-
да»** фарогири намунаҳои фолклор ва фарҳанги суннати
мардуми закитабӣ ноҳияҳои Шаҳринаву Турсунзода буда,
дар он бори нахуст матнҳои гирдовардаи фолклоршиносо-
ни тоҷик дарҷ шудаанд. Махсусан, намунаҳои рубоию су-
руд, зарбулмасалу мақол, нақлу ривоятҳо ва тасвири чашну
маросимҳои ин диёр қолибу судманд ва пур аз панду ҳикмат
буда, барои хонандагон маълумоти тозаӣ бадеӣ ва таърихӣ
медиханд. Маҷмуа ба ҷашни 100-умин солгарди фарзанди
фарзонаи миллати тоҷик, Қаҳрамони Тоҷикистон устод
Мирзо Турсунзода бахшида шудааст.

*****Ҳадиса Қурбонова.** Хатлон (достон). - Душанбе,
«Адиб», 2015, 272 сах.

Достони Шоири халқии Тоҷикистон Ҳадиса Қурбоно-
ва «Хатлон» аз таърихи бойи ин сарзамин ҳикоятҳои талху

ширин мекунад. Хатлоне, ки қаҳрамонҳояш Сабалу Хушна-
возу Мизробу Сарахон ва ҷонфидоёнаш Ғотифару Тархону
Австану Катану шахсони зиёде мебошанд, ки баҳри истиқло-
лияти Ватан ба урдуи турку тозиву муғулу манғит набардҳои
беамон намуда, марзу буми ватанро аз аҷнабиён ҳифз наму-
даанд. Хатлоне, ки вайронаҳои Фархори антиқааш, Сайёду
Хулбуку муъҷизаҳои кӯҳи Чилдухтаронаш имрӯзҳо ҳам дӯст-
дорони маданияти чи тоҷик ва чи дигаронро ба ваҷд овар-
да, ба сӯйи худ мекашад. Достони «Хатлон» ягона достони
калонҳаҷми мураккаби назмист, ки аз таърихи асри куҳан то
ба имрӯзро дар бар гирифта, тараннумгари ин марзу бум ме-
бошад.

***Рустами Ваҳҳоб. Салом. (Маҷмуаи ашъор) - Душанбе,
«Адиб», 2015, 256 саҳ.)

Ин китоб иборат аз ашъоре мебошад, ки дар жанру қо-
лабҳо ва мавзӯҳои гуногун иншо шудаанд. Таърихи таъ-
лифи ин ашъор низ аз ибтидои фаъолияти адабии муаллиф
то имрӯзро дар бар мегирад. Аз ин лиҳоз, маҷмуаи мавриди
назар мунтахаботе нисбатан мукамал аз осори манзуми
шоир мебошад.

Васфи арзишҳои муқаддаси башарӣ, миллӣ ва ватанӣ,
худшиносии таърихӣ ва фарҳангӣ, пайванди самимона ва
меҳрсирӣ ба ин арзишҳо ва ин марзу бум мавзуи асли ва
меҳвари ин маҷмуаро ташкил медиҳад.

Дар баробари тасвирҳо ва тавсифҳои шоирона, ба бархе
аз масъалаҳои мубрами дунёи муосир аз зовияи диди шои-
рона назари таҳлилӣ ва таҳқиқӣ шудааст. Умед аст, ки ин
китоб мавриди таваччуҳи муҳаққиқон ва писанди хонанда-
гон гардад.

*170. Ба яке аз китобҳои хондаатон аннотатсия нависед ва бо
аннотатсияи дар китоб буда муқоиса намоед.*

23. ҲОЛ ВА НАВЪҲОИ ОН: ҲОЛИ ЗАМОН ВА МАКОН

171. *Ба калимаю ибораҳои шиорашуда саволҳои мувофиқ гузored ва чиро ифода кардани онҳоро шарҳ диҳед.*

Намуна: чавгонбозӣ дар Помир (дар кучо? макон) шуҳрати калон дошт.

Дар рӯзҳои ид (...) калонсолон **аспакӣ (...)** чавгонбозӣ мекарданд. **Барои чавгонбозӣ (...)** аз **ноҳияҳои дур (...)** саворон меомаданд. Тамошои манзараи чавгонбозӣ хеле (...) аҷиб буд. Тамошобинон **аз хурсандӣ (...)** ба бозингарони моҳир таҳсин мегуфтанд.

(кай? аз кучо? чӣ андоза? чӣ тарз? барои чӣ? аз чӣ сабаб?).

Аъзои пайрави ҷумла, ки тарз, замон, макон, сабабу мақсад ва ҳолатҳои дигари воқеъ шудани амалро мефаҳмонад, ҳол номида мешавад. Ҳол асосан хабар ва дигар аъзоҳои ҷумларо шарҳ дода, ба саволҳои **чӣ тавр? кай? дар кучо? аз кучо? то кучо? чаро? аз чӣ сабаб? бо чӣ мақсад? барои чӣ?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Дар ҷумла зарф, сифат, исм, ҷонишин, сифати феълӣ, феъли ҳол, масдар ва ибораҳои гуногун ба вазифаи ҳол омада метавонанд. Ҳол мувофиқи маъно ва муносибаташ бо хабар асосан ба хелҳои зерин ҷудо мешавад: замон, макон, миқдору дараҷа, тарз, монандӣ, сабаб, мақсад, шарт ва хилоф.

172. *Порчаи манзумро хонед ва ба ифодаҳои шиорашуда саволҳои мувофиқ гузошта, кадом навъи ҳол буданиашро шарҳ диҳед.*

Дар яке аз дехоти кӯҳистон
Марди пире намудааст макон.
Чехрааш тоза **мисли рӯйи баҳор,**
Соф **чун оби чашмаи кӯҳсор.**
Хотираш шоду хурраму хурсанд
Чун дили мардуми саодатманд.

Мисли фӯлоди пухта сахт танаш,
Рафта озори дард аз баданаш.
Сар-сари кӯх меравад озод,
Меҷаҳад **мисли оҳуи навзод**.

Мирзо Турсунзода

Ҳоли замон

Ҳоли замон кай ва дар кадом вақт воқеъ шудани амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои **кай? кадом вақт? аз кай? то кай?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҳоли замон бо зарфи замон, исм, феъли ҳол ва масдар ифода меёбад. **Пештар** лампа ва равғани онро ман ме-
додам. (С.А.) **Тобистон** рӯзамон бо мевачинӣ мегузашт.
(Ф.М.) Иморат **ба тозагӣ** бино ёфта будааст. (Ф.Н.) Барф
ду **рӯз боз** меборид. (С.А.) Ахрорамак **то рафтаниш** бо ҷама
ҳазлу мутоиба мекард. (Ф.М.)

173. Калима ва ибораҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳои тартиб диҳед.

Шаб, имсол, имрӯз, ҳанӯз, омадан замон, рӯзи гузашта, дар як шабонарӯз, бо як чашм задан, баробари дидани ӯ, аз пагоҳ то бегоҳ.

174. Матнро хонед ва ҳолҳои замонро аниқ соzed ва гӯед, ки кадом азҳои ҷумларо шарҳ медиҳанд.

Рӯзи дуҷуми ба Душанбе омадани Юсуф-ас-Сибой зиёфат оростанд устод. Азбаски моҳи рамазон буд ва Юсуф-ас-Сибой марди рӯзадор, қариби фаро расидани шом хон кушоданд. Даъватшудагон, чанд нафар аз удабо ва уламо низ хангоми шом ба ҷойи зиёфат расиданд.

Рӯз ба бегоҳ овардааст, аммо то рӯзакушоӣ ҳанӯз вақт ҳаст. Бинобар ин, устод ҳамроҳи меҳмони мухтарам ба тамошои саробӯстони пури гулу гиёҳ ва долу дарахт баромаданд. Онҳо аз пайроҳаи мумфарш қадам мезаданду вақт мегузаронданд. Юсуф-ас-Сибой мегуфт, ки дар садаи бист

роҳҳои дур шудаанд, дигар роҳи дарозу нест, барои сафар хавсала лозим асту бас.

– Дина ман дар Қоҳира сайр доштам, имрӯз дар Душанбе гашт мекунам, ҳол он ки дар ин миёна як дунё масофа хаст. Бубин, Мирзои азиз, замон чӣ сон пеш меравад ва бигӯ, то кучо хоҳад рафт? Ману ту шоҳиди боз чӣ гуна пешрафт хоҳем шуд.

Устод Мирзо Турсунзода ҳикоя карданд, ки ҳамагӣ бист – бисту панҷ сол пеш кас тавассути тайёра аз Душанбе ба Маскав дар давоми як ҳафта рафта метавонист. Ба воситаи қатора ҳафтаҳо даркор буд. Ҳоло чӣ? Чор соат кифоя мекунад. Чӣ тафовуте ва аз кучост то ба кучо.

Убайд Раҷаб

Савол ва супориш

1. Замон чӣ сон пеш меравад? Оё шумо пай бурдаед, ки дар як муддати чӣ тағйирот рух дода?

2. Ин ҳама аз қудрату пешравиӣ чӣ аст?

3. Барои ҳарчи бештари рушди ҷомеа чӣ бояд кард?

4. Дар мавзӯи «Тафовут аз кучост то ба кучо» иншое нависед ва мухтасар нуруи илмо дар он баён кунед.

175. Байтҳоро хонда, маънидод кунед, сипас ҳолҳои замонро муайян созед ва нависед.

Устухонам гашта саҳт аз кӯдакӣ бо шири ту,

Рустам озод андар ин оғӯши оламгири ту.

Абдусалом Деҳотӣ

Хӯйи бад бар табиате, ки нишаст,

Наравад то ба вақти марг аз даст.

Саъдии Шерозӣ

Ду чиз тираи ақл аст: дам фуру бастан

Ба вақти гуфтани гуфтан ба вақти хомӯшӣ.

Саъдии Шерозӣ

Пеш аз ману ту лайлу нахоре будаст,
Гарданда фалак бар сари коре будаст.

Умари Хайём

Пас аз боридани борони найсон
Чӣ зебоянд дашту кӯҳсорон.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супориш

1. Оид ба байти дуом мулоҳизаатонро баён кунед.
2. Байти сеюмро чӣ тавр мефаҳмед? Андешаи шумо?
3. Чаро дар байти охир пас аз мисраи аввал вергул гузошта нашудааст? Байтро ба наср баргардонед.

Ҳоли макон

176. Порчаҳои манзумро хонда гӯед, ки муассиряти онҳоро чӣ таъмин кардааст.

Ба ёдам ҳаст даврони амирӣ,
Ҳисори куҳна – маъвои асирӣ.
Дар он чо дасти хунин буд боло,
Фалак мекард аз ин даст парво...
Дар он чо одамон бозор диданд,
Дар он бозор банду дор диданд.
Дар он чо қалъаи ҳокимнишин буд,
Замин ҳам аз фишори он ғамин буд.

Дар ҳамин чо ман ба дунё омадам,
Дар ҳамин чо чашмбино омадам.
Дар ҳамин чо ёфтам авчу камол,
Дар ҳамин чо зиндагии безавол.
Дар ҳамин чо шуд садои ман баланд,
Дар ҳамин чо дӯстро гаштам писанд.

Мирзо Турсунзода

Ҳоли макон ҷой, макон, сӯй ва ибтидою интиҳои амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои **кучо? дар кучо? ба кучо? аз кучо?** ва ғайра ҷавоб мешавад. Ҳоли макон бо исм ва ибораҳои исмӣ ифода меёбад: Каримов вақти сахар **ба сахро** равон шуд. (С.У.) Шодӣ бузбозиро партофта, **ба пеши модараш** давид. (С.А.)

177. Ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки калимаҳои зерин бо ёрии пешояндҳои дар, аз, то ва ба ба вазифаи ҳоли макон оянд.

Деҳа, дашт, сахро, мактаб, хона, шаҳр, боғ, тоқзор, китобхона, гулгашт.

178. Матнро хонед ва аниқ созед, ки дар бораи чӣ суҳан меравад. Сипас, ҳолҳои маконро ёбед ва нависед.

Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи омадаги-амон ба тарафи деҳа нарафта, аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд, роҳро пеш гирифт.

Мо ба деҳаи Болои Рӯд расида дидем, ки дар он ҷо ба ҷойи он деҳаи обод, ки то дирӯз буд, як харобазори ваҳшатоваре пайдо шудааст. Ҳама ҳавлиҳои ин деҳа аз рег пур буд ва гӯшаи боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён мегардид. Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда, бар рӯи хомаҳои рег ва дар ҳавои кушода менишастанд, дар пеши ин тӯдаҳои одамони бехонумонгардида парча-палосҳо, кӯрпа-болиштҳо ва дегу табақҳо ҳам менамуданд.

Садриддин Айни

179. Матнро хонед, мулоҳиза ва андешаҳоятонро баён кунед. Ҳадафи Носир чист? Ҷумлаҳои сарсатри дуҷумро таҳлили сарфӣ намоед.

Ривоятест, ки Носири Хусрав рӯзе аз деҳаи Поршинев гузашта истода мебинад, ки мусофирон дар сари роҳ нишаста даст ба сӯйи осмон бардошта, «Эй Худо, аз ташнагӣ сӯхтем!» мегӯянд. Носир ба ҳоли онҳо механдад ва таъна-

омез мегӯяд: – Эй шумо, беҳабарон, магар намедонед, ки дасту пою ақлу чашм ва гӯш барои чист? Барои он ки беминнат роҳ равед, шунавед, фикр кунед, бинед ва ҳарчи хоҳед, ба даст оред.

Инро гуфта бо белчааш заминро кандан мегирад. Банохост аз қабри замин оби чашма фаввора зада мебарояд ва чорӣ мешавад.

Барои ҳамин ҳам чашма асрҳо боз ба номи чашмаи «Пири Шоҳ Носири Хусрав» машҳур аст.

Мирсаид Миршакар

180. Чумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Чаро калимаю ибораҳои шиорашуда дар сутуни якум пуркунандаю дар дуюмӣ ҳол?

Аз дурии роҳ парво накунад.

Аз дурии роҳ дар вақти муайяншуда омада натавонистем.

Аз хунукӣ гармӣ беҳтар аст.

Аз хунукӣ дасту пояш меларзид.

24. ҲОЛИ МИҚДОРУ ДАРАҶА ВА ТАРЗИ АМАЛ

181. Чумлаҳоро хонед ва ба ифодаҳои шиорашуда диққат диҳед. Аниқ созед, ки онҳо кадом ҷиҳати амалу ҳолатро шарҳ медиҳанд.

1. Раис аз ин кор **хеле** хурсанд шуд. (Ф.М.) 2. Қобилияти Биноӣ дар касби илму дониш **бағоят** зиёда будааст. (А. Мирзоев) 3. Падарам ўро **аз ҳад зиёд** дўст медорад. (П.Т.) 4. Борон ду **моҳи тамом** пайваста хуб борид. (С.А.) 5. **Аз ҳама зиёдтар** моро тангии ҷой азоб медод. (С.У.) 6. Табиати мамлакати мо **ба ҳадде** зебо шудааст, ки кас аз тамошои он чашм канда наметавонад. (А.Д.)

Ҳоли миқдору дараҷа ба ҳам монанд буда, баъзан як калима ба вазифаи ин ҳар ду навъи ҳол меояд. Ҳоли миқдор тобиши замону макон дошта, миқдори ашёро таъйин мекунад. Ҳоли дараҷа одатан, хабархоеро шарҳ медиҳад, ки бо сифат ифода шудаанд. Ҳоли миқдору дараҷа ба саволҳои **чӣ қадар? чӣ дараҷа? чӣ андоза? чанд? ба чӣ андоза?** ва ғайра ҷавоб мешаванд.

182. Ба ҷойи нуқтаҳо ҳоли миқдору дараҷаи мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро нависед. Ба онҳо савол гузоред ва ба эзоҳи чӣ омадану бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани ҳоли миқдору дараҷаро шарҳ диҳед.

1. Султонро сухани \bar{y} ... хуш омад. (М.А.) 2. Рустам мактабашро ... мешиносад. (П.Т.) 3. Руҳи тобони офтоб ... аз соя баромад. (С.У.) 4. Раванда дар ... ба пеши аспи худ расид. (С.А.) 5. Дида рӯзи сиёҳи хиндуру, Сӯхтаман ман ниҳон ... (М.Т.) 6. Зиндагии Раҳими Қанд ... танг буд. (С.А.) 7. Ҳаво ҳам ... хунук шуд. (Ҷ.И.) 8. Одина ... дар завод кор кард. (С.А.)

(нағз, бағоят, панҷ дақиқа, сар то по, кам-кам, аз ҳад зиёд, се соли пурра, хеле).

Ҳоли тарзи амал

183. Ба ҳолҳои ишиорашуда савол гузоред ва гӯед, ки онҳо чиро ифода мекунанд. Баъд ба ҷойи онҳо аз ҳолҳои дар қавс додашуда мувофиқашро гузошта нависед.

1. Абр **бо камоли тундӣ** аз ҷануб ба шимол медавид. (С.А.)

2. Паровоз аввал **оҳиста-оҳиста** ва баъд тез ба роҳ даромад.

3. Мӯйи \bar{y} **мисли пахта** сап-сафед буд.

4. Пирамард **шитобкорона** роҳ мерафт. (С.А.)

5. Манзараҳои дилфиреби Дарвозро **оромона тамошоқунон** пеш мерафтем. (М.М.)

(бо шиддат, суст, бо суръат, барф барин, чуству чолок, бо хотири чамъ).

Ҳоли тарзи амал аломат, ҳолат ва тарзи иҷрои амалро фаҳмонида, ба саволҳои **чӣ тавр? чӣ тарз? чӣ тарик?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҳар се **баробар** берун баромадем. (Ф.М.) Нӯфар ба **тундӣ** лаҷоми аспро аз дасти Виркан рабуд. (С.У.) Ҳама касро ақли худ **бакамол** намояду фарзанди худ **бачамол**. (Саъдӣ)

Ҳоли тарз бо ҳиссаҳои нутқи зерин ифода меёбад:

1. Бо зарф: Мардум **ҳайрон-ҳайрон** ба ӯ менигаристанд. (С.У.) Саидакбар як китоби худро ба нӯги остинаш **олуфтаворона** гирифт. (С.А.)

2. Бо феъли ҳол: **Тамошоқунон** ба лаби ҳавзи Девонбегӣ рафта. (С.А.) Қорӣ-ишқамба боз **фарёд кашада**, дева-нагӣ мекард. (С.А.)

3. Исм бо пешоянд: **Мо бо зӯри бозуи** падарам аз нав соҳиби хона шудем. (С.У.) Ман **ба воситаи тарҷумон** дарди худро ба ӯ фаҳмондам. (С.А.)

184. Матнро бодикқат хонед ва гӯед, ки фикри асосӣ дар кадом ҷумла баён шудааст.

Абуалӣ андешамандона роҳ рафта, ба ҷойи аввалаи худ омада нишаст ва дастнависро як сӯ гузошт. Аз фикру андеша фориғ шуда, сар бардошта, ба шогирдонаш нигоҳ кард. Паст-паст, гӯё худ ба худ, вале бурро-бурро сухан меронд:

– Шумо давои наведе таҳия кунед, хоҳ олами ситораҳоро таҳқиқ кунед, хоҳ ба ҳалли масъалаҳои ҷабр машғул шавед. Бояд хуб бидонед, ки ягонаед. Дар тамоми ҷаҳон шумо ягонаед. Дар Рум, Юнон ва Андалуси дур китобҳо сӯзонда шудаанд ва дар байни харобаҳо мучоҳидони мутаассиби Исо сайругашт доранд. Дар Искандария ва Димишк илму донишро мучоҳидони харобкори ислом маҳв карданд. Фотехони чоҳили аҷнабӣ дар Ҳиндустон ва дар Ватани ман – Бухоро машғали илму донишро хомӯш карданд. Ҳоло фақат дар ин диёр, дар Хоразм, ақли дониш имкон доранд,

ки ба касби худ шугл кунанд. Пас, шумо бояд барои ҳама, барои тамоми олами башар кор кунед...

Дар ин сурат чаро шумо далеру бочуръат набошед?!

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Ҳолҳои тарзи амали матнро нависед.
2. Гӯед, ки ҳоли тарзи амал бештар кай мавриди истифода қарор мегирад?
3. Чаро китобхоро ачнабиҳо месӯзониданд? Ба ин амал чӣ гуна баҳо медиҳед?

185. Порчаи манзумро возеҳ хонед ва гӯед, ки дар муассир гаштани порча кадом калимаҳо (ҳолҳо) нақш доранд.

Рӯй дар қоидаи эҳсон кун,
Зохиру ботини худ яксон кун.
Якдилу якчиҳату якрӯ бош
В-аз дурӯёни ҷаҳон яксӯ бош.
Аз қачӣ ҳезад, ҳар ҷо ҳалалест,
«Ростӣ – растӣ», неку масалест.
Рост ҷӯ, рост нигар, рост гузин,
Рост гӯ, рост шунав, рост нишин.
Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст
В-ар равад қач, зи ҳадаф бартараф аст.

Абдулраҳмони Ҷомӣ

Луғат

эҳсон – некуӣ, лутфу марҳамат, ато, бахшидан
яксон – як хел, бифарқ, мусовӣ, баробар
якрӯ – бериё, беғараз, софдил
ҳадаф – нишона, нишонаи тир, мақсад

Савол ва супориш

1. **Якдил**-ро аз чиҳати сохт муайян кунед.
2. **Зоҳир**-ро шарҳ диҳед.
3. **Рост** кадом ҳиссаи нутқ аст?

186. Байтҳоро хонед ва ҳолҳои тарзи онро ёбед ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шуданишонро шарҳ диҳед.

Фаровон сухан гуфт зебову нағз,
Чавонро зи дониш тихӣ буд мағз.

Абулқосим Фирдавсӣ

Чахондор Ҳушанги беҳуш гуфт,
Бидоред шонро ҷудо ҷуфт-ҷуфт.

Абулқосим Фирдавсӣ

Фарёдкунон то ба сахар бедорам,
Фарёди зи бедории шабҳои дароз.

Хусрави Деҳлавӣ

Ба ширинзабониву лутфу хушӣ
Тавонӣ, ки пиле ба мӯе кашӣ.

Саъдии Шерозӣ

187. Бо истифода аз калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки онҳо ба вазифаи ҳоли тарз омада бошанд.

Нохост, рӯирист, дартоз, якпаҳлу, ногаҳон, даста-даста, баландтар, вачаб ба вачаб, тозон, мавҷзанон, нигоҳ карда-нигоҳ карда.

188. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зерӣ ҳоли тарз хат кашед. Ҷойи ҳоли тарзро муайян созед.

1. Оҳиста салом доду гузашт. (С.У.) 2. Мардум бесаброна баромадани рӯзномаро интизорӣ мекашиданд. 3. Ҳотам чолокона аз асп фаромад. (С.У.) 4. Рӯзимурод боз ҳам бағайратонатар меҷангид. (С.А.)

5. Мутриби хушнаво, бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав,
Бодаи дилкушо, бичӯ, тоза ба тоза, нав ба нав.

6. Рӯз то рӯз бо риёзати роҳ
Ҳасани сарбаланд сархам шуд.

Мирзо Турсунзода

7. Ба оҳистагӣ аз ҷояш хест. (С.А.)

Ҳоли монандӣ

189. *Ҷумлаҳоро хонед ва ба ифодаҳои шиорашиуда диққат диҳед. Гӯед, ки онҳо амалро чӣ тавр шарҳ медиҳанд.*

1. Ба сабаби шустушӯйи ҳамешагӣ об **монанди оина** шаффоф шуд. (С.А.) 2. Бузғола бо ишорати Соро ба ҳар тараф медавид ва даррав **монанди кафтар** худро аз ҳаво андохта, муаллақзанон худро ба замин мепартофт. (С.А.) 3. Рӯяш **чун себи рахш** медурахшид, чашмонаш мисли ситораи сахарӣ нур мепошид. (С.А.) 4. Чашми душман кӯр шуд **чун шабпарак** аз нури ту, Сархаму шарманда шуд аз хандаи масрури ту. (М.Т.)

Ҳоли монандӣ як навъи ҳол буда, амалу ҳолатро ба таври монандкунӣ шарҳ медиҳад ва ба саволҳои **монанди чӣ? монанди кӣ? мисли чӣ? чӣ барин? чӣ сон?** ва ғайра ҷавоб мешавад. Ба вазифаи ин навъи ҳол зарфи монандӣ, исм, ҷонишин, феъли ҳол ва таъбирҳо (фразеологизмҳо) меоянд.

190. *Ҷумлаҳоро нависед ва ҳолҳои монандиро муайян сохта, ба зерашон хат кашед. Гӯед, ки онҳо аз ҳоли тарз чӣ фарқ доранд?*

1. Гулбибӣ мисли шер дар ғурриш даромада гуфт. (С.А.)
2. Мард сангпуштвор қадам мениҳод. (С.А.) 3. Як кӯчаи калон теппаро монанди ҳалқа печонда гирифтааст. (С.У.)
4. Мирюсуф мурғи посӯхта барин ба чаҳор тараф медавид. (А.Д.) 5. Нозим ту барин ин қадар бетоқат нест.

191. *Бо истифода аз ифодаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва гӯед, ки ҳолҳои монандӣ чиро ифода мекунанд.*

Монанди булбул, монанди мард, мардонавор, гурбавор, мисли бод, чун барқ, одам барин, рӯз барин, мум газидагӣ барин.

25. ҲОЛИ САБАБУ МАҚСАД

Ҳоли сабаб сабаби воқеъ шудан ё нашудани амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои **чаро? барои чӣ? аз чӣ сабаб?** ҷавоб мешавад: **Ба сабаби камтаҷрибагиаш** масъаларо ҳал карда натавонист. (С.А.) Содиқ аз **хичолат суп-сурх шуда** ба ҷояш нишаст. (С.А.) **Ӯ** **ноҷор** роҳи хонаи худро пеш гирифт. (С.А.)

Ҳоли сабаб асосан бо зарф, исм ва ибораҳои исми, феъли ҳол, масдар ифода меёбад.

192. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зерӣ ҳоли сабаб хат катед. Гӯед, ки ҳолҳои сабаб ба воситаи чӣ ифода шудаанд.

1. Ноилоҷ роҳи Навободро пеш гирифт. (С.У.)
2. Шарофиддин аз хурсандӣ дар қурта намеғунҷид.
3. Ба муносибати ҳар як ғалабаи нав тантана барпо карда мешуд. (С.У.)
4. Амон тоб оварда натавониста, аз пой меафтад. (С.У.)
5. Падарам бинобар кухнакишоварз буданаш бисёр ҷусту ҷолок ва боқувват буд. (Ирфон)

193. Матро бодикқат хонед ва хулосаатонро мухтасар бо ифодаи худ баён кунед. Ҳангоми нақл аз ҳоли сабаб истифода баред.

Бузарҷмеҳро пурсиданд, ки сабаб чӣ буд, ки подшоҳии Оли Сосон вайрон гашт ва ту тадбиргари ӯ будӣ ва имрӯз рою тадбир ва хираду дониши туро дар ҷаҳон назире нест.

Гуфт: – Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурд ва нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандонро харидорӣ накарданд ва кор бо нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳар ду хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ ки кор бо нодону кӯдакон афтад, бидон, ки подшоҳӣ аз хона бихоҳад шуд.

Низомулмулк

Лугат

Бузарчмехр – вазири донишманди мулуки Сосониён
Оли Сосон – давлати Сосониён соли 226 м. аз тарафи Ардаше-ри Бобакон писари Сосон таъсис гардидааст.

Ҳоли мақсад

Ҳоли мақсад барои чӣ ва бо кадом мақсад иҷро шудани амалро фаҳмонида, ба саволҳои **бо кадом мақсад? барои чӣ? ба чӣ мақсад?** ҷавоб мешавад.

Ҳоли мақсад асосан бо зарф, исм ва масдар ифода мегардад: Шодӣ **қасдан** шӯхӣ карда, гапро кашол меод. (Ҷ.И.) Ман ҳам **барои ба деҳа рафтан** ҳозирӣ дидан гирифтам. (С.А.) Ана ҳамин обро **барои нӯшидан** овард. (С.А.)

194. Ҷумлаҳоро нависед ва ба ҳоли мақсад саволҳо гузored.

1. Аҳли маҷлис барои гусел кардани меҳмонон дар кано-ри роҳ истоданд. (С.А.)
2. Салим қасдан худро ба нодонӣ мезад.
3. Барои хӯрокхӯрӣ ба ошхона даромад.
4. Ман ба мақсади аловдаргиронӣ зуд як қабза хасу хо-шок чида овардам. (С.А.)

195. Матнро бодикқат хонед. Гӯед, ки дар бораи кӣ сухан ме-равад. Чӣ хислатҳои модари Нусратулло Махсум барояшон маъ-лум гаит?

Бону Шарифмо – модари Нусратулло Махсум дар баро-бари зани покдоману нексиришт будан аз хатту савод низ бархурдор буд. Ў бонуи басо меҳрубону хушбин буд. На танҳо дар таълиму тарбияи шоистаи фарзандони худ, балки дар хатту саводомӯзии занони дигари сокини собиқ Ҷа-моати деҳоти Қазноқи ноҳияи Рашт низ нақши арзишманд дошт, онҳоро аз умури рӯзгордорӣ ва барпо намудани баз-му маъракаҳо мадад мекарду машварат меод.

Шарифмо, ба гуфти солдидаҳо, зани аз лиҳози динӣ бо-савод, шеърдӯст ва хатто бедилшинос низ будааст. Ин хис-латҳои бонуи кӯхистонӣ барои саводи ибтидоӣ гирифтани

Нусратулло ва ҳамчун чавони шуҷоу боғайрат босавод ба камол расидани ӯ дар ҳаёт пойгоҳи устувор рехтаанд. Аз ҷумла, яке аз муҷиботи “Махсум” мулаққаб шудани Нусратулло низ бо ҳамин далел ривоят мешавад.

Тавре шоҳидон ҳадс мезананд, гоҳе ки Нусратулло (соли 1897) барои мардикориву таҳсил ба Фарғона озими сафар мегардад, 16 сол дошт ва роҳтӯшааш дуои рӯҳбахши модар буд, ки даст ба осмон бардошту бар забон овард: **“Худованд саратро ҳамеша сабз нигоҳ дорад, пиёлаи умратро аз ҷӯйи худат пур кунад, даруни сини дили бедорат диҳад, ҷавлонгаҳу химмати баланд дар ҳар диёр атоят кунад, қадамгоҳатро ба нури Офтоб рӯшан намояд, доимо Мавлавиву Бедилу Ҳофизу Хӯҷаи Хизрро сарварат созад!...”**

Дуои модар як умр дар зехну ёди Нусратулло Махсум барҷой буд.

Саидаҳмади Зардон

Савол ва супориш

1. Ҳолҳои дар сарсатри якуму дуюм истифодашударо муайян кунед ва аз рӯйи навъ ё хел шарҳ диҳед.
2. Модар ҳамеша чӣ дуо меодааст ба писараш?

196. Ҷумлаҳоро нависед ва шарҳ диҳед, ки ҳоли мақсад бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

1. Ин гуна овозаҳоро душманон қасдан паҳн мекунанд.
2. Мо барои гардиш ба шаҳр рафта будем.
3. Ба нияти ӯро бедор кардан тирезаро чанд бор харошидам.
4. Ҳошим-корвон рафтани шуда аз ҷой хест. (С.У.)
5. Мо як аз ҳолашон хабар гирем гуфта омадем. (Ҷ.И.)

26. ҲОЛИ ШАРТУ ХИЛОФ

Ҳоли шарт

Ҳоли шарт ба кадом шарт воқеъ шудани амалу ҳолатро мефаҳмонад. Ман **ӯро надида** рафта наметавонам. (С.А.)
Нафаҳмида гап наметавонам. (С.А.)

197. *Чумлаҳоро нависед ва ба воситаи саволгузорӣ ҳолҳои шартро муайян кунед ва ба зерашон хат кашед.*

1. Ӯ пеши пояшро надида пой намегузорад. (С.А.)
2. Суханро наандешида, насанчида магӯ. (Зарб.)
3. Ин кас ҳучраашро ба ман ба шарти шогирди ӯ шудан додааст. (С.А.)
4. Ман вайро надида, аз Тӯс рафта наметавонистам. (С.У.)

Ҳоли хилоф ҳодисаеро ифода мекунад, ки дар он воқеъ шудани амал ба ҳисоб гирифта намешавад ва ё ба он муқобил аст.

Ҳоли хилоф ба саволҳои **бо вучуди чӣ? бар хилофи чӣ? сарфи назар аз чӣ?** ҷавоб шуда, бо исм, масдар ва феъли ҳол ифода меёбад: **Бо вучуди серкориаш** вақт ёфта, бо мо суҳбат мекард. (С.А.) Мудирӣ банк **бар хилофи одати муқаррариаш** то он вақт аз Когон наёмад. (С.А.)

198. *Чумлаҳоро хонед ва савол гузошта, ҳоли хилофро муайян кунед.*

1. Ӯ пиёда мерафт ва бо вучуди фарбеҳии аз одат берунаш дар роҳ қариб давида роҳ мерафт. (С.А.)
2. Кӯчаи Машҳад бар хилофи тамоми шаҳр як чӯйи калоне дошт. (Ҳ.Ирфон)
3. Ман бо вучуди он ҳама мондагӣ ва бедорхобӣ шаби дароз хобида натавонистам. (С.А.)
4. Азимшоҳ гум шудани ду гӯсфанди худро шунида, ҳеч изҳори андуҳ накард. (С.А.)

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ҶАМЪБАСТӢ

1. Фарқи чумла аз ибора дар чист?
2. Аз рӯйи иштироки асосҳои грамматикӣ чумла ба чанд гурӯҳ ҷудо мешавад?
3. Дар ташкили чумлаи хуллас чанд асоси грамматикӣ ширкат мекунад?

4. Чумлаи тафсилӣ аз хуллас чӣ фарқ дорад?
5. Чиро мубтадо мегӯем?
6. Хабар чист?
7. Мубтадо аз чиҳати сохт чанд хел мешавад?
8. Хабарҳои феълӣ ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбанд?
9. Хабарҳои номӣ ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода мешаванд?
10. Хабарҳои номӣ аз феълӣ чӣ фарқ доранд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Кай дар байни мубтадо ва хабар тире гузошта мешавад?
12. Дар кадом ҳолатҳо байни мубтадо ва хабар тире гузошта намешавад?
13. Бо мубтадо мувофиқат кардани хабарро чӣ тавр мефаҳмед?
14. Фарқи байни сараъзо ва аъзоҳои пайрав дар чист?
14. Аъзоҳои пайрави чумла кадомҳоянд? Оид ба онҳо маълумот диҳед.
15. Пуркунанда чист ва бар чанд навъ чудо мешавад?
16. Пуркунандаи бевосита чист?
17. Кадом навъи исм агар пуркунандаи бевосита шавад, ҳатман пасоянди **-ро** мегирад?
18. Дар кадом ҳолат пуркунандаи бавосита бо пасоянди **-ро** меояд?
19. Пуркунандаи бавосита аз бевосита чӣ фарқ дорад?
20. Муайянкунанда кадом вазифаро иҷро мекунад ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад? Мисолҳо оред.
21. Муайянкунандаи изофӣ аз беизофа чӣ фарқ дорад?
22. Баёния аз муайянкунанда чӣ фарқ дорад? Бо мисолҳо маънидод кунед.
23. Имлои баёнияҳоро шарҳ диҳед.
24. Ҳол бар чанд навъ аст? Ҳар кадомро ном бибаред ва мисолҳо оред.
25. Дар чумлаҳои сода кадом аломатҳои китобат истифода мешаванд?

ИМЛОИ САНЦИШ

Деҳаи Сорбоғ

Агар кас зодгоҳи Боқӣ Раҳимзода, деҳаи Сорбоғи дараи Камаробро дида бошад, як умр шефтаи хусну таровати табиати ин мавзеъ мешавад. Кӯҳу камари сабзпӯш, гулу гиёҳҳои хушбӯӣ ва дарёи шаффофу сероби Сорбоғ, ки чун симоб аз байни кӯҳҳои осмонбӯс ҷӯшидаю кафкзанон ба пойин медавад, ачиб тамошое дорад. Устод Боқӣ Раҳимзода шояд чунин бузургӣ ва тозагию таровати суханро аз ҳамин табиати зодгоҳашон бардошта бошанд. Агар овони наврасию ҷавониашонро ба хотир оварданӣ шаванд, албатта, табиати зебои зодгоҳашонро фаромӯш намекарданд. Меҳр ба табиат ва эҳтироми махсус ба одамони хурду бузург яке аз наҷибтарин хислатҳои устод буд.

Агар сари роҳ ҷойи дилфиреб ва чашмаеро медиданд, албатта, мошинро қарор доронда, аз оби он чанд қатра нӯш мекарданд ва мувофиқ ба он ҳолату ҷой байте ва ё шеъре мехонданд. Аз ҳозирон хоҳиш мекарданд, ки ҳусн ва таровати табиатро ҳамеша пос ва эҳтиром доранд. Зеро табиат муъҷизаи бебаҳост: тавоноӣ, саломатӣ ва шукӯҳу бузургии одамон низ вобаста аз ӯст.

Меҳмон Бахтӣ

27. КОР БО МАТНИ АННОТАТСИЯ

199. Аннотатсияи зеринро хонед. Гӯед, ки аз аннотатсияҳои пешин чӣ фарқ дорад. Шумо метавонед, ки онро мухтасар карда нависед?

Абдурраҳмони Ҷомӣ. Баҳористон. Таҳиягари матн, муаллифи сарсухану тавзеҳот ва шореҳи луғот Аълоҳон Афсаҳзод, Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2008, 204 сах.

«Баҳористон»-и беҳазон аз гаронмоятарин осори тарбиявӣ-ахлоқии адабиёти ҷаҳону форсизабон ва эҷодиёти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ (1414-1492) буда, бештар аз 500

сол мешавад, ки дар тарбияи ахлоқи ҳамидаву атвори писандаи инсоният ҳиссаи сазовор мегузорад.

Нашри ҳозира, ки наشري сеvуми илмӣ-оммавии асар дар Тоҷикистон мебошад ва ба 520-умин солгарди таълифи он мувофиқ меояд, матни мукаммали онро фароҳам оварда, бо сарсухани муфассал ва шарҳу тавзеҳоти муаллаф оро ёфтааст, то кори хонандагони азизи гуногунсолро осон гардонад.

Чунон ки худи Мавлоно дар муқаддимаи китоб менависад: «Илтимос аз тамошоӣни ин риёзи холӣ аз хори мулоҳазаи аърозу хошоки мутолабаи аъвоз он, ки чун ба қадами эҳтимом инон бигзаранду ба назари эътибор бар инҳо бингаранд, боғбонро, ки дар тарбияташон хуни чигар хӯрдаасту дар танмияташон ҷони ширини бар лаб оварда, ба дуое ёд кунанду ба саное шод гардонанд».

200. Доир ба китоби дӯстдоштаатон, ки онро хондаед, аннотатсия нависед. Онро чунон нависед, ки ҳамсифонатонро барои хондани ин китоб ҳавасманд гардонад.

201. Матни аннотатсияро хонед ва ба сохтори он диққат диҳед. Доир ба ягон асари илмиву оммавии дар дастдошта аннотатсия нависед.

Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 2 ҷилд (Тарт: В. П. Осмакова, Р. Фафоров. Ҳайати таҳр.: М. Турсунзода, М. Осимӣ, А. Маниёзов ва дигарон). Душанбе, «Ирфон», 1980. Ҷилди 2. Забоншиносӣ, 352 саҳ.

Дар ҷилди дуюми асарҳои мунтахаби забон ва адабиётшиноси машҳури тоҷик – Н. Маъсумӣ рисола ва мақолаҳои ӯ доир ба ду давраи инкишофи забони адабии тоҷик – давраи пеш аз Инқилоби Октябр ва пас аз он, инчунин, мақолаҳои алоҳидаи ӯ дар бобати баъзе масъалаҳои маданияти нутқ фароҳам омадаанд. Як қисми материалҳои ин китоб ҳангоми дар қайди ҳаёт будани муаллиф ба таъб расиданд, қисми дигари онҳо аввалин бор манзури хонанда мегардад.

202. *Матнро хонед ва гӯед, ки аз кадом ҷиҳат аз аннотатсияҳои пешин фарқ мекунад. Барои аннотатсияи хуб навиштан чӣ бояд кард? Бе ошноӣ ба муҳтавои китоб оё навиштани аннотатсия имконнопазир аст?*

Раҷабалӣ Қудратов. Назми ҷаҳонтоб (маҷмуаи очерку мақолот). – Душанбе, «Адиб», 2011, 176 саҳ.

Маводдеро, ки ин маҷмуа дар бар гирифтааст, то да-раҷае метавон онро зиндагиномаи Қаҳрамони Тоҷикистон – устод Мирзо Турсунзода номид. Муаллиф то андозае кӯшидааст, ки аз диди назорааш ягон сафҳае аз роҳи ҳаёти шоир кам наояд. Дар баъзе лаҳзаҳо ӯ бо овардани сухани ҳақимона хонандаро водор месозад, ки амиқтар андеша ронад ва қадру манзалати саромадони миллати хешро фаротар бишносад. Маҷмуа барои устодону шогирдони донишгоҳҳои риштаи адабиёт ва омӯзгорону таълимгирандаҳои мактабҳои мутаваассит чун маъхази ба кифоят ме-тавонад хидмат расонад.

203. *Матнро хонед. Оё матни зеринро ба қисмҳо ҷудо кардан мумкин аст? Онро ба қисмҳо ҷудо кунед ва нависед.*

Маҷидов Ҳомид. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007, 243 с.

Ҷилди аввали китоби дарсии «Забони адабии муосири тоҷик» тасвири захираи луғавии забони адабӣ, хоссатан, қонуниятҳои мавҷудият ва истеъмоли калимаи тоҷикӣ, маъношиносӣ, масъалаҳои пайдоиш, сабкиёт ва луғатнигории тоҷикро дар бар мегирад. Он барои донишҷӯени шуъбаҳои филологӣ пешбинӣ шудааст. Назарияҳои илмии ин асар ҳамчунин, боиси ҳусни тавачҷуҳи кормандони илмӣ ва аспирантони риштаҳои мухталифи илми забон ва, умуман, ҳар як ҳавасманди забони адабии муосири тоҷик шуда ме-тавонад.

204. *Матиро хонед ва маънидод қунед. Барои «Лугати фразеологии мактабӣ» аннотатсия нависед.*

Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ. Душанбе, «Шарқи озод», 2013, 320 саҳ.

«Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ» шомили беш аз 65 ҳазор вожа ва истилоҳот буда, бар асоси «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 октябри соли 2017, № 458 тасдиқ шудааст, таҳия мегардад. Фарҳанги имло он тағйиротеро, ки ба қоидаҳои имлои соли 2011 ворид гардидаанд, фаро мегирад. Дар фарҳанг асосан аз меъёрҳои таърихӣ пайгирӣ мешавад. Ба фарҳанг пас аз пешгуфтор «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ» замима гардидааст.

Фарҳанг барои истифодаи умум пешбинӣ шудааст.

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2013.

205. *Матни аннотатсияи зеринро хонед ва нависед. Ин аз матнҳои боло чӣ фарқ дорад?*

Наврӯз дар фарҳангҳо. Душанбе, «Ирфон», 2017, 99 саҳ.

Мурағибон: С. Аминов, Д. Нуриддинова

Муҳаррир: Б. Қодиров

Дар китоб маълумоти доир ба Наврӯз додаи чанде аз фарҳангҳо гирд оварда шудаанд ва он имкон фароҳам мегардад, ки хонандагон бевосита маводди оид ба Наврӯз баёншударо аз сарчашмаҳои асл мутолиа намоянд.

Китоби мазкур барои омӯзгорон, донишҷӯён, муҳаққиқони ҷавон ва ашхосе, ки ба пайдоиши Наврӯз ва тартиби ҷашнгирии он тавачҷухдоранд, пешниҳод мегардад.

ЧУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБА

28. НАВЪҲОИ ЧУМЛАИ СОДАИ ЯКТАРКИБА: ЧУМЛАИ МУАЙЯНШАХС

206. Чумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, мубтадо ва хабари чумлаҳои сутуни якумро муайян кунед. Дар чумлаҳои сутуни дуюм кадом сараъзоҳо ҳастанд?

1. Ман китоб хондам.	1. Китоб хондам.
2. Шумо пас аз хатми мактаби миёна ба Донишгоҳ дохил мешавед?	2. Пас аз хатми мактаби миёна ба Донишгоҳ дохил мешавед?
3. Салом китобро оварду барои намоиш ба раф гузошт.	3. Китобро мехонанд, барои намоиш намегузоранд.
4. Рақси Шарофат ҳамаро мутаассир кард.	4. Ҳамаро мутаассир кард.
5. Борон бошиддат меборид.	5. Шаб. Шамоли нофорам. Боронгарӣ.

Савол ва супориш

1. Кадом калимаҳо мубтадои ду чумлаи аввали сутуни дуюм мебошанд? Аз чӣ донистед?
2. Чумлаҳои сеюм аз чихати маъно аз якдигар чӣ фарқ доранд?
3. Ба чумлаи чоруми сутуни дуюм мубтадоҳои гуногун илова карда хонед. Мубтадояш муайян будааст?
4. Маънои чумлаҳои охирини сутуни дуюмро шарҳ диҳед.
5. Аз чумлаҳои охирини ҳар ду сутун кадомаш хуллас ва кадомаш тафсилӣ?

Чумлаҳои сода вобаста ба асоси грамматикӣ худ дутаркиба ва яктаркиба мешаванд.

Чумлаҳои содаи дутаркиба бояд дорои ҳар ду сараъзо – мубтадо ва хабар бошанд, чунки онҳо барои фаҳмидани мазмуни чумла ниҳоят заруранд.

Чумлаи содаи яктаркиба фақат дорои як сараъзо буда, ба дигарӣ ниёз надорад, зеро бе он ҳам маънои чумла фаҳмида мешавад.

Чумлаҳои содаи яктаркиба ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

а) чумлаҳои яктаркибаи сараъзоҳояш хабар: Шумораи охири рӯзномаи «Анбоз»-ро хонед. Ҷӯҷаро дар тирамоҳ мешуморанд. Ба китобхона бояд рафт.

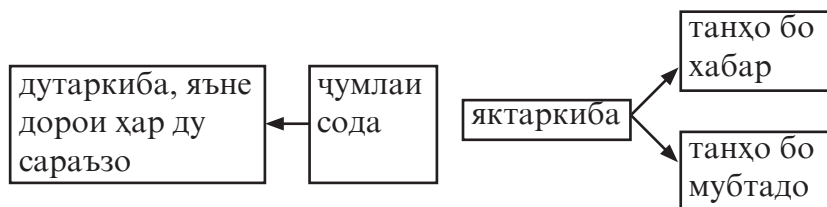
б) чумлаҳои яктаркибаи сараъзоҳояш мубтадо: Субҳ. Хоҷагии «Навобод». Хонаҳои навбунёди зебо. Пайраҳаҳои мумфарш. Насими форам. Бӯйи атрулҳо.

Чумлаҳои муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс ва бешаҳс ба гурӯҳи чумлаҳои яктаркибаи сараъзоҳояш хабар ва чумлаи унвонӣ ба гурӯҳи чумлаҳои яктаркибаи сараъзоҳояш мубтадо дохил мешаванд.

207. Чумлаҳоро хонед ва гӯед, ки асоси онҳо кадом сараъзо аст? Мубтадо ва ё хабар?

1. Фикрамро ба вай гуфтам.
2. Хайр, духтари дӯстдоштаи шумо: Муҳаррама. Москва. 17 феввали соли 1940. (Ҳ.К.)
3. Ба гирдогирди гулзор райҳон шинонда буданд. (С.У.)
4. Оҳанро дар гармиаш мекубанд. (Зарб.)
5. Офтобро бо доман пӯшонидани намешавад. (Зарб.)
6. Аввалҳои зимистон. Декабр. Ҳаво на хуноки хунук, на гарми гарм. (Ҳ.К.)

208. Нақшаро хонед ва шарҳ диҳед.

209. Матнро хонед ва баъд чумлаҳои содаи онро аз рӯйи иштироки сараъзоҳо муайян карда, дар сутуни якум чумлаҳои дутаркиба ва дар дуюм яктаркибаро нависед.

Шаб. Қўйи Мўлиён. Моҳи тобон дар зери дарахтони қади роҳ ва рўйи деворҳои баланди чорбоғҳо аз нури худ пора-пора нақшҳои заррин андохтааст. Кўшкҳо дар маҳтобшаб монанди нуқраи хом ҷилои сард медиҳанд.

Рӯдакӣ савора омада, дар сояи девори баланде қарор гирифт. Ин сӯй-он сӯй нигоҳ кард, гӯш андохт. Ҷилави аспро ба шоҳи дарахт партофт ва дар болои зин рост шуда, ба даруни чорбоғ назар кард. Бо як ҷаҳидан худро аз болои девор ба даруни чорбоғ гирифт. Дар чорбоғ оромӣ ва сукут ҳукмфармо буд.

Сотим Улугзода

210. Порчаҳоро хонед ва ҷумлаҳои содаи яктаркибаро муайян кунед.

Шаби торику сард. Оғӯши кӯҳсор.
Табиат чим. Ҳама дар хоби ором.
Фақат сарҳадчию дарёст бедор.
Якумин – дам, дуҷум – бесаранҷом.

Шаби гармои тобистон. Сарҳад.
Ниҳоят гарму дим мағзи қамишзор.
Ҷаҳон аз хоби ширин аст сармаст,
Фақат сарҳадчию Қазбек бедор.

Абдусалом Деҳотӣ

Ҷумлаи муайяншаҳс

211. Ҷумлаҳоро хонда, муайян созед, ки кадоме дутаркибаю кадоме яктаркиба.

1. Баҳор. Нури офтоб заминро метасфонад. (В.Асрорӣ)
2. Фасли тирамоҳ. Табиат ба либоси тиллоранг печида буд. (Ф.Н.)
3. Аз пагоҳ то бегоҳ туро кофтам. Кучо мегардӣ? Пагоҳ ба саёҳат мебароем.

Чумлаи яктаркибае, ки иҷрокунандаи амал – мубтадо аз хабари он муайян мегардад, муайяншахс ном дорад. Хабарии ин чумлаҳо дар шахсҳои якум ва дуҷум ифода гардида, онҳоро аз бандакҳои феълӣ муайян кардан мумкин аст: **Аз лаби бом ба деҳа нигаристам. Аз девори паҳлуи чапи дарвоза чунин навиштагоҳ хондам: «Дар ин хона Шоири халқии Доғистон Расул Ғамзатов ба дунё омадааст».**

Аз хабари ҳар ду чумла – нигаристам ва хондам муайян мегардад, ки иҷрокунандаи амал шахси якуми танҳо «ман» мебошад.

212. Як мусоҳибае тартиб диҳед, ки дар он чумлаҳои содаи муайяншахс мавриди истифода қарор бигиранд.

Намуна: – Манучеҳр, ту имрӯз чӣ кор кардӣ? – Ман пагоҳӣ аз хоб хестам. Дасту рӯямро шустам. Баъд аз ноништа ба модарам дар корҳои хона ёрӣ расонидам. Дар вақти холи ба лолачинӣ рафтам.

213. Матнро хонед ва чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахсро ёфта шарҳ диҳед.

Хурд будӣ, навозишат карданд. Хандидӣ. Завқидӣ. Қоҳ-қоҳ задӣ. Кӯдакона ноз кардӣ. Модар модарона бўсид. Падар падарона саратро сила кард. Чашмонат лаҳча барин ме-дурахшиданд. Рухсорат себи сурх барин метобид.

Ҳаёт васиқаи балоғатро ба дастат дод. Замини куҳансол оғӯши худро ба ту боз намуд. Ситораҳо хандиданд. Офтоб пеш-пешӣ ту рақс кард. Замон аз ҷавлонгоҳи худ чой, давра шамшери бурро дод. Аср талаби қонуниашро пешниҳод намуд. Ҳақ дошт.

Давидӣ. Чахидӣ. Наъра задӣ.

Ин баҳори умрат, навбаҳори соли дурахшонат буд.

Ҳаким Карим

214. Ба намуна нигоҳ карда, чор шиор нависед.

Намуна: Бачаҳо, таърихи кишвари худро омӯzed!

215. Матнро хонед ва таассуроти худро мухтасар баён кунед. Чумлаҳои яктаркибаи муайянишахсро ҷудо карда нависед ва шарҳ диҳед.

Сафари водии Зарафшон аз шаҳри Самарқанд ва зиёрати хонаи устод Айнӣ ибтидо гирифт. Аз Душанбе то ба Самарқанд бо кумаки тайёра расидем. Самарқандиҳо бо гулу нону намак пешвоз гирифтанд.

Аз фурудгоҳ ба Регистон ва аз он ҷо ба хонаи устод Айнӣ омадем. Ба остонаи ин манзили муборак ва барои ҳар як фарди тоҷик азиз ва муқаддас бо як эҳтиром ва эҳсосоти қалбӣ ба мисли он ки ба зиёрати худи устод мерафта бошем, қадам биниҳодем. Ба назар чунин мерасид, ки дару девори ин хона ба гӯши ҳар яки мо мехонад:

Қадам бебоктар неҳ бар ҳарими чони муштоқон,
Ту соҳибхонай, охир, чаро дуздона меой.

Устод Мирзо Турсунзода ҳикоя карданд, ки чанд бор дар ин хона меҳмон буданд ва сари суҳбат шабонро рӯз кардаанд.

– Ин хона як ҳисса таърихи Тоҷикистон аст, шеърҳои ҳикоя ва қиссаҳои романҳои устод асосан дар ҳамин ҷо эҷод шудаанд: «Намунаи адабиёти тоҷик» дар ҳамин ҷо таҳрир хӯрдааст; таҳрири достони «Оби ҳаёт» низ дар ҳамин ҷо ба субут расида. Бисёр мардони бузурги тамаддуни ҷаҳон ин ҷо ба зиёрати устод омадаанд. Ҳар бутта гули ин манзил шоҳиди зиндаи рӯзгори ноҳамвори устод Айнӣ аст.

Мо, ҷавонҳо, ки аз паси устод қадам мезадем ва гӯшу хуш ба ҳикояташон доштем, аксаран, бори аввал вориди ин манзили муборак мешудем ва дар изтироб будем. Ба назар чунин мерасад, ки устоди бузург аз хонае ба истиқболамон бадар меояд.

Убайд Раҷаб

216. Порчаро равшану равон хонед ва гӯед, ки хабарҳои ҳамаи байтҳои шеър ба шахси чандум далолат мекунанд. Аз чӣ пай бурдед?

Дӯст дорам ман дили поки туро,
Чашми оташбору бебоки туро,
Дасту бозуи зафарноки туро,
Бегашии фазлу идроки туро.

Бар сарат тобанда хуршеди мурод,
Ман ба ҳар азми ту дорам эътиқод.

Ман туро бинам миёни дӯстон,
Ханда дар лаб, ишқ дар дил, хушзабон.
Бо ҳама ҳастӣ аҷоиб меҳрубон,
Фаҳр дорам бо ту ман аз мағзи чон.
Бар сарат тобанда хуршеди мурод,
Ман ба ҳар азми ту дорам эътиқод.
Нест дар қалби ту ҳаргиз кинае,
Ҳаст дар ту софии оинае.
Қуллаҳоро карда бар худ зинае,
Мерасӣ бар мақсади деринае.

Бар сарат тобанда хуршеди мурод,
Ман ба ҳар арзми ту дорам эътиқод.

Давлатат обод бод, эй коргар,
Рӯзгорат шод бод, эй, коргар.
Дасти ту пӯлод бод, эй коргар,
Мақсадат эҷод бод, эй коргар...
Бар сарат тобанда мурод,
Ман ба ҳар азми ту дорам эътиқод

Файзулло Ансорӣ

Савол ва супориш

1. Порчаро чӣ ном муносиб аст?
2. Ҷумлаҳо ҳамагӣ муайяншасанд ё не?

29. ҶУМЛАИ НОМУАЙЯНШАХС

217. Ҷумлаҳоро хонед ва аз ҷиҳати таркибу мазмун муқоиса карда шарҳ диҳед.

1. Муаллим дар мактаб им-
рӯз бо мо суҳбат гузаронд.	1. Имрӯз дар мактаб бо мо
суҳбат гузарониданд.
2. Дехқонон ба киштуқор
тайёри дида истодаанд.	2. Дар деҳот ба киштуқор
тайёри дида истодаанд.
3. Аз деҳот ёрдамчиён мео-
мадаанд.	3. Аз деҳот барои ёри меома-
даанд.

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба дар кадом сутунҳо ҷой дода шудаанд?

2. Ба иҷроқунандаи амал (мубтадо) ва ба иҷрои амал дар кадом ҷумлаҳо диққат дода шудааст.

Ҷумлаи яктаркибае, ки дар он иҷроқунандаи амал муайян нест, номуайяншаҳс ном дорад. Хабарии ин ҷумлаҳо танҳо бо шумораи ҷамъ (шаҳси сеюм) ифода меёбад.

Дар ҷумлаҳои номуайяншаҳс на иҷроқунандаи амал, балки ҳуди амал муҳим аст. Мубтадои чунин ҷумлаҳо фақат тасаввур карда мешавад:

1. Шуморо ба идора даъват мекунам.
2. Дар боғи мактаб боз дарахт шинонидаанд.
3. Кӯчаҳои шаҳро бо шиору овезаҳо оро додаанд.

218. Ҷумлаҳоро нависед ва гӯед, ки диққати асосӣ дар ин ҷумлаҳо ба чӣ нигаронида шудааст.

1. Одамро «аз гул нозуку аз санг саҳттар» гуфтаанд. (Ю.А.)
2. Матлабро ба Рисолат – модари Зебӣ фаҳмонидаанд. (С.У.)
3. Мебоист шаб дар Тути буни Ҳайдар ҷамъ мешуданд. (С.У.)
4. Занҳоро ба рақс таклиф карданд. (М.Х.)

5. Ҳамон сол ба хоҳиши худаш Нодираро ба Институти кишоварзӣ гузарониданд.

6. Фақат саду панҷоҳ грамм нони сиёҳу ҳамин қадар нони сафед медоданд. (Ф.М.)

219. Қумлаҳоро аз рӯйи намунаи зерин ба қумлаи яктаркибаи номуайянишаҳс баргардонед.

Намуна: Боғбонон ба ниҳолҳо об дода истодаанд – Ба ниҳолҳои боғ об дода истодаанд.

1. Деҳқонон пахтачиниро сар қарданд.

2. Қормандони техникаи таъмиро ба охир расониданд.

3. Қорғарони қорхона дастгоҳи нав истеҳсол мекунанд.

4. Омӯзгорон иншоҳои талабагонро санҷида, баҳо гузоштанд.

5. Ноширон ба намоишгоҳ мераванд.

6. Телевизион ҳунарнамоии дастаи ҳаваскорони ноҳияи моро намоиш дод.

220. Порчаҳоро хонед, қумлаҳои муайянишаҳс ва номуайянишаҳсро аниқ созед ва шарҳ диҳед.

1. Мо имрӯз ҳуштутбозӣ қардем. Аз рафиқонамон як нафарашро доранда таъйин қардем. Мо аз вай меғурехтем. Вай аз паси мо медавид. Ҳар қасе ки ба даст афтад, вай доранда мешуд. Дорандаи аввал бо ҳамроҳии дигарон боз медавид. Бозӣ ҳамин хел давом мекард.

2. Қисми асосии тири ин қамонро аз чӯби дук ё заранг ва ё аз чӯби хаданг месохтанд ва дар нӯги ин чӯб ба дарозии чор ангушт пӯлоди сартезро меғузарониданд. Дар дунболаи он чӯб се дона шоҳпари уқоб мешинониданд.

Садриддин Айни

221. Қумлаҳоро нависед ва гӯед, ки хабари онҳо дар қадом сиза ва қадом ифода шудаанд.

1. Дар он ҷо суратҳои сарҳадчиёни қаҳрамонро овехта мондаанд. (С.У.)

2. Чор сол пеш маро ба иди Ғалаба бар фашизм ба Маскав бурданд. (Р.Ҷ.)

3. Дар он замон ин шахрро Бухорои Шариф меномиданд. (Ҷ.И.)

4. Пулодро ҳамчун одами забондон дар корхона ба тарҷумонӣ таъйин карда буданд. (Р.Ҷ.)

5. Меҳмонони аз Вахш омадаро дар рӯйи палос нишонданд. (С.У.)

6. Кори ин устои ҳунармандро бо хурсандӣ қабул карда мегирифтанд. (Р.Ҷ.)

222. Ҳикояро хонед ва шарҳ диҳед, ки лутфи ҳикояро чӣ тавр фаҳмидед.

Султон Маҳмудро дар ҳолати гуруснагӣ бодинҷонбӯраке пеш оварданд. Хушаш омад. Гуфт: «Бодинҷон таомест хуш». Надиме дар мадҳи бодинҷон фасле пардохт. Чун сершуд, гуфт: «Бодинҷон сахт (зарарнок) чизест. Надим боз дар мазаррати бодинҷон муболиғате тамом кард. Султон гуфт:

– Эй мардак, на ин замон мадҳаш мегуфти?

Гуфт:

– Ман надими туам, на бодинҷон. Маро чизе бибояд гуфт, ки туро хуш ояд, на бодинҷонро.

Убайди Зоконӣ

Луғат

бӯронӣ – як навъ хӯроқест, ки аз бодинҷон тайёр мекардаанд

мадҳ – таъриф

надим – ҳамнишин, ҳамсуҳбат

Савол ва супориш

1. Чаро таоми аз бодинҷон пухта ба Султон Маҳмуд хуш омад?
2. Надим бар чӣ асос бодинҷонро таъриф ва мазаммат кард?
3. Ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншаҳс ва номуайяншаҳсро ёфта шарҳ диҳед.

30. ҶУМЛАИ УМУМИШАҲС

223. Зарбулмасалҳоро хонед. Мазмун ва мавриди истеъмолашонро шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба як қас ва ё ба ҳама тааллуқ доранд.

1. Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд.
2. Бародари ман бошӣ, баробари ман бош.
3. Кори имрӯзаро ба фардо магузоред.
4. Ба гетӣ ба чуз тухми некӣ макор (Фирдавсӣ).

Чумлаи яктаркибае, ки амали он ба таври умумӣ ифода ёфтааст, умумишахс ном дорад.

Рӯзи нек ба рӯзи бад мадиҳед. (Зарб.)

Ранчи худу роҳати ёрон талаб. (Зарб.)

Дар чумлаи умумишахс хабар ба шахси дуҷум нигаронида шуда бошад ҳам, мазмунан вай ба шахсҳо як хел тааллуқ дорад, аз ин рӯ, баъзан иҷроқунандаро пай бурдан душвор аст. Ин аст, ки аксари ҷумлаҳои умумишахсро зарбулмасалу мақолҳо ташкил мекунанд.

224. Ҷумлаҳоро нависед ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ диҳед. Аз ҷӣ донишед, ки онҳо ҷумлаи умумишахсанд.

1. Бо одами тарсончак ба шикор нарав. (Зарб.)
2. Одамонро аз худ маранҷон. (Зарб.)
3. Аз паси аспӣ носанчида нагузар. (Зарб.)
4. Хондаатро мағӯ, фаҳмидаатро бигӯ. (Зарб.)
5. Некӣ куну дар об андоз. (Зарб.)
6. Аз суҳбати дӯстон машав гурезон.

225. Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки онҳо ба кадом шахс нигаронида шудаанд. Аз ҷӣ фаҳмидед?

Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз,
То азизи дигарон бошӣ ту низ.

Сар макун дар пеши дунёдор паст
В-ар кунӣ, бешак, равад динат зи даст.

Фаридаддини Аттор

Нигар, ту чӣ корӣ, ҳамон бидравӣ,
Сухан ҳарчи гӯӣ, ҳамон бишнаві.

Абулқосим Фирдавӣ

Хунар омӯз, к-аз хунармандӣ
Даркушой кунӣ, на дарбандӣ.

Низомии Ганҷавӣ

226. *Чумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки кадоме аз онҳо умумишахс ва кадоме бешахсанд.*

1. Хонаи дӯстон бирӯбу дари душманон макӯб.
2. Озмударо набояд озмуд. (Зарб.)
3. Дар дили дӯст ба ҳар ҳила роҳ бояд ёфт. (Зарб.)
4. Моро дар он чо нағз пешвоз гирифтанд.
5. Онро «тавқи гардани кумрӣ» мегӯянд. (Р.Ҷ.)

Чумлаҳои яктаркибаи умумишахс барои ифодаи ҳуло-саи таҷрибаи рӯзгор, расму одатҳо ва як қатор қоидаҳои ҳаётӣ низ истеъмол мешаванд. Дар ин ҳолат онҳо шаклан ба чумлаи муайяншахс ва номуайяншахс монанд шаванд ҳам, дар асл умумишахсанд: 1. Дар мо аз худ калонро шумо мегӯянд. 2. Дар бемористон бо овози баланд гап намезананд.

227. *Чумлаҳоро хонда, бо далелҳо собит кунед, ки онҳо умумишахсанд.*

1. Дар назди калонсолон бисёр гап намезананд.
2. Ҳақиқатро надониста ҳарчи намегӯянд.
3. Аз ноомади кор рӯҳафтода намешаванд.
4. Ганҷ магир, китоб гир!
5. Дӯстро бо суду зиён имтиҳон кунанд. (Зарб.)
6. Машав ҳамроҳи кас ноозмуда,
Тафовут дон зи дида то шунида.

Носири Хусрав

31. ҶУМЛАИ БЕШАХС

228. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед.

1. Ман ба хона бояд равам.	1. Ба хона бояд рафт.
2. Вазифаи хонагиरो тайёр менамоем.	2. Вазифаи хонагиरो бояд тайёр кард.
3. Мо ҳақиқатан аз сӯзанӣ чашм канда натавонистем.	3. Ҳақиқатан аз сӯзанӣ чашм кандан мумкин набуд.

Савол ва супориш

1. Мубтадо ва хабари ҷумлаҳои сутуни якумро нишон диҳед.
2. Дар ҷумлаҳои сутуни дуюм кадом сараъзоҳо ҳастанд?
3. Ба хабарҳои сутуни дуюм мубтадо ёфтаи мумкин аст?

Ҷумлаи яктаркибае, ки мубтадо надошта, онро аз мазмуни ҷумла ҳам фаҳмидан мумкин нест, бешахс меноманд.

Ҷумлаи бешахс аз он сабаб мубтадо надорад, ки вазифааш фақат таъкид кардани зарурату имконпазирии иҷрои амал мебошад: **Аз гузашта бояд ибрат гирифт. Машварати хубро бояд қабул кард. Офтобро бо доман пӯшида намешавад. Барои забондон шудан бештар хондан ва навиштан лозим.**

Хабари ҷумлаи бешахс бо ду роҳ ифода мешавад: бо асоси замони гузашта ва калимаи «бояд» (Аз гузашта бояд ибрат гирифт) ва бо масдари калимаҳои «лозим», «даркор» ва ғайра (Барои омӯхтани забон бисёр машқ кардан даркор). Ҳамеша хабари ин ҷумлаҳо дар шакли таркибӣ меоянд.

229. Ҷумлаҳоро нависед, хабар ва аъзоҳои пайрави онҳоро шиора кунед.

1. Аз паси корҳои беҳуда набояд гашт.
2. Умри азирро ройгон набояд сарф кард.
3. Нақшаи кори фардори имрӯз бояд кашид.
4. Ҳамеша аз пайи кори нек ва манфиати халқ бояд шуд.
5. Суханони гаронбаҳоро набояд аз хотир баровард.
6. Вафодорӣ зи моҳӣ бояд омӯхт.

230. *Чумлаҳои дутаркибаи зеринро ба чумлаи бешаҳс гардонидани нависед. Намуна: Ман пагоҳ бояд ба китобхона равам. Пагоҳ ба китобхона бояд рафт.*

1. Ман бояд ин китобро хонам.
2. Ту вазифаро дар вақташ бояд иҷро кунӣ.
3. Самад масъаларо бояд ба ҳама фаҳмонад.
4. Мо ин ҳунарро бояд аз худ кунем.
5. Ҳама бояд тарафдори сулҳ бошад.

231. *Чумлаҳоро хонед ва гӯед, ки онҳо кадом навъи чумлаи содаи яктаркибаанд. Хабарҳои феълӣро аз рӯйи навъ шарҳ диҳед.*

1. Ба зудию чолокӣ худро ба канор кашидан даркор буд. (С.У.)
2. Акнун он заминҳоро аз решаи рустаниҳои бегона тоза кардан лозим буд. (С.У.)
3. Аз чароғи илму нури маърифат синаро пурнур мебояд намуд. (М.А.)
4. Ҳақиқатро пинҳон карда намешавад. (Зарб.)

232. *Чумлаҳоро хонед ва калимаи «бояд»-ро истифода бурда хабарҳои онҳоро тағйир диҳед. Оё дар маъно тағйироте ворид шуд?*

Намуна: Аз душмани пинҳонӣ бояд зиёдтар ҳазар кард.

1. Аз душмани пинҳонӣ зиёдтар ҳазар кардан зарур.
2. Чӣ кардан даркор, чӣ тавр зистан даркор.
3. Ҳозир фикри ҳамаро шумидан лозим.
4. Дунёро бо чашми дил дидан лозим.
5. Ба ин камбудихо зудтар хотима додан даркор.

233. *Хонед ва хабарҳоро ёфта шарҳ диҳед. Чумлаи охириро ба содаи дутаркиба баргардонед ва нависед..*

Бе заҳмату кор нон намебояд хӯрд,
Як лукма ба ройгон намебояд хӯрд.

Абулқосим Лоҳутӣ

Хоки пояшро набояд пок кард,
Пок аз он бояд ки акнун хок кард.
Мирзо Турсунзода

Воқифи вақти хеш мебояд буд. (Зарб.)

234. *Аз китоби зарбулмасал ва мақолҳо 5-6 ҷумларо интихоб карда нависед, ки бешахс бошанд.*

32. ҶУМЛАИ УНВОӢ

235. *Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед. Чаро ҷумлаҳои сутуни якум дар сутуни дуюм шакли дигар доранд? Мулоҳизаатонро гӯед.*

Хомӯшӣ ҳукмфармо буд.

Акнун субҳ медамид.

Хомӯшӣ. Ҳама суҳанони но-тикро гӯш мекарданд.

Субҳи барвақт. Дехқонон ба сари заминҳои қорам мераванд.

Ҷумлаи яктаркибае, ки амалро ифода накарда, фақат номи ашё ё ҳодисаеро номбар мекунад, унвонӣ ном дорад.

Ҷумлаҳои унвонӣ дар шакли калима ва ё ибораи мустақил ифода гардида, ба ашё ишора мекунанд, ки амали минбаъда ба он тааллуқ дорад: а) **Тирамоҳ**. Ҳама ба ҳосилғундорӣ тайёри мебинанд; б) **Шаби торики зимистон**. Имкони пеши пойро дидан набуд.

Ҷумлаҳои унвонӣ бештар дар асарҳои саҳнавӣ ва дигар жанрҳои бадеӣ истифода мешаванд. Бо ёрии онҳо нависандагон ҷой ва замон, манзара ва вазъияти ҳодисаю воқеаро мухтасар баён месозанд.

236. *Порчаро хонед ва гӯед, ки ҷумлаҳои унвонӣ чӣ вазифаро адо кардаанд.*

Бозори шаҳри Бухоро. Растваи атторӣ ва дорувор-фурӯшӣ. Фурӯшандаи дорувор дар нимторикии дуқонча-

аш ба рӯйи қолинча нишастааст, чашмони хоболуди вай аз зери пилқҳои гардгирифта ба равуои аҳли бозор нигоҳ мекунад. Дар як тарафи дукон дастёрҳои вай бо фуруши доруҳо машғуланд.

Сотим Улугзода

237. Матиро хонед, ҷумлаи унвони ро муайян карда, бо ҷумлаҳои баъдина чӣ муносибат доштаниро шарҳ диҳед.

Субҳи барвақт. Ҳанӯз дар роҳҳо мошин кам, шаҳр охишта аз хоб бедор мегашт. Занҳои ширфуруш аз тарафи саҳро бо чобаҳои пуршир ба шаҳр меоманд. Нонфуруше як занбарғалтак нони гармашро ба тарафи чойхона мебард. Болои нон бо дастархон саҳт пӯшидагӣ бошад ҳам, ҳаври он мебаромад. Бӯи нони гарм ба димоғи Даврон расидагӣ барин шуд. Ба ёдаш расид, ки баъди қаҳтии солҳои чанг, соли чилу ҳафт ё чилу ҳашт хоки сурх оварда, танӯри чанд сол боз вайрона ва аз набудани орд бекораро таъмир карда, бори аввал нон пухта буданд. Даврон он нонро мебӯида аз бӯяш сер намешуд. Ба нон зор буд, аммо кулчаи модар додаро то хеле вақт нахӯрда, бӯи мекашид. Онро зуд хӯрда адо кардан намехост, зеро маълум набуд, ки бори дигар боз кай нон мепазанд...

Баҳром Фирӯз

Савол ва супориш

1. Муҳтавои матн кадом солҳоро ба хотир меорад?
2. Чаро нонро асоси зиндагӣ мегӯянд?
3. Дар мавзӯи «Нонрезаҳоро чида мемолам ба чашм» иншое иншо кунед.

238. Хонед, ҷумлаҳои унвони ёбед ва тафсилоти онҳоро нависед.

1. Тирамоҳ. Вақти ҳосилгундорӣ. Деҳқонон пахта чида, ҷуворӣ каллак намуда, меваҳои охириро мегундоранд. (Ҷ.И.)

2. Шаби моҳи август. Ҳавои тоза қабати дарахтони сербарг ҳар ҷо - ҳар ҷо намоён гашта, аҷаб як намуди зебо медуод. («Садои Шарқ»)

3. Хомӯшӣ. Бачаҳо пинак мераванд. Шир-шири чархҳои мошин ба гӯш мерасаду бас. Дар рӯ ба рӯ ағбаи Шаҳристон. Аз ним болои он дар таҳи абру меғи торик пинҳон аст. Гоҳ печутоб хӯрда, боло мераваду даруни абру меғ аз назар гум мешавад. Боди серуне, ки аз арчазорҳои ду канори роҳ мевазид, рӯйи касро лесида, фароғат мебахшид.

Баҳром Фирӯз

239. Ба ҷумлаҳои унвони зерин ҷумлаҳои дутаркиба илова карда хонед, ки мазмунан алоқаманд бошанд.

Намуна: Хонаи кори алломаи Адҳам... Бар болои сепоя кураи Замин, дар девор харитаи осмон, чадвалҳо, устурлоб овехта, дар тоқчаҳо китобҳо болои ҳам чида шудаанд...

1. Майдоне дар шаҳр. Халқ. Донишмандон...
2. Пагоҳонӣ.
3. Ҳавлии Рӯдакӣ. Дар айвон Рӯдакии нобино. Маҷ...
4. Боғ. Гулзор, фаввора, ҳавзи мрамор....

240. Ба ҷойи нуқтаҳо ҷумлаҳои унвони мувофиқ гузошта, порчаҳоро нависед.

1. ... Майдони начандон калон, вале чун кафи даст ҳамвор. Дар атроф – иморатҳои бузурги айвонхошон пур аз нақшу нигор. (С.У.)

2. ... Дар деворҳои хона яроку аслиҳаҳои гуногун: шофу шамшерҳо, найзаҳо ва сипарҳои хуршедтамға овехта шудаанд. (С.У.)

3. ... Як шогирди вай бо тарозуи хурдакаки ғалатисохт доруи хокаеро бармекашад. Шогирди дигараш дар ўғурча чизеро мекӯбад. (С.У.)

4. ... Моҳи тобон дар зери дарахтони қади роҳ ва рӯйи деворҳои баланди чорбоғҳо аз нури худ пора-пора нақшҳои заррин андохтааст. (С.У.)

(Даруни қаср; Яке аз хонаҳои Қасри султони: Шаб. Хонаи кори Абуалӣ ибни Сино; Ҷӯйи Мӯлиён).

241. *Ҳикояро хонед ва гӯед, ки хулосаи он дар кадом ҷумла баён шудааст. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи матнро муайян кунед ва шарҳ диҳед.*

Овардаанд, ки дар рӯзгори Нӯшервони одил ду мард биёмаданд ва бар дари боргоҳи ӯ биистоданд, яке бо овози баланд гуфт: «Бад мақуну бад маяндеш, то бадат н-о-яд пеш». Ва яке гуфт: «Некӣ куну нек андеш, то нек бинӣ беш».

Нӯшервон фармуд, то марди аввалро ҳазор динор оварданд ва бидоданд ва марди дувумро ду ҳазор динор доданд. Хавоссу надимони он ҳазрат суол карданд, ки ҳар ду калимаро як маънӣ буд, сила ва инъом эшонро тафовут аз чӣ афтод?

Гуфт: «Ин ҳама зикри нек гуфт ва он дигар бадӣ гуфт. Ва ҳеч некӣ беҳтар аз дӯстии некон нест ва ҳеч бадӣ бадтар аз дӯстии бадон нест».

Муҳаммад Авфӣ

Савол ва супориш

1. Муҳтавои матн бароятон писанд омад?
2. Андешаи шумо чӣ гуна аст?
3. Ба амали Нӯшервон мулоҳизаатонро баён кунед.

33. ҶУМЛАИ ПУРРА ВА НОПУРРА

242. *Порчаро хонед. Гӯед, ки дар кадом ҷумлаҳо сараъзоҳо ва ё аъзоҳои пайрав истифода нашудаанд. Оё набудани онҳо фаҳмидани маъноро душвор сохтааст?*

Офитсер чизеро фикр карда истоду боз пурсишашро давом дод:

- Аз кучо?
- Аз Хучанд. Аз уезди Хучанд.
- Қойи кор?
- Заводи паровозсозӣ.
- Ба Украина кай омадӣ?

- Яку ним моҳ пеш аз ин.
- Кӣ шуда кор мекардӣ?
- Оҳангар.

Пӯлод Толис

Савол ва супориш

1. Мазмуни матнро пурра фаҳмидед ё не?
2. Чаро ҷумлаҳои сеюм, панҷум, ҳафтум ва нухум бо як калима ё ибора баён шудаанд?
3. Дар матн мусоҳиба ҳаст ва ё муҳокима?

Дар нутқ дар баробари ҷумлаҳои пурра ҷумлаҳои нопурра низ истифода мешаванд.

Ҷумлае, ки дар он ҳамаи аъзоҳои асосии ҷумла мавҷуданд, пурра ном дорад: **Усмон ба деҳаи Нимич ворид шуданаширо надоништа монд. Ибтидо ба хонаи холии бародар рафт.** (Д.Мирзо)

Ҷумлае, ки дар он яке аз аъзоҳои асосии ҷумла зикр нашудааст, вале онро аз ҷумлаҳои пешин ва ё вазъияти нутқ фаҳмидан мумкин аст, нопурра ном дорад: Ҷумлаи нопурра баъзан дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб низ вохӯранд: Қорӣ-ишқамба ба роҳ даромад ва ман ҳам аз дунболи ӯ. (С.А.)

Аз ҷумлаи дуҷум хабар – **даромад** ихтисор шудааст, ки бисёр бачост.

Истифодаи бамавриди ҷумлаҳои содаи нопурра боиси хушоҳангу мавзун ва мухтасар гаштани баён мегардад.

243. Порчаро хонда, ҷумлаҳои нопурраро муайян созед. Сипас шакли пурраи онҳоро нависед ва хонда, бо матни асл муқоиса кунед. Чиро пай бурдед?

Қозӣ хатро аз назар гузаронида:

- Бозор! – гуфт.
- Лаббай.
- Аз мулло Азимшоҳ яксаду сӣ танга қарздор шудӣ?
- Шудам.

– Ҳар вақт хӯчаин талаб кунанд, ин пулро дар қозихона ба ин шахс месупорӣ?

– Хуб.

Садриддин Айни

244. Чумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки кадом аъзоҳо зикр нашудаанд. Оё пурра қардани чунин чумлаҳо дар доираи ҳусни баён аст?

1. Падар пеш-пеш мерафт, писараш аз қафо.
2. Қобил газета мехонд, Одил журнал. (П.Т.)
3. Морбозро мор мекушад, дорбозро дор. (Зарб.)
4. Хиштгир хишташро мегираду лойгир лояшро. (Зарб.)
5. Калтак ба гӯшт расад, сухан ба устухон. (Зарб.)
6. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. (Зарб.)

245. Чумлаҳоро нависед ва гӯед, ки кадом чумлаи содаи таркиби онҳо нопурраанд. 4-5 мақоли ба инҳо монандро ба ёд оварда нависед.

1. Дӯст панд медиҳаду душман фанд. (Зарб.)
2. Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда. (Зарб.)
3. Дӯст ба сар нигоҳ мекунад, душман ба по. (Зарб.)
4. Доно ба иморати сухан машғул аст, нодон ба иморати бадан. (Зарб.)

246. Порчаро хонед ва мавқеи асосии истифодаи чумлаҳои нопурро шарҳ диҳед.

- Номат чист? – гуфта пурсид.
- Ёдгор!
- Номи падарат?
- Бозор!
- Куҷой мебошӣ?
- Кӯлобӣ.
- Чанд сол боз ин ҷо ҳастӣ?
- Аз даҳ сол зиёд шуд.
- Чӣ кор мекардӣ?
- Сарбоз шудам, гурехтам, ба зиндон афтадам, боз гурехтам, боз ба зиндон ва обхона афтадам, оқибат рӯзи инқилоб озод шудам.

- Бисёр хуб, хатту савод дорӣ?
- Не.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Ин порча аз кадом асари устод Айни аст?
2. Ду нафар ба ин монанд мусоҳибаеро ташкил кунед ва дар ҷавоб аз ҷумлаҳои пурра истифода намоед. Шунидан чӣ гуна буд?
3. Озод шудан ба кадом инқилоб нисбат дода шудааст?
4. Аз рӯйи ин порча оид ба тарзи баёни ҷумлаҳои тасдиқию инкорӣ чӣ гуфта метавонед?
5. Ду ҷумлаи охиристо бори дигар бихонед ва андешаатонро баён кунед.

247. Дар мавзӯҳои «Ошноӣ», «Рӯзҳои истироҳат дар таътил» ва «Таъхиси фаъолият» мусоҳиба тартиб диҳед ва аз ҷумлаҳои нопурра истифода баред.

248. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед, ба кадом жанр мансуб аст? Ҷумлаҳои нопурраи онро муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Шоире пеши табиб рафт ва гуфт:

– Чизе дар дили ман гирех шудааст ва вақти маро нохуш ме-
дорад ва аз он ҷо афсурдагӣ ба ҳама аъзои ман мерасад ва мӯй
бар андоми ман мехезад.

Табиб марде зариф буд, гуфт:

– Ҳеч шеър ба тозагӣ гуфтай, ки ханӯз бар касе нахонда
бошӣ?

Гуфт:

– Оре.

Гуфт:

– Бихон!

Хонд.

Боз гуфт:

– Бори дигар бихон!

Бихонд то се навбат.

Гуфт:

– Бархез, ки наҷот ёфтӣ. Ин шеър буд, ки дар дили ту гирех
шуда буд ва хунукии он ба берун сироят мекард. Чун аз дили худ
берун кардӣ, халосӣ ёфтӣ.

аз “Лутфи латиф”

Савол ва супориш

1. Матн ба кадом услуби нуқта мансуб аст?
2. Ба матн кадом номро мувофиқ меҳисобед?
3. Инро лутф ҳисобидан мумкин аст? Андешаатонро баён кунед.
4. Ба тарзи навиштани муколама диққат диҳед.

249. Матнро хонед ва муҳтавояширо гӯед. Ба ҳадафи адиб сарфаҳм рафтаед? Ба матни боло муқоиса кунед ва чӣ фарқ доштани онҳоро шарҳ диҳед.

Шахсе ба мазоре расид. Гӯре саҳт дароз дид.

Пурсид:

– Ин гӯри кист?

Гуфтанд:

– Аз они аламдори расул аст.

Гуфт:

– Магар ба аламаш гӯр кардаанд.

Убайди Зоконӣ

Луғат

саҳт – аз ҳад зиёд дароз, ниҳоят дароз

аламдор – байрақдор, байрақбардор

250. Порчаро хонед, сипас ҷумлаҳои нопурраро ёфта шарҳ диҳед ва онҳоро пурра карда нависед.

– Имрӯз кӣ омада буд?

– Хаткашон.

– Чӣ овард?

– Мактуб.

– Аз кӣ?

– Аз акаам.

251. Аз рӯйи асарҳои хондаатон ва ё филми дидаатон мусоҳибае таҳия кунед. Аз ҷумлаҳои нопурра истифода баред.

252. Саволу ҷавобро нависед ва ҷумлаҳои нопурраро ёфта, ба зерашон хат кашед. Гӯед, ки шакли пурраи он чӣ гуна аст.

- Зариф!
- Ҳа, Махмуд!
- Ҳар ду дасти якдигарро фишурданд.
- Кай омадӣ? – пурсид Зариф.
- Дина.
- Хайр, Душанбе нағз будааст?
- Дуруст, нағз. Лекин боз шаҳри худамонро ёд кардам.
- Ҳа, ба ҳар кас шаҳри таваллудшудааш нағз менамояд.

Пӯлод Толис

*253. Матнро боддиқат хонед ва мақсадро шарҳ диҳед. Хулоса-
атнро муфассал нависед.*

Чамъе ба дуои борон берун рафтанду ҳамаи атфоли мактабхоро бо худ бурданд.

Зарифе гуфт, ки ин тифлонро кучо мебаранд?

Гуфтанд:

– То дуо кунанд, ки эшон бегуноҳанд ва дуои бегуноҳон мустаҷоб аст.

Гуфт:

– Агар гуноҳи эшон мустаҷоб шудӣ, як мактабдор дар ҳама олам зинда намондӣ.

Алии Сафӣ

Таҳлили наҳвии ҷумлаи содаи яктаркиба

Нақшаи таҳлил

Таҳлили наҳвии ҷумлаи яктаркиба мисли таҳлили ҷумлаи содаи дутаркиба сурат мегирад. Танҳо банди 4 такмил меёбад.

4. Сохтори ҷумла: а) дутаркиба ё яктаркиба; навъи ҷумлаи содаи яктаркиба.

Намунаи таҳлил:

Ба хона бояд рафт.

Таҳлили шифоҳӣ

Ин ҷумла ҳикоягӣ, ғайрихитобӣ. Асоси грамматикаш бояд рафт. Ҷумла сода аст, содаи яктаркиба. Сараъзои ҷум-

ла ба воситаи феъл ифода ёфтааст. Чумлаи содаи бешахс аст. Чумла аъзои пайрав дорад (ба хона – ҳоли макон). Аз ин рӯ, ин чумлаи содаи яктаркибаи бешахси тафсиلى маҳсуб мегардад.

Таҳлили хаттӣ

х. м. хабар

Ба хона бояд рафт.

САВОЛУ СУПОРИШҶОИ ЧАМЪБАСТӢ

1. Чумлаи дутаркиба аз яктаркиба чӣ фарқ дорад?
2. Чумлаҳои содаи яктаркибаро номбар кунед.
3. Дар кадом чумлаҳои содаи яктаркиба сараъзои чумла бо феъл ифода меёбад?
4. Чумлае, ки дар он танҳо мубтадо иштирок мекунад, чӣ ном дорад.
5. Чумлаҳои содаи яктаркиба аз рӯйи иштироки аъзоҳои пайрав чанд хел мешаванд?
6. Чумлаи номуайяншахс аз чумлаи муайяншахс чӣ фарқ дорад?
7. Хабарӣ чумлаи бешахс бо чанд роҳ ифода меёбад?
8. Кадом чумлаи яктаркиба одатан дар аввали тасвири бадеӣ барои нишон додани макон ва замони ҳодиса истифода мешавад?
9. Чӣ гуна чумларо нопурра мегӯянд?
10. Чумлаҳои нопурра аслан дар кадом услуби нутқ истифода мешаванд?

34. КОР БО МАТНИ ЭССЕ

254. *Порчаҳоро бодикқат хонед ва хулосаатонро дар бораи эссе бо як-ду чумла гӯед ва нависед.*

**Эссе (фр. «essai» – айнан таҷриба) – очерк (илмӣ, таърихӣ, публицистӣ).

Словарь иностранных слов. – М., 1954, сах. 822.

**Эссе – як навъи очерк.

Луғати русӣ – тоҷикӣ, – М., 1985, сах. 1235.

**Эссе (фр. essai) жанри танқид, публицистика – очерки насрӣ, ки мавзуи озодро тавсиф мекунад.

Школьный словарь иностранных слов. – М. – 2001, сах. 281.

**Эссе (лот. эксайум – баркашида; англ. «эссай» «фр. эссаи – таҷриба, кӯшиш, очерк, мақола) – жанри адабиёти фалсафӣ, эстетикӣ, адабӣ – танкидӣ, бадеӣ, публицистикӣ, адабиётшиносӣ, ки дар он муаллиф ин ё он масъаларо ба таври озод маънидод мекунад. Дар эссе, одатан, фикрҳо ғайриҷашмдоштанд, яъне аксар вақт зоҳиран хилофи фикрҳои дурусти омма мебошанд. Дар он нутқи гуфтугӯии халқ зиёд кор фармуда мешавад.

Асосгузори жанри эссе нависанда, гуманист ва файласуфи Фаронса М. Монтен (1533-1592) мебошад Ў дар асараш «Эссайс» (1580) ақидаҳои худро дар бораи ҷамъият ва қисмати инсон дар он баён кардааст...

(Отахонов Т. «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ»; Душанбе, 2002 сах. 444)

**Эссе – фр. – навъи очерк («Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ», Душанбе, 2010, ҷ. 2, сах. 703).

255. Матнро бодикқат хонед ва бо хусусиятҳои эссе ошно гарded. Мазмуни онро бо ҳамсинфон муҳокима намоед.

Эссе вожаи фаронсавӣ (essai) буда, таърихан аз калимаи латинии «txagium» гирифта шудааст. Вожаи фаронсавии «essai»-ро метавон айнан чунин тарҷума кард: таҷриба, санҷиш, кӯшиш, қайдҳои алоҳида, очерк.

Эссе иншоӣ насриест, ки ҳаҷман чандон калон набуда, композитсияи (сохтори) озод дорад. Муаллиф дар он андешаю таассуроти шихсиашро доир ба мавзуи пешниҳодшуда мухтасар бо далелҳои асоснок баён месозад. Дар эссе ҷаҳонбинию андешаҳои муаллиф доир ба ягон мавзуи фарҳангию таърихӣ ва ҷамъиятӣ инъикос меёбад.

Мавҷудияти мавзӯ ё масъалаи аниқ яке аз махсусиятҳои эссе мебошад. Асарҳои калонҳаҷму дорои чандин мавзӯро дар ин жанр иҷро ва таҳлил кардан номумкин аст. Баёни таассурот ва андешаҳои шахсӣ оид ба муносибат ва масъала асоси эссеро ташкил медиҳад. Эссе метавонад, шах-

сӣ (ё субъективӣ) ва объективӣ бошад. Дар эссеи (субъективӣ) хислату кирдор, орзую хостаҳои муаллифи он баён мегардад. Дар эссеи объективӣ муаллиф дар бораи ягон ғоя ё сухани (гуфтори) адибону олимон, шахсиятҳои намоёни сиёсӣ ва ғайраҳо андешаояшро баён менамояд. Муаллифи эссе дар бораи ғоя ё гуфторе фикрашро изҳор дошта, тарафдор ё муқобил будани худро бо далелҳо исбот менамояд. Мақсади навиштани эссе рушди малакаҳои тафаккури эҷодии мустақилона ва баёни хаттии андешаҳои шахсӣ мебошад. Навиштани эссе ба муаллифи он имконият фароҳам меоварад, ки андешаро аниқ ва босаводона мураттаб намояд. Ахборро ба низом дарорад. Мафҳумҳои асосиро истифода барад, робитаи сабабу натиҷаро муқаррар созад ва хулосаҳои худро бо далелҳо собит намояд.

Эссенавис ҳангоми шарҳу маънидод бояд аз сергапӣ, истифодаи калимаҳои нофаҳмою душвор, вожаҳои шевагӣ, ки ба меъёрҳои забони адабӣ ҷавобгӯ нестанд, худдорӣ намояд. Ҳамзамон, истифодаи бемавқеи калимаҳои иқтибосӣ низ ҷоиз нест. Истифодаи воситаҳои муассири луғавӣ ва воситаҳои тасвир, фразеологизмҳо, ифодаҳои ҷолибу пурмухтаво эссеро ҷаззобу хонданбоб мегардонад.

Сохтори эссе аз рӯйи мавзӯ ва талаботи гузошташуда чунин муайян карда мешавад: андешаҳои муаллиф оид ба масъала дар шакли тезиси мухтасар баён карда мешавад: андешаҳои муаллиф бояд бо далелҳо исбот карда шаванд. Аз ин рӯ, пас аз тезис далелҳо меоянд: далелҳо – ин воқеаҳо, падидаҳои ҳаётӣ-ҷамъиятӣ, ҳодиса, вазъиятҳои ҳаётӣ ва таҷрибаҳои зиндагӣ, далелҳои илмӣ, мурочиат ба гуфтори олимон ва ғайра. Баъди ҳар тезис овардани ду далел кофист.

Ҳамин тариқ, эссе сохтори ҳалқавӣ ба худ мегирад (микдори тезис ва далелҳо вобаста ба мавзӯ, нақша ва мантиқи рушди фикр аст).

Муқаддима (сарсухан). – тезис, далелҳо; тезис – далелҳо; – тезис, далелҳо; хулоса (хотима).

Дар вақти навиштани эссе ба масъалаҳои зерин диққат додан лозим аст. Ҷавоб додан ба онҳо имкон фароҳам ме-

орад, ки чӣ навиштанро аниқ муайян кунед. Ба сифатҳои шахсӣ ё қобилияти худ дахл карда, аз худ пурсед:

Ман ба ин ё он сифати худ аз онҳое, ки медонанд, оё фарқ дорам? Ин фарқ дар чӣ зоҳир мешавад?

Оид ба фаъолияте, ки машгулед:

– Чӣ маро водор сохт, ки ба ин навъи кор машғул гардам? Чаро ман ин кори худро идома медиҳам?

Доир ба ҳар як воқеаи ҳаёти худ, ки шумо ишора кардаед.

– Чаро ман маҳз ин одамро номбар кардам? Магар кӯшиш мекунам, ки мисли ӯ бошам? Аз кадом сифатҳои ӯ ба шавқ меоям? Ва изҳор карда будед, ки як умр аз хотир намебарорам.

Оид ба ҳар як бехтар ҳисобидани шумо ва чизҳои бароятон маъқулнашуда:

– чаро ба ман ин кор писанд аст ё писанд нест?

– магар ин ҳолат то як андоза ба ҳаёти ман таъсир расонид?

Масъалагузорӣ (ё гузоштани савол) дар сарсухан: «Ме-хоҳам доир ба ин масъала андешаамро баён кунам» (агар эссеи шахсӣ ё субъективӣ) бошад. «Моҳияти масъалаи гузошташуда аз чӣ иборат аст?» «Чаро ин мавзӯ муҳим аст?», «Ман ба ин андеша розӣ шуда наметавонам», «Ман ба ин андеша розиям» ва ғайра.

• Ҳар як тезис аз сатри нав оғоз меёбад. Дар ҳар тезис масъалаи гузошташуда ба тартиб таҳлил ва бо далелҳо асоснок карда мешавад. Фикру мулоҳизаҳо бояд мураттаб баён гарданд.

• Таъкид дар хулоса: «Аз таҳлили мавзӯ чунин хулоса бармеояд, ки ...», «Ман ба чунин хулоса омадам, ки ...»

• Аз нуқтаи назари мазмун эссе метавонад, фалсафӣ, адабӣ-танқидӣ, таърихӣ, бадеӣ, бадеию публицистӣ ва ғайра бошад.

Аз чихати ҳаҷм барои эссе ягон ҳудуди қатъӣ гузошта нашудааст. Метавон ҳаҷми онро барои хонандагон аз ду-се то чаҳор саҳифаи чопи компютерӣ муқаррар сохт.

Мавзуи эссе ҳамеша аниқ аст. Он дорои мавзӯ ё ғояи бисёр буда наметавонад, дар он танҳо як вариант ва як

фикр инъикос меёбад. Эссе ҷавоб ба як савол аст. Дар эссе бисёрсуханӣ ҷоиз нест, он чунон ки дар боло зикр шуд, бояд мухтасару пурмаъно ва беғалату тезисҳо бо далелҳо собит шуда бошанд.

Саидамир Аминов

256. Матни эссеи зеринро бодикқат хонед. Гӯед, ки муаллифи он доштани аслиҳаро тарафдорӣ кардааст ё не. Ба андешаҳои муаллиф розиед? Хулосаи андешаҳои муаллифро нависед.

Ман мехоҳам дар бораи аслиҳадорӣ ҳамаи аҳоли андешаҳоямро баён кунам. Ин масъала дар ҳар кишвар ҳар хел ҳал карда шудааст. Кишварҳое ҳастанд, ки дар онҳо иҷозати харидани аслиҳа ва ба даст овардани он ба осонӣ ҳал мегардад. Масалан, дар Амрико қариб ҳамаи аҳоли аслиҳа дорад, вале дар Англия гирифтани иҷозат барои хариди аслиҳа басо душвор мебошад. Ман мехоҳам, ки масъалаи иҷозат додан ба харид ё манъ кардани онро муҳокима намоям. Одамон доштани аслиҳаро ба корҳои варзишӣ марбут медонанд. Ин гурӯҳ одамон далел меоранд, ки агар аслиҳа дошта бошанд, барои ин кор имкон доранд. Ин сабаби нишондодашон то андозае асос дорад ва қобили қабул ҳам ҳаст. Мутаассифона, ҳамаи аслиҳаи харидашудае, ки дар дасти одамон аст, барои шикор пешбинӣ нашудаанд. Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки фурӯхтани аслиҳаи варзишӣ дар баъзе кишварҳо иҷозат дода мешаваду дар кишварҳои дигар мамнуъ аст.

Дар кишварҳое, ки иҷозати харидани аслиҳа дода шудааст, қатли одамон тавассути силоҳ нисбатан камтар аст. Қисман ин бо сабабе аст, ки бояд исбот кунед, ки оё шумо метавонед, ки ба рафтори худ ҷавоб диҳед ва ё бо аслиҳа беҳавф муносибат намоед.

Баъзеҳо собит карданӣ мешаванд, ки агар барои ҳамаи аҳолии кишвар доштани силоҳ иҷозат дода шавад, яъне ҳама дорои аслиҳа бошад, кишвари дигар ба он ҳучум карда наметавонад. Ин нуктаро ба ду сабаб зикр мекунанд; аввалан, ҳамаи одамони кишвар силоҳ доранд, сониян, ҳар яки ин мардум бо аслиҳа чӣ гуна муносибат карданро медонанд.

Ба андешаи мо, ин навъ масъалагузорӣ чандон саҳеҳ нест, зеро чанг агар ба вуқӯъ ояд, он ба воситаи тайёраю атом сурат мегирад. Ин силоҳҳо танҳо дар чангҳои шахрвандӣ ба кор мераванд.

Дар Амрико мардум мегӯяд, ки силоҳ барои муҳофизати худ ба хотири дифоъ аз ҳучуми дигарон лозим аст. Воқеан, ҳар касе, ки ба шумо ҳамла мекунад, донад, ки силоҳ доред, метарсад, вале дар ҳаёт на ҳамеша чунин аст. Одатан, шахси ҳучумкунанда ҳам бо худ аслиҳа дорад. Барои ӯ на шумо, балки чизу чора ва пул даркор аст. Азбаски ҳар ду силоҳ дорад, табиист, ки яке дигареро бояд захмӣ ва ё ҳалок созад. Асосан бештари паррондашудагон дар Амрико дузд нестанд, ки ба одамон ҳучум карда бошанд. Инҳо узви оилаҳоеанд, ки силоҳ доранд. Ин одам вақте дигар узви оиларо парронд ё маст, ё ба ҳолати чунунӣ гирифта буд. Одатан, шахси силоҳдор нияти паррондани касеро надорад. Қариб ин ҳамеша ҳодисаи тасодуфӣ аст. Силоҳбадаст бештар мегӯяд, касеро тарсондан мехост, вале шахси силоҳдори бадҷаҳл ва маст бисёр хавфнок аст. Ба назари мо, агар ин одамон дар даст силоҳ намедоштанд, чунин ҳодисаҳои нохуш рух намедоданд. Теъдоди паррондашудагон далели боварибахшанд. Дар Чопон, ки аслиҳа зери назорати ҷиддӣ қарор дорад, соли 1994 танҳо 38 ҳодисаи паррондан ба қайд гирифта шудааст. Дар соли 1993 дар Амрико 40.000 нафар ба сабаби бо тир паррондан ҳалок гардидаанд.

Ҳамин тариқ, фаҳмоист, ки иҷозат додан барои харидани аслиҳа ақидаи бад аст. Вале дӯстдорони доштани аслиҳа мегӯянд, ки одамон одамонро мепарронанд, на аслиҳа. Дар асл ин дуруст аст, зеро назорати фуруши аслиҳа нисбат ба назорати фаъолияти одамон осонтар мебошад. Табиист, ки мумкин фуруши озоди аслиҳа манъ карда шавад, агар ин ҳаёти ҳазорон одамонро бехатар гардонад.

257. Матни эссеи зеринро бодикқат хонед ва мавзӯи онро муайян кунед. Мақсад мухтасар баён шудааст? Сархати дуҷумро нависед ва шарҳ диҳед.

Забони тоҷикӣ

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимаю ғанӣ, шевою ширин ва ғӯшнавоз мебошад. Ин паҳлуҳои забони тоҷикиро на танҳо олимону адибони ватанӣ ва соҳибзабонон бисёр гуфтаанду васф кардаанд. Ҳамзамон, намояндагони барҷастаи илму фарҳанги аксари мамолики ҷаҳон ва шарқшиносон ин махсусиятҳои забони тоҷикии форсиро пай бурда, борҳо таъкид намудаанд.

Забон чун организми зинда ҳамеша дар таҳаввулу тағйирот мебошад, зеро падидаҳои дар ҷомеа рухдода ба забон бетаъсир наместонад. Дар замони кунунӣ баҳсҳо «Чӣ тавр забонро муҳофизат намоем?» хотима намеёбад. Зуд-зуд ба ғӯш мерасад, ки мегӯянд: «Забонро аз нестшавӣ бояд ниғаҳ дошт».

Шахсе тарзи гуфтугӯӣ мардумро дар хиёбону кӯчаҳо шунида, ба ғазаб меояд, дигарӣ қаҳ-қоҳзанон механдад ва гурӯҳе ба андеша меравад: магар ин ҳама алфози дурушту кабеҳ ба нутқи мардум таъсири бад намерасонад?

Бале, дуруст аст, ки забон ба муҳофизат ниёз дорад. Ин нукта бебаҳс аст. Баъзе ҳомиёни «боғайрати» тоза ниғаҳдорӣ забон пешниҳод мекунад, ки муносибат ба истифодаи вожаҳои забони тоҷикӣ басо ҷиддӣ гардад. Мисли қонунгузорӣ исландӣ қонуне ба тасвиб расонидан лозим аст, ки қатъан истифодаи калимаҳои иқтибосиро манъ намояд. Мафҳумҳои дар забон буда бо калимаҳои аслии тоҷикӣ ифода карда шаванд ва эҳтиёҷ ба калимаҳои хориҷӣ набошад. Чунин хоҳиш фаҳмо. Солҳои 20-ум ва 90-уми асри гузашта чунин ҳолат рух дода буд. Забони тоҷикӣ аз ҳисоби мафҳумҳои революция, съезд, партия, маркет, эссе ва ғайра «ғанӣ» гашт. Комилан дуруст аст. Вақте ки калимаи тоҷикии ифодакунандаи ҳамон мафҳум дар забон мавҷуд аст ва онро ҳама мефаҳмад, зарурат ба истифодаи вожаҳои иқтибосӣ наместонад. Агар дар забон мафҳуме вучуд нашошта бошад, ки маънои ин ё он калимаи иқтибосиро дода натавонад, ин масъалаи дигар аст. Баъзеҳо ба ин кор ҳавасдоранд, махсусан, ба истифодаи калимаҳои арабии нофаҳмо. Шояд бо ин корашон ифтихор кунанд.

Аз тарафи дигар, забони тоҷикӣ борҳо ҳадафи ҳучуми аҷнабиён ва душманони миллати тоҷик қарор гирифтааст. Ду далелро аз таърих ишора кардан мехоҳем. Арабҳо баъди тасарруфи кишвари мо хостанд, ки забону фарҳанги миллати моро маҳв созанд. Барои амалӣ сохтани ин аҳдофи шуми худ тадбирҳои зиёдеро амалӣ сохтанд, вале тирашон хок хӯрд ва ба ҳадаф нарасиданд. Баръакс, забони тоҷикӣ калимоти даркори арабиро дар худ мунҳал сохта, захираи луғавии хешро ғанӣ сохт. Аз таҳочуми муғул гузашта, солҳои 30-юми қарни 20-ро ба хотир орем. Аз як тараф, калимоти русию туркии ўзбекӣ бо баҳонаи Инқилоби кабир, аз тарафи дигар, ҳучуми пайдарпайи пантуркистону панэронии барои инкори миллати тоҷик ба пайкари ин забон то андозае зарбаҳо зад. Ҳатто ҳаммиллатамон – Фитрат дар Бухоро супориш дод, ки шахсони ба тоҷикӣ гапзанандаро қарима кунанд.

Азбаски дар ин забон асарҳои оламшумул офарида шудаанду таърихан қадимӣ буда, пояҳои қавӣ ва қудрату тавоноии мунҳал қардани калимаҳои бегонаро дорад, ба пиндори мо, маҳв қардани он номумкин аст.

Як хатаре, ки ба вучуд омадасту қариб ҳамаи забонҳои дунёро фаро мегирад, паст шудани сатҳи китобхонӣ мебошад, баҳусус, дар байни ҷавонон. Ҳол он ки кишвари мо ба қатори кишварҳои мардумаш китобхон шомил мегардид. Ва шояд дар ин қор таъсири шабақаҳои интернет то андозае буда бошад. Табиист, ки ин падидаҳо ба маданияти нутқ беасар нахоҳад буд.

Ҳамин тариқ, месазад, ки бонги хатар зада, сару садо барорем, ки мо забони адабии тоҷикиро аз даст дода истодаем. Ба андешаи мо, барои овозаҳо сабабҳои қиддие вучуд надоранд, вале ҳушёр будан дарқор аст, то ки забон вайрон ва «ифлос» нагардад.

Биёед, тозагии забон ва ғамхорӣ ба забонро фаромӯш накунем, то ки дар назди фарзандон ва насли оянда рӯйсурх бошем.

Саидамир Аминов

258. Дар мавзӯи «Ҷаро ман забони англисиро ёд гирифтаман мехоҳам» эссе нависед ва бо далелҳо собит намоед.

ҶУМЛАИ ЧИДААЪЗО

35. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО

259. *Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки кадом хусусияти онҳоро пай бурдед.*

1. Як гурӯҳ созандагон бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр як оҳанги рақсро менавозанд. (С.У.)

2. Дар зери девори калъаи Бухоро пирамарди косиби пойлуч аз пеши нардбонҳо, аробаҳо, лошаҳои аспон, аз назди сарбозони гурӯҳ-гурӯҳ нишаста мегузарад. (С.У.)

3. Мо метавонем, ба ту обу замин, ғулому каниз, рамаю галаҳо бахшем. (С.У.)

4. Дар баъзе тоқчаҳо зарфҳои хурду калони гуногуншакл ва даста-даста гиёҳи хушкро мебинем. (С.А.)

5. Ҳаёҳу, шавку чӯш, нидохои «офарин»-у «шод бош»-и аҳли чодар ҳанӯз хомӯш нашуда буданд. (С.А.)

5. Дар миёни урдугоҳ чодари рах-рахи сабзу сурху сафеди сипаҳсолор... назаррабост. (С.У.)

6. Аз ин ҷо овози суруду нағма, созу наво ба гӯш мерасад.

7. Пурсупос ва суҳбати дӯстона сар шуд. (С.У.)

8. Ҷӯпонону дарахтбурон, гиёҳчинону сайёҳон хабар меоварданд. (Баҳманёр)

9. Ба диданаш меомаданду ангушти ҳайрат мегазиданд ва мегуфтанд. (Баҳманёр)

Савол ва супориш

1. Ҷумлаи якум чанд пуркунанда дорад? Онҳо ба кадом савол ҷавоб мешаванд ва чӣ гуна алоқаманд шудаанд?

2. Боз дар кадом ҷумлаҳо пуркунанда чида шудааст ва кадом навъ аст?

3. Дар ҷумлаи дуюм кадом аъзои ҷумла чида шудааст? Ба кадом роҳ алоқаманд шудаанд?

4. Дар чумлаи панҷум кадом аъзои чумла чида шудааст? Дар байни аъзоҳои чида кадом аломати китобат омадааст?

Ҳамаи чумлаҳоро як-як баррасӣ кунед.

Чумлае, ки яке аз аъзоҳо ва ё чанд аъзои он чида шудааст, чидааъзо ном дорад.

Аъзоҳои чида асосан ба як савол ҷавоб шуда, як вази-фаи нахвиро иҷро мекунанд: **Чамшед, Чамила ва Парвиз** мақола навиштанд.

Аъзоҳои чида баробархуқуқ буда, яке ба дигарӣ тобеъ нест: Созандагон **бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр** як оҳанги рақсро менавозанд. (С.У.)

Аъзоҳои чида бо ҳам бо ёрии оҳанг ва ё оҳангу пай-вандакҳои пайваस्तкунанда алоқаманд мешаванд: **Ҷузҷонӣ хӯрчин дар китф, давон-давон ва ҳарсосзанон** ба ӯ расида гирифт. (С.У.)

Дар хат агар аъзоҳои чида пайиҳам ва бепаивандак омада бошанд, ба воситаи вергул чудо карда мешаванд.

260. *Чумлаҳоро хонед ва хусусиятҳои аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.*

1. Шоир бояд сода бигӯяд, ширин бигӯяд, латиф бигӯяд, тоза бигӯяд ва панд бигӯяд. (Ш.Ҳ.)

2. Ҳама чизҳо мешикананд, мепӯсанд, занг мезананд, ганда мешаванд, ранги худро тағйир медиҳанд... ва ба қарри нобудӣ мераванд. (Ш.Ҳ.)

3. Абуали ва Ҷузҷонӣ дар майдон ҳозир шуданд. (С.У.)

4. Аз ин акси садо, аз ҳисси ғалабаи наздик кӯфти меҳнатҳои шабонрӯзи мебарояд, табъ меболад, чисму чон фараҳ меёбад. (С.У.)

5. Насими саҳаргоҳӣ бӯйи муаттари гулу сунбул, сабзаву райҳонро ба димоғҳо мерасонад. (С.У.)

261. *Матнро хонед ва ба оҳанги хониши чумлаҳои чидааъзо диққат диҳед.*

Дар Душанбе баҳор бо тамоми ҳусну таровати рӯҳафзо, дилфиребу ҷозибадори худ ҳукмфармо буд. Чор сӯй мешукуфт, меболид ва тобиши рангбаранг дошт. Дарахтон муғча мекушоданд, гул мекарданд, барг меёзонданд. Дар лаби ҷӯйборҳо сабза медамид, дар кӯталу теппаҳо табиат ва лола қолин мегустурд, камари кӯҳҳо қирмизӣ метобид ва қуллаҳои баланди барфин дар уфуқи лочувард чодари азими оҳарии куббадор афрошта буданд. Гоҳ-гоҳ борон меборид, борони нарми тару тоза ва ба ин зебоии табиат ҳусну таровати нав мебахшид.

Фотех Ниёзӣ

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои чидааъзо ба матн чӣ муассирӣ бахшидаанд?
2. Аъзоҳои чида чӣ тавр бо ҳам алоқаманд шудаанд?
3. Ҷумлаҳои чидааъзоро нависед ва ба зери аъзоҳои чида хат кашед.
4. Кадом аъзои чида тафсил ёфтааст?

262. Матнро хонда, ҷумлаҳои чидааъзоро муайян кунед. Шарҳ диҳед, ки кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд.

Ба замини боғоту саҳроҳо нигаред, ҳар қитъа гӯё лавҳаи тасвирест, ки дасти кадом расоми санъаткори сеҳрнигор бо камоли маҳорат оростааст! Рангҳои назаррабо – сабз, зангор, сурх, зард, пистокӣ, гулобӣ, бунафш, чигарӣ ва ҳоказо бо ҳам омехта шуда, тобишҳои гуногун пайдо мекунанд. Гулу гиёҳҳо ба ҳар сӯй тароват мепошанд. Садои ҷӯйчаҳо ва шар-шараҳо бо чаҳ-чаҳу ғул-ғули мурғони хушхон як шуда консерти фораме ташкил мекунанд.

Ба боғу бӯстонҳо ки медароед, бар болои саратон, ба шохсори дарахтони мевадор назар андозед. Ҳосили фаровон, аз ҳозир – аз ғӯрагӣ сари онҳоро ҳам кардааст!

Баҳор шаҳрҳои Ватани моро ҳам бо либоси сабзи зумрадӣ оростааст. Инро дар мисоли пойтахти Тоҷикистон – Душанбе дидан мумкин аст. Саҳаргоҳ, пеш аз ҳама,

насами форами кӯҳсори Варзоб чехраи шуморо навозиш мекунад.

Дар шимоли шаҳр назаратон ба қуллаҳои пурбарфи кӯҳ меафтад, ки бо шуълаи офтоби нав тулуъкунанда ба тарзи дилрабо медурахшанд. Дар зери чодирӣ сабзи табиӣи кӯчаҳо гулфурӯшонро мебинед, ки даста-даста лолаҳои сурху зард ва дигар гулҳои рангорангро бо шабнами ханӯз напарид ва таровати бомдодиашон ба ишқбозони гул пешниҳод мекунанд.

Хулоса, баҳор дар ҳама ҷо нашъунамо мекунад, ҳусни оламорои худ, санъати сеҳрангези худро намоиш медиҳад!

Баҳорро иди табиат номидан равост. Ин ид бо иди байналмилалӣи меҳнатқашон, бо рӯзи якдилиӣи коргарони ҳамаи мамлакатҳои дунё – Якуми Май дар як вақт меояд! Меҳнат ва табиат ба якдигар саҳт вобастаанд. Табиат ҳарчанд бой ва зебо бошад ҳам, бе иштирок ва қудрати дасти инсон сарвати мурда асту ҳусни бекора ва меҳнати инсон бе мусоидат ва созгории табиат саъйи бесамара.

Абдусалом Деҳотӣ

Савол ва супориш

1. Дар вақти хондани ҷумлаҳои чидааъзо чӣ оҳангро ҳис мекунед?
2. Дар кадом ҷумла муносибати табиату инсон баён шудааст?
3. Манзараеро, яъне хулулу фаро расидан, даромади баҳори маҳаллаатонро тасвир кунед ва аз ҷумлаҳои чидааъзо бамавқеъ истифода баред.

36. ПАЙВАНДАКҲОИ ПАЙВАСТКУНАНДА ДАР ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО

263. Порчаҳоро хонед ва маънидод кунед. Ба оҳанги хониши аъзоҳои чида диққат диҳед. Воситаҳои алоқаи аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.

Як назар ҳаргиз насозад Ҳақназар ноҳақ назар,
Кош будам умрҳо бар чашми ӯ, эй Ҳақ, назар.

Ҳақдилу ҳақпешаву ҳақгӯву ҳақчӯ, ҳақталош
Меҳрубон, озодадил, равшанзамиру ҳақназар.

Муҳтарам Ҳотам

Чаҳор чиз мар озодаро зи ғам бихарад,
Тани дурусту хуйи неку номи неку хирад.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Беҳучраву бекӯяму бечомаву дастор,
Бенуқлу маю чангаму бемунису ғамхор.

Садриддин Айни

264. Матиро хонед, аъзоҳои чидаро ёбед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки аъзоҳои чидаро дар тасвир чӣ нақш доранд. Маҳаллери тасвир кунед.

Ҳирот дар сари роҳҳои тичоратӣ ва маданӣ меистод. Ба Ҳирот аз ҳар сӯй қорвонҳо меомад: қорвонҳои савдогарон, хунармандон, олимон, шоирон, арбобони давлат, ҳар гуна қасон, соҳибони ҳама гуна қасбу ҳунар. Дар байни инҳо қасони беқасбу қор, қоҳталабон, мочароҷӯён, аз пайи қоидаи муфту осон давандагон низ қам набуданд.

Шаҳри қалон тамоми инҳоро дар қоми худ қурӯ мебард, ҳазм меқард. Нуфуси шаҳр рӯз ба рӯз зиёд мешуд, ободию зебоии зоҳираш торафт меафзуд.

Ҳирот баъд аз давраи қаробихо боз аз нав қон меқарифт.

Раҳим Ҳошим

265. Порҷаи манзумро равшану возеҳ хонед ва байтҳои аъзои чидаро нависед. Воситаҳои алоқаи аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.

Дашти васеву боғи латифу ҳавои хуш,
Саҳрову қангалу қаману кӯҳу қолазор.
Аз қар қанор қашма равон асту обшор,
Қар сӯ баланд замзамаву қолаву қурӯш.

Пошида донаҳои гуҳар абри навбахор,
Ҳамчун арӯси ноз дарахтони навчавон.
Чатри сафеду сабзу гулобиву арғувон,
Бар сар кашида чилвакунон ҳар тараф қатор...
Биншаста буд шубонписаре най дар даҳон
Зери дарахти бед, лаби чӯйи босафо.
Озода гирди ӯ барае чанд дар чаро,
Бо сӯзи дил хурӯш ҳамекард най, ки ҳон
Устои зуфунуни забардасти рӯзгор,
Яъне табиат аз шохи абрешимини баҳор
Нозук иёр бофта қолини махмалин,
Густурда, то ки ёр ниҳад пой бар замин.

Пайрав Сулаймонӣ

Луғат

зуфунун – соҳиби илмҳо ва маърифату фазилати бисёр
иёр – маҳак, олати санҷиш; арзишу қимат

Савол ва супориш

1. Мавзӯи порча ва нақши аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.
2. **Шубонписар** ё **чӯпонписар**? Кадоме дуруст?
3. Байти сеюмро ба наср баргардонед.

266. Порчаро бо риояи оҳанг хонед. Кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд?

Гӯш кардам Шарқро, ҳам Нилро, ҳам Гангро,
Нармдил хоку замини пуртахаммул сангро,
Гӯш кардам... варзиши рӯди равон омад ба ёд.
Дехаи ман дар Ҳисори Шодмон омад ба ёд.
Қуллаҳои барфпӯши кӯҳсоронаш ба ёд,
Чашмаҳои нуқрамонанди хурӯшонаш ба ёд.
Рӯди қишлоқи ман аз оҳу сабуктар меравад,
Дар шаби маҳтоб сина пур зи ахтар меравад.
Кокулафшонанд мачнунбедҳо дар ин диёр,
Шуълаафшонанд сафҳои чароғони Ҳисор.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супориш

1. Дар мисраи якум чиро мушоҳида кардед?
2. Дар мисраи шашум кадом аъзои ҷумла тафсил ёфтааст?
3. **Таҳаммул** аз **тааммул** чӣ фарқ дорад? Бо истифодаи «**тааммул**» ҷумлае гӯед.

267. *Ҷумлаҳоро нависед, ҳолҳои ҷидаро ёбед ва зерашон хат кашед.*

1. Субҳ ва шом дар хонаҳои худ нону чой меҳӯрданд. (Ф.М.)
2. Офтоб роҳи худро дигар карда, хеле ба тарафи ҷануб рафта, аз болои кӯҳистони Тоҷикистон дур шуда бошад ҳам, ба сабаби оромӣ ва софии ҳаво тобишаш асарнок буд. (С.А.)
3. Дар ошхона барои ошпазӣ ва обгармкунӣ дегҳои ҷудогона шинонданд. (С.А.)
4. Ман бо вучуди он ҳама мондагӣ ва бедорҳобӣ шаби дароз хобида натавонистам. (С.А.)

Дар нутқи муқаррарӣ аъзоҳои ҷидаи ҷумла бештар бо як пешоянд ва ё пасоянд истеъмол меёбанд. Пешоянду пасояндҳо он гоҳ бо ҳар як аъзои ҷида такроран меоянд, ки ба таъсирноктар намудани суҳан эҳтиёҷе бошад.

Муқоиса кунед:

Ҳар чи ки ман медонам, аз китобҳо, донишмандон ва одамони кордида омӯхтаам.

Аввал китобу дафтар, сару либос, дасту рӯятро бину баъд гап зан.

Ҳар чи ки ман медонам, аз китобҳо, аз донишмандон ва аз одамони кордида омӯхтаам.

Аввал китобу дафтаратро, сару либосатро, дасту рӯятро бину баъд гап зан.

Ҳиссаҷаҳои таъкидӣ ва инкорӣ бо ҳар як аъзои ҷида такрор шуда меоянд. Масалан: 1. Одам ҳам дар оила, ҳам дар байни рафиқон ва ҳам дар байни аҳли ҷамъият хулқу атвори нек бояд дошта бошад. 2. Сарбоз на аз сардии ҳаво, на аз шиддати борон ва на аз лойи роҳ тарс дошт. Ҷ бардамона пеш мерафт.

268. *Матнро нависед ва пайвандакҳоеро муайян кунед ва шарҳ диҳед, ки аъзоҳои чидаро ба ҳам пайвастанд.*

Раҳим Ҷалил ханӯз дар айёми бачагӣ хондан ва навиштанро дӯст медошт. Ӯ танҳо мактаби ибтидоӣ ва курси яқсолаи педагогиро тамом кардааст. Вазъияти зиндагӣ маҷбур кард, ки тахсилро қатъ намуда, ба кори муаллимӣ машғул шавад. Вале ӯ муҳаббати ба хондан доштаи худро гум карда наметавонист. Ҳар як дақиқаи вақти холии ӯ бо китоб хондан ва мутолиа намудан мегузашт. Хондан ва мутолиа намудани адабиёти бадеӣ бисёртар диққати ӯро ҷалб менамуд.

269. *Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Ҷумлаҳои аъзоҳои чидаро ишро ёбед ва шарҳ диҳед.*

Борбад таронаҳои дилангезе дар Бадахшон шунида буд, ки «Булбулик» меномиданд. Ва ҳоло онро ба ёд оварда бовариаш қавӣ шуд, ки ниёғони мардуми форс таронагӯиро аз булбул омӯхтаанд. Устои хунёгарон дар бораи хелҳои ҳайвонот ва сифати овозхое, ки онҳо мебароранд, низ фикр мекард. Ӯ садои мор, сангпушт, калтакалос ва дигар хазандаҳоро ба хотир овард. Дар байни онҳо ягон овозхони хушадое наёфт. Баъд ба чорпоён гузашт. Ҳайфо, ки аз чорпоён низ яке ба парандагон баробар шуда наметавонад. На ҳамаи парандагон овози форам доранд. Масалан, мурғҳои хонагии порутиткун хушовоз нестанд. Лошахӯру дарандаҳои болу пардор низ. Хунёгари хунёгарони хушовоз булбул аст, ки гулу бӯстон, боғу чаманистонро дӯст медорад. Дилангезу гӯшнавоз аст хониши булбули хушовоз! Борбад бояд дар назди истеъдоди булбул сари таъзим фуруд орад! «Булбуловоз» мегӯянд маро мардум: Лаб фурӯ бандед, муҳлисони ман, ки шумо навои рӯхпарвари булбули ҳақиқӣ, шоҳбулбулу чаманбулбули хуросониро нашунидаед! Чунин булбулон танҳо дар чаманистони зебо ва гулистони дилрабо мешаванд!

Адаш Истад

Савол ва супориш

1. Ба андешаҳои нависанда розиед ё на? Чаро?
2. Воситаҳои алоқаи аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед. Ҳамеша пайвандаки **у ва**-ро иваз карда метавонад?
3. Ҷумлаҳои, ки дар онҳо аъзоҳои чидаро бе пайвандак пайваст шудаанд, дубора хонед ва оҳанги қироати онҳоро шарҳ диҳед.
4. Дар бораи овозхон ё навозандае, ки бароятон писанд аст, **иншо**е нависед ва аз аъзоҳои чидаро самаранок истифода кунед.

270. *Ҷумлаҳои нависед ва зеро аъзоҳои чидаро хат кашед. Гӯед, ки кадом аъзои ҷумла чидаро шудааст ва бар эзоҳи кадом калимаҳо омадааст.*

1. Тобистон ва тирамоҳи соли бисту сеюм дар деҳаи мо воқеаҳои ғалатӣ рӯй доданд. (С.У.)
2. Дар роҳи оҳани Тирмиз – Душанбе оташароба бо камоли ҳашамат ва шавкат ҳаракат мекард. (С.А.)
3. Ба ин пурсишҳои ӯ бо забони хуш ва чехраи кушода ҷавоб медод. (С.А.)
4. Ин мард ё девона аст, ё ки хоб дидааст, ё ҳар ду. (С.У.)
5. Бо ман далерона, бетаъзиму тавозуъ гап зада буд. (С.У.)
6. Ба димоғ бӯйи барф, бӯйи арча ва накҳати гулу гиёҳ мерасид.

271. *Порчаҳои бо риояи оҳанг хонед ва шарҳ диҳед. Ҷумлаҳои аъзои чидарошаро муайян кунед ва гӯед, ки воситаи алоқашон чӣоянд.*

1. Ҷаҳониён Фирдавсиву Хайёму Саъдиву Ҳофизу Мавлавиро писандиданд, сари таъзим бар бузургии эшон фуруд оварданд. Пеши ман ин он маъниро дорост, ки ҷаҳониён забони порсиро писандиданд, сари таъзим бар бузургии он фуруд оварданд.
2. Забони порсиро Рӯдакӣ бо ашъори пурҳикмат, Фирдавсӣ бо «Шоҳнома», Хайём бо рубоӣёт, Ҳофиз бо ғазалиёт, Мавлавӣ бо «Маснавии маънавӣ», Саъдӣ бо «Гулистон»-у Ҷомӣ бо «Баҳористон» сиккаи безаволӣ зада. 3-ин рӯ, ҳеч

тӯфоне маҳв онро натавонад кардан. Зиҳӣ забони ҷовидони ман!

Абдурауф Муродӣ

Савол ва супориш

1. Аз порчаи аввал ба чӣ хулоса омадед? Аз ҷумлаи дуом чӣ маънӣ бардоштед?
2. Ҷумлаи охиринаи порчаи дуомро чӣ тавр фаҳмидед?
3. Кадом аъзои ҷумлаи чида шудааст ва бо кадом ҳиссаи нутқи ифода ёфтааст?
4. Хулосаи аз ҳар ду порча баровардаатонро таҳти унвони «Забони тоҷикӣ – ифтихори ман» мухтасар нависед.

272. Порчаҳоро хонед ва маънидод кунед. Аъзоҳои чида ро ёфта шарҳ диҳед.

Зан агар оташ намебуд, хом мемондем мо,
Норасида бодаи дар ҷом мемондем мо.
Зан агар моро намебахшид умри бардавом,
Бе таҳаллус, бе насаб, бе ном мемондем мо.

Мирзо Турсунзода

Мушти пар не, мушти лутфу меҳру эҳсону сано,
Як дили том аст гӯйӣ, ҷисми ғамфарсои зан.
Тифл бар даҳр оварад, то зиндагӣ ёбад давом,
Зиндадори зиндагӣ, яъне бувад маънои зан.
Мард не, марде, ки занро мекунад поймол,
Мард он марде, ки бинҳад рӯйи чашмон ҷойи зан.
Радда-радда шоирони килкзаррин чамъ шавед,
Шадда-шадда шеър то пошем пеши пойи зан.

Салими Зарафшонфар

273. Ҷумлаҳоро аввал бо риояи оҳанг хонед ва баъд нависед. Мавқеи вергул ва пайвандакҳоро дар ҷумлаҳои чидааъзо шарҳ диҳед. Ба имлои исмҳои хос диққат диҳед.

1. Аз тоқи Заргарон, аз растаи Заргарӣ, аз байни мадрасаҳои Улуғбек ва Заргарон, аз гузарҳои Дегрезӣ, Мехча-

гарон, Калобод ва дигарҳо гузашта, ба гузари Ҷаъфархоҷа расидем. (С.А.)

2. Дар тоқчаи болохона доира, танбӯр, дутор ва рубоб барин асбобҳои мусиқӣ буд. (С.А.)

3. Баъд аз вафоти падару модараш ҳавлӣ, замин, ҳайвонот ва асбобҳои деҳқонии падарашро фурухта, ба шаҳр омадааст.

4. Порчаҳои абрҳои парокандаи сафеду сурхи зарду бунафштоб ба осмони кабуд зинати рангоранг медоданд. (С.А.)

274. Матнро бо риояи оҳанг возеҳ хонед ва шарҳ диҳед, ки аъзоҳои чида дар шеър чӣ нақше доранд.

То абад ҳам лиқою ҳам бақоям, эй Ватан, туй,
То абад ҳам навою ҳам сафои қону тан, туй.
Ҷавшанам туй, мадфанам туй,
Бахти неку фоли неку маъманам туй,
Фардои шоду равшанам туй.
Мо тоҷиконем, мо тоҷикон,
Мо ориёнем, мо ориён.

Бо сухан, бо хирад, бо шараф, бо хунар
Мекунӣ, эй Ватан, бар адуят зафар.
Ҷумла фарзанди ту, решапайванди ту
Хӯрда савганди ту— ҷонфидои туем.
Роҳкушои туем, раҳнамои туем.

Тоҷикистони ман, тору пудам туй,
Қиблаи эътиқоду сучудам туй.
Бо раҳи дӯстӣ, бо раҳи ростӣ
Меравӣ дилқавӣ ҷониби ҷовидон.
Давлати қону дил -- давлати тоҷикон!

Лоиқ Шералӣ

Савол ва супориш

1. Кадом хусусияти шеър шуморо водор кард, ки онро аз ёд кунед?
2. Гӯед, ки бештар кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд ва чаро?
3. Дар вожаи **туӣ** **ӣ** ба кадом вазифа омадааст?

37. КАЛИМАҲОИ ХУЛОСАКУНАНДА ДАР ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ОНҲО

275. *Ба калимаи додашуда чӣ номи умумӣ гузоштан мумкин аст? Он калима ва ибораҳоро, ки моҳияти ҷамъбасти доранд, ёбед.*

1. Баҳор, тирамоҳ, тобистон, зимистон...
2. Нависандагон, шоирон, драматургон...
3. Мӯза, калуш, масҳӣ, кафш...
4. Пиёз, сабзӣ, турб, шалғам, кашниз...

Калима ва ибораҳои хулосакунанда пеш ё пас аз аъзоҳои чида омада, онҳоро ба таври хулоса ё умумӣ нишон медиҳанд. Дар деворҳои хона **яроку аслиҳаи гуногун**: шофу шамшерҳо, найзаҳо ва сипарҳои хуршедтамға овехта шудаанд. (С.У.)

Калимаҳои хулосакунанда ва аъзоҳои чида ба як савол ҷавоб шуда, ба як аъзои ҷумла тааллуқ доранд: Сардорони **хоҷагиҳои дигар**: Салимамак, Шохмуроди қаддароз, Юнусбобо ва дигарон аз Ҷамолиддин чашм намеканданд. (Ф.Н.) Дар ин ҷумла калимаи хулосакунанда ва аъзоҳои чида мубтадо буда, ба саволи **киҳо?** ҷавоб мешаванд.

Агар калима ва иборати хулосакунанда пеш аз аъзоҳои чида омада бошад, пас аз он дунукта гузошта мешавад: **Соҳибони ҳавлӣ**: як зан ва ду марди солхӯрда дар рӯи тахтакати васеъ, дар сари дастархон менишастанд. (Ф.М.)

Тавачҷух кунед:

Агар калима ва ибораи хулосакунанда пеш аз аъзоҳои чида ояд, пеш аз он тире гузошта мешавад: Қасрҳо, кӯшкҳо, кӯҳҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, тимҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – **ҳама ва ҳама** сӯхта хокистар гардида буданд. (С.А.)

276. *Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед ва шарҳ диҳед. Калимаҳои хулосакунандаи онҳоро ёфта, ба кадом аъзои ҷумла тааллуқ доштани онҳоро гӯед.*

1. Падарам корҳои гуногунро иҷро мекард: бор мекашонд, ароба меронд, асбобу ускуна ва анҷомҳои мухталифи дар саҳни завод паҳну парешонгаштаро ғундошта тахт мекард, баъзе шабҳо ба посбонии анбор мерафт. (С.У.)

2. Аз ҳама гандатар се чиз аст: якум дуздӣ, дуюм ятимонро озор додан, сеюм бахилӣ. (С.У.)

3. Ватанам, диёрам, ёру дӯстони ба ҷон баробарам – ҳамаи инҳо ба назари ман гӯё дар сурати ту намоён мешуданд. (С.У.)

4. Ранги кабудӣ осмон, тобиши бунафшачаи кӯҳсор, ранги сабзи абрешими сабзаҳо, сафедии қуллаи кӯҳ – ҳамагӣ ба ҳам омехта бо як нармию зебӣ чашми кас, рӯҳи касро навозиш мекарданд. (С.Ш.)

277. *Ба нақша бодикҷат нигариста, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва ё аз асарҳои хондаатон пайдо кунед ва нависед.*

1. О: О, О, О, О ва О.

2. О: О, О, О, О, О.

3. О: О ва О.

4. О ҳам, ҳам О, ҳам О.

278. *Ҷумлаҳоро хонед ва оҳанги талаффузро ба мушоҳида гиред. Чиро пай бурдед?*

1. Дар ин ҷо аз кӯраҳо ва бӯтаҳои ғалатӣ дудҳои ранг-баранг: сабз, зард, бунафш ва сиёҳ фаввора мезаданд. (С.У.)

2. Деҳқонони бисёре, зану мард дар сабаду қачоваҳо анвои мевачот: ангур, нок, олу, себу зардолу, анору анҷир, харбузаю тарбузҳоро барои фурӯш ба лашкаргоҳ оварданд. (С.У.)

Тавачҷух кунед:

Калимаи хулосакунанда пеш аз аъзоҳои чида ояд, оҳанги махсуси хонишро талаб мекунад. Баъд аз калимаи хулосакунанда ист ҳатмист ва овоз бадохатан паст мегардад. Аъзоҳои чида бо оҳанги шумор талаффуз мегарданд. Дар ҳолати дигар, яъне баъди аъзоҳои чида омадан задаи мантиқӣ ба калимаи хулосакунанда меафтад ва он оҳанги ҷамъбасти мегирад. Дар ин сурат пеш аз калимаи хулосакунанда ист мешавад.

279. Оҳанги хониши ҷумлаҳоро риоя карда хонед. Мавқеи гузоштани аломатҳои китобатро баъд ва пеш аз калимаҳои хулосакунанда шарҳ диҳед.

1. Милтиқи шофдор, шоф, шашпар, сипару зирех, найза, шамшер, каманд – ҳамаи ин яроқҳои ҷангӣ дар девори ин хона овезон буданд. (С.А.) 2. Як аспӣ даванд, як уқоби дурбин ва як тозии бӯйгир – ҳамаи инҳо шаб то рӯзу рӯз то шаб чор тарафро дидбонӣ карда мегарданд. («Афсона») 3. Манзараи якрангу дилгири биёбон: замини бегиёҳи заранг, теппаҳои рег, чараёни реги равон, буттаҳои тоқа-тоқа ва лучу урёни саксавул ва тафбодҳои ҷонкоҳи дам ба дам вазанда машаққати роҳи мусофирро садчанд афзун мекарданд. (А.Д.) 4. Рӯйи кати Иванамак пур аз садбарги рангоранг: гулҳои арғувонӣ, сафед, зард, гулобӣ, ҳатто садбарги нодири сиёҳфом. (Ф.М.)

280. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Дар вақти нақл аз калимаҳои хулосакунанда бамавқеъ истифода бурда, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Тамошои сахнагӣ ва театр бо шакли ҳозирааш то револютсия дар байни тоҷикон набуд. Лекин комедияҳои халқӣ хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин мавҷуд буд.

Халқи тоҷик, ки дар тӯйҳо, дар сайру тамошоҳо ё дар меҳмонхонаҳо барои шабнишинӣ гун мешуд, як машғулияти вақтхушӣ ва шабхушии онҳо баъд аз мусиқӣ ва рақс тақлидчигӣ буд.

Тақлидчиён мисли муаллими мактаби кӯҳна – мактабдорро тақлид карда, бесаводӣ, бекифоятӣ ба болои ин дилсахтӣ, ваҳшигӣ, гурусначашмӣ ва дигар сифатҳои ӯро фош мекарданд.

Яке аз муфтхӯрон маддоҳ буд. Як мавзуи муайяни тақлидчиёни тоҷик ана, ҳамин маддоҳ буд. Тақлидчӣ бо қиёфаи яке аз маддоҳони маълум даромада, овоз, оҳанг ва ҳаракатҳои ӯро тақлид карда, ҳам ӯро, ҳам гуфтаҳои ӯро масҳара мекард.

Аз дасти тақлидчиёни халқӣ қозӣ, раис, амлоқдор барин торочкунандагони мол ва харобкунандагони аҳволи халқ ҳам наместонд. Тақлидчиён яке қозӣ, дигаре раис ва сеюмӣ амлоқдор ё миршаб шуда ба болои асп мебароманд. Инҳо ба асп ба ҷойи даврӣ (ҷули зарбафти асп) бӯрӯ ё чипта ба ҷойи абзол (лаҷоми заррин) луҳ ва ба ҷойи кӯтоси (пулаки тиллоӣ) гарданбанд сабзимадони (гули бед) бедро зада савор мешуданд.

Инҳо «ман қозиям», «ман раисам», «ман амлоқдорам» ё «миршабам» гуфта, ба онҳо тақлид карда гап мезаданд ва қорҳои нолоқ ва қирдорҳои бади онҳоро дар пеши мардум фош намуда, онҳоро расво мекарданд.

Ин гуна қорҳо қобилияти актёрӣ доштани халқро нишон диҳад ҳам, ҳеҷ гоҳ ба ҷойи тамошои сахнагӣ ва театр намегузашт.

Намуна: Комедияҳои халқӣ **дар ҳама ҷо**: хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин мавҷуд буд. Комедияҳои халқӣ хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин – **дар ҳама ҷо** маҷуд буд.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. Магар кори тақлидчиёро меписандед? Чаро?
2. Ҳадафи тақлид чист? Аз кучо фаҳмидед?
3. Нақли мухтасар оид ба тақлидгаре нависед.

Таҳлили наҳвии ҷумлаи ҷидааъзо

Нақшаи таҳлил

1. Навъи ҷумла аз рӯи ифодаи мақсад: ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ.
2. Навъи ҷумла аз рӯи тобиши эҳсосӣ: хитобӣ ва ғайрихитобӣ.
3. Асоси грамматикӣ.
4. Сохти ҷумла: тафсилӣ, хуллас. Кадом аъзои ҷумла ҷида шудааст ва воситаи алоқаи байни онҳо (танҳо бо ёрии оҳанг ё оҳангу пайвандакҳо).
5. Аъзои ҷумла ва воситаҳои ифодаи онҳо: мубтадо, хабар, аъзоҳои пайрави ҷумла.

Намунаи таҳлил

Офтоб ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор гармӣ мебахшид. (С.Т.)

Ин ҷумлаи ҳикоягӣ. Асоси грамматикаш офтоб (мубтадо), мебахшид (хабар). Ҷумла сода ва дутаркиба аст.

Ҷумла аъзоҳои пайрав дорад: мебахшид (чӣ?) гармӣ, ба чӣ гармӣ мебахшид? (ба гулу гиёҳ, сангу шох ва буттаву дарахтони кӯҳсор). Пас ин ҷумла тафсилист.

Дар ҷумла аъзои пайрав ҷида шудааст ва байни ҳам бо оҳанги талаффуз ва пайвандакҳои **ва, -у** алоқаманд шудаанд.

Офтоб – мубтадо буда, бо исм ва **мебахшид** хабар аст ва бо феъл ифода ёфтааст.

Гармӣ – пуркунандаи бевосита, ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор – пуркунандаи бавосита буда, бо исм ифода шудаанд.

Таҳлили хаттӣ

Чӣ? Ба чӣ? Кадом дарахтон?

Офтоб ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор чӣ мебахшид? Чӣ кор мекард? Гармӣ мебахшид.

Чумла сода, ҳикоягӣ, ғайрихитобӣ, дутаркиба, тафсилӣ, дар он пурқунандаи бавосита чида шуда омадааст.

281. Чумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобати мувофиқро дар ҷояш гузоред. Чаро дар чумлаҳои дуҷум ва шашум ба душворӣ рӯ ба рӯ шудед. Ин чумлаҳоро ва чумлаи чорумро таҳлили шифоҳӣ кунед.

1. Дар ин ҷо баззозҳо чойфурӯшҳо ва шоҳифурӯшҳо дӯкандорӣ мекарданд. (С.А.)

2. Ба рӯи чизҳои хӯрданӣ ҳамеша тӯрҳои симини сиёҳ мепошонид. (С.А.)

3. Шарифҷон-махдум дар хушхаттӣ хушсаводӣ шеърфаҳмӣ ва маорифдӯстӣ дар байни муллозодагони Бухоро қариб ягона буд. (С.А.)

4. Сафаралӣ то наздикии деҳа бепарво хомӯш ва сархам омад. (Э.Субҳон)

5. Пиру ҷавон зану мард ба қор часпида буданд. (Э. Субҳон)

6. Холи кунчи лабаш бо дандонҳои зичи сап-сафедаш чанг мекард. (Э.Субҳон)

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО БАРОИ САНҶИШ

1. Чӣ гуна чумлаҳоро чидааъзо мегӯянд?

2. Аъзои чида бо чанд роҳ ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд?

3. Воситаҳои алоқаи аъзоҳои чида кадомҳоянд?

4. Пайвандакҳоро номбар кунед, ки аъзоҳои чидаро алоқаманд мегардонанд.

5. Махсусиятҳои аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.

6. Чида шудани аъзоҳои чумла бештар хоси кадом услуб аст?

7. Чӣ гуна калимаҳоро хулосақунанда мегӯянд?

8. Кадом аломатҳои китобат пеш ва баъд аз калимаҳои хулосакунанда гузошта мешаванд?

9. Оханги талаффузи ҷумлаҳои аъзои ҷида ва калимаи хулосакунанда доштаро шарҳ диҳед.

10. Аъзоҳои ҷида ба матн чӣ хусусиятҳо мебахшад?

11. Агар калимаҳои хулосакунанда ва ё аъзоҳои ҷида ихтисор шаванд, маънои ҷумла тағйир меёбад ё не?

ИМЛОИ САНЧИШ

Санъати мусиқии халқи тоҷик

Санъати мусиқии халқи тоҷик, ки саҳнаро дар ҷӯшу хурӯш меорад, ҳавоҳои халқии ўст. Сарчашмаи асосии ҳавоҳои халқии тоҷик ҳуди халқ, хусусан, халқи кӯҳистонии тоҷик аст, ки ин сарчашма мисли чашмаҳои кӯҳӣ ҳамеша фаввора зада, ҳавоҳои тозабатоза бароварда истодааст.

Гуфтан мумкин аст, ки халқи кӯҳистон қариб ҳама – зану мард шоир, созанда, навозанда, хонанда ва раққосанд.

Фарзандони халқи кӯҳистонии тоҷик баробари ба пой даромадан ва забон баровардан мусиқанавозӣ, сурудхонӣ, шеърғӯӣ ва раққосиро машқ мекунанд. Барои ин сухани мо писарони хурдсоли санъаткори машҳури тоҷик Шариф Ҷӯраев ва даҳҳо писарчагон ва духтарчаҳо, ки барои иштирок кардан ба Декадаи санъати тоҷик аз Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон – аз Помир омадаанд, мисол шуда метавонанд.

Санъати мусиқии халқи тоҷик чунон шӯрангез, чунон таъсиромез, чунон шавқовар ва чунон рӯҳпарвар аст, ки шунавандагонро ба ҷӯшу хурӯш меоварад ва ба онҳо шавқу ҳавас мебахшад.

Як хусусияти мусиқии халқии тоҷик дар ин аст, ки бештарин шеърҳое, ки дар он ҳавоҳо хонда мешаванд, халқӣ буда, аз тарафи бастакорон он ҳавоҳо гуфта шудаанд.

Садриддин Айни

38. КОР БО МАТНИ РЕПОРТАЖ

Таваччух кунед:

Репортаж аз вожаи франсавии reportage, report-и англисӣ гирифта шудааст, ки маънояш шунавонидан, хабардор кардан, гузориш додан дар бораи воқеаҳои рӯз мебошад. Репортаж ба воситаи радио шунавонида ва тавассути телевизион намоиш дода мешавад.

282. Порчаро хонед ва гӯед, ки рӯзноманигор оид ба варзиш ба мухбирони ҷавон чӣ маслиҳатҳо медиҳад?

Репортажи варзишӣ... Дӯстон аксаран ҳазломез ба ман мегӯянд: ин кор душвор аст!

Накл кардан дар бораи он ки дар майдон чӣ воқеа рух додааст, воқеан, чандон душвор нест. Вале он воқеаҳоро, ки дар назди чашми ту рух медиҳанд, чудо карда тавонистан зарур аст.

Ҳар як мусобиқаи варзишӣ санчишу маҳорату мардонагии варзишгар, майлу хоҳиши ӯ, кӯшиш барои ба даст овардани ғалаба мебошад.

Ман худам дар варзиш ин роҳи пурмашаққату на чандон осонро тай намудаам. Медонам, ки дар машқу тамрин чӣ қадар арақи ҷабин мерезӣ ва барои ба ҳадаф расидан чӣ қадар талош мекунӣ.

Хабарнигори варзиш, пеш аз ҳама, варзишро бояд донд ва дӯст дорад, бахусус, он навъеро, ки дар бораи он суҳан меронад.

Пеш аз бозие, ки маро лозим меомад, оид ба он суҳан ронам, кӯшиш ба харҷ меодам, ки дар машқи ҳайати даста ширкат варзам. Бо мураббӣни номдор вомехӯрдам, ки ин ба ман кумак мекард.

Ба Шумо, мухбирони ҷавон, маслиҳат медиҳам, ки барвақттар ҳама чизро дар бораи мусобиқаи навбатӣ донед, дар тамринҳо ширкат варзед, ба мураббӣҳо гӯш кунед, ки чӣ мегӯянд. Шумо на танҳо комёбиҳо, балки нуксонҳоро

ҳам бубинед. Дар танқид ягон чизи даҳшатовар нест. Танҳо он бояд хайрхоҳона бошад. Бо роҳи сарзаниш ва гинг-гинг кардан муносибат накунад. Вақте ки ман аз майдони марказии ба номи В. И. Ленин репортаж медиҳам, дар назди худ ҳазорон шунавандаро мебинам. Вале ман дар бораи онҳо фикр намекунам. Ман медонам, ки садҳо ҳазор дар назди радио нишаста, мухбирро бодикқат гӯш мекунад. Ва ман мекӯшам, бисёр кӯшиш мекунам, ки ба онон ёрӣ диҳам, ки ҳар кори дар майдони футбол ба амаломадаро «бубинанд».

Ана, шумо ҳам репортажхоятонро тавре нависед, ки ҳар як хонанда мусобиқаи шуморо «бубинанд».

Бароятон комёбӣ мецоҳам, мухбирони ҷавон!

аз рӯйи мақолаи Н. Озеров

283. Матни репортажро хонед. Хулосаи худро дар бораи ин репортаж нависед. Ин репортаж ба талабот ҷавобгӯ ҳаст ё не?

Оғӯши гарми «Чайка»

Истироҳатгоҳи «Чайка». Сафкашону сурудхонон омадани бачаҳо чун нишони тантанаи осудагии диёр ва болидагии мардumi кишвар беихтиёр дар симои кас ҳисси қаноатмандиро пайдо мегардонд. Бачаҳо дар майдонча даврашакл чо гирифтанд. Ба табрики онҳо раиси Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон Муродалӣ Солеҳов, муовини раиси федератсия Бахтиёр Абдуллоев, раиси Кумитаи иттифоқи касабаи кормандони илм ва маорифи ҷумҳурӣ Абдурозик Ризоев, устоди дабиристонии Техрон, пажӯҳишгари илми ҷомеашиносӣ Маҳастӣ Расулӣ, кормандони телевизиони «Сафина» ва як гурӯҳ падару модарон омада буданд. Муродалӣ Солеҳов аз баланд бардоштани Парчами Миллӣ, хониши Суруди Миллӣ, нақораву карнайनावозӣ, сурудхониву сафкашии бачаҳо, ҳисоботдиҳии сардорони гурӯҳҳо назди сармураббии истироҳатгоҳ шодиву қаноатмандии бачаҳоро пай бурда, хеле ба вачд омада гуфт:

– Ростӣ, барои ман ин лаҳзаҳо хеле пурҳаяҷонанд. Аз он хотир, ки дар арафаи иди Ваҳдат ваҳдати миллиро дар симои бачаҳо, дар амалу гуфтори онҳо мебинам. Шунидани ҳар шиор ва суруд аз тарафи бачаҳо моро боз ҳам ба ояндаи дурахшон ва ҳаёти осуда дилгарм месозад. Пас ҳамин шодиву ифтихор ба шумо муборак бошад, фарзандони азиз! Маҳастӣ Расулӣ аз муносибати гарми мизбонон ва самимияти истироҳаткунандагон хеле хушҳол шуда, зикр кард, ки хуб мешавад, чунин фазо барои ба ҳам омадани бачаҳои эрониву тоҷикистонӣ шароити мусоиде фароҳам созад.

Дар фароварди табрикоат гурӯҳи созиву овозии «Наврӯз»-и ДДМТ таҳти роҳбарии Амон Холиқназаров ва Ҷӯраҳон Назаров ба бачаҳо базми хотирмоне пешкаш намуданд.

14 гурӯҳ, вале 1 маром

«Чайка» имсол ҳам дар чор баст фаъолият карданист. Дар ин баст 339 нафарро ба оғӯш гирифтааст. Тавре директори истироҳатгоҳ Ш. Саъдиев зикр кард, муовини собиқ вазири маорифи кишвар Ирина Каримова зимни боздиди бачаҳо ва шинос шудан ба фаъолияти истироҳатгоҳ бо ғамхорӣ супориш дод, ки 20 нафари дигар аз ҳисоби бачагони камбизоат изофа гардад. Чӣ хубе! Бигзор, чунин меҳрубониҳо зиёдтар гарданд.

Ба бачаҳо дар 14 гурӯҳ 32 шахси масъул мутасаддист. Аллақай дар рӯзи аввал бачаҳо бо низоми истироҳат хӯ гирифтанд. Ҳар гурӯҳ шиор ва суруди худро дорад. «Дӯстиро чустуҷӯ дорем мо!», «Ҳамдилӣ аз ҳамзабонӣ беҳтар аст!», «Офтобо, бори дигар хонаро пурнур кун!», «Бигузор, доимо офтоб бошад!» дар ҳақиқат ифодагари мароми бачаҳоанд. Аслан бачаҳо тақопӯ ва паропарро дӯст медоранд. Вобаста ба ин, дар истироҳатгоҳ маҳфилҳои варзишӣ, аз қабилӣ футболу волейбол, шоҳмоту шашка, теннисӣ рӯйимизӣ, паридану чаҳидан, инчунин, маҳфили «Ҳозирчавобон» фаъолият мекунад. Чун истироҳатгоҳ дар баробари солимгардонӣ ҳадафи таълимӣ ҳам дорад, дар ин маҳфил саволҳо донишҳои

гирифтаро аз фанҳои забон, адабиёт, таърих, физика, математика ба ёди бачаҳо меоранд. Мусобиқа байни гурӯҳҳо сурат мегирад ва ғолибон ҳавасманд карда мешаванд. Барои бархе машғулияти оромонае, ки характери эҷодӣ дорад, шавқовар аст. Дар ин маврид маҳфили расмкашӣ ва наздик ба рӯзноманигорӣ бачаҳоро ҷалб мекунад. Чун тавачҷуҳ ба технологияи нав хеле зиёд аст, маъмурияти лагер муваффақ, гардид, дар ин самт корҳои шоёнро ба сомон расонад. Бо дастгирии Фонди ҷамъияти ибтиқори шаҳрвандии сиёсати Интернет (директораш Асомуддин Атоев) ҳанӯз се сол пеш истироҳатгоҳ сомонӣ худро соҳиб шуд. Имрӯз дар ихтиёри бачаҳо 35 компютер қарор дорад. Бачаҳо метавонанд, дар муддати 15 рӯз ин падидаи замонро омӯхта, соҳиби сертификат гарданд. Ҳамчунин, 15 адад компютери дигар барои кормандон ҷудо шудааст.

Аҳсан бар мураббӣён!

Кас ба чеҳра ва муносибати мураббӣён назар дӯхта, бори дигар ба бузургии онҳо сано меҳонад. Шоҳин, як мураббӣ хеле ҷавон, ки донишҷӯ аст, аз шӯҳиву беқарории бачаҳо изҳори норизоӣ намуд. Барои ӯ тарбияи як қисм «раисбача»-ҳо, ки баъзан меъёри баробари миёни бачаҳо ба назар намегиранд, ҳайратовар менамояд. Ба андешаи ӯ, бачаҳо бояд аз чунин худбинӣ пурра озод бошанд, зеро муносибати онҳо барои ҳамаи атрофиён нохушоҷанд аст. Ба ҳар сурат, барои истироҳати хуб фароҳам сохтани бачаҳо директори лагер, сармураббӣ, тамоми мураббӣён ва кормандони хоҷагии истироҳатгоҳ мазмуни истироҳати худро тағйир додаанд. Истироҳати онҳо имрӯз танҳо як самт дорад: коре карда бачаҳоро хушҳол гардондан.

Дастовард, норасоӣ, пешниҳод

Имсол истироҳатгоҳ барои 100 нафар бача ва 22 нафар мураббӣ бинои нави хобгоҳро пешкаш намуд. Дар назар аст, 80 ҷойи нишаст ба ошхона илова гардад. Дар мувофиқа бо

шуъбаи маорифи ноҳияи Варзоб ба наздикӣ бачаҳо соҳиби китобхона мешаванд. Аллакай бо дастгирии мудирӣ шуъбаи маориф Г. Сафарова як миқдор мизу курсӣ ба бачаҳо дастрас гардид.

Вақте мо бо сармураббӣ Холмаҳмад Тӯраев суҳбат доштем, директори лагер Шафоат Саъдиев, ки дар нигоҳи аввал хушҳолӣ ва самимияташ бепарвоиро мемонд, таъкид кард:

– Боз ҳамаашро таърифу тавсиф накунед, аз нуқсонҳо ҳам гап занед. (Бегумон, ин эътирозе буд аз «ҳақиқатнависӣ» -и баъзе рӯзноманигорон). Азбаски тараддуди ифтиҳо ва меҳмонон зиёдтар буд, на сармураббӣ ва на директор имкони бо мо зиёд суҳбат кардан наёфтанд. Суҳбати моро раиси Кумитаи иттифоқҳои касабаи кормандони илм ва маорифи ҷумҳурӣ Абдурозиқ Ризоев мукамал гардонд. Аз А. Ризоев бобати нуқсонҳо ҳам пурсидем. Ӯ чунин зикр кард:

– «Чайка» асосан аз ҳисоби қувваи барқ ташвиш дорад. Аввалан, ман фикр мекунам, дар пардохти ҳаққи барқ ба истироҳатгоҳҳои кӯдакони бояд имтиёз муқаррар шавад. Чунки як мушкилӣ ба ҳамин нукта иртибот дорад. Сониян, низоми ташкили истироҳатгоҳҳои хусусии навбанаф, ки барои интиқоли неруи барқ ба истироҳатгоҳ маҳдудият ворид месозанд, бояд ба эътидол дарояд. Бубинед, ки таъмини нони кӯдакон, ки аз ҳама муҳим аст, бо сабаби чунин мушкilot барои кормандони истироҳатгоҳ чӣ қадар душворӣ меорад. Илова бар ин, маъмурият ҳадафи таълимдиҳии худро бобати компютер аз даст медихад.

Фаъолияти маҳфилҳои гуногун дар ҳақиқат хуб ба назар мерасид, вале як нукта барои мо тавачҷуовар намуд. Дар ҳоле ки тарбияи мусиқии бачаҳо имрӯз тавачҷуи маҳсусро металабад, алҳол истироҳатгоҳ имкони ҷалби пурраи бачаҳоро дар ин маврид надорад. Тавре аз суҳбат бо мутасаддиён маълум гашт, як сабаб дар норасоии васоити лозима бошад, сабаби дигар дар камбуди мута-

хассисон будааст. «Агар таҷрибаомӯзони Донишкадаи санъат тибқи фармоиши вазир мавриди сафарбаркунӣ ба истироҳатгоҳҳо ҳам вобаста шаванд, мумкин аст, ин масъала роҳи ҳалли худро то андозае ёбад, – зикр кард А. Ризоев, – Алҳол маҳорати бачаҳо бобати рақсу суруд дар маҳфили «Ҳозирчавобон» андаке мушоҳида шавад ҳам, ин маврид мо наметавонем гӯем, ки тарбияи муסיқии бачаҳо таъминоти кофӣ дорад». Пас ин нигаронӣ, ки танҳо ба масъулияти роҳбарони истироҳатгоҳ вобаста нест, боз ҳам таваҷҷуҳи чиддитарро аз дигарон интизор аст.

Бигузур, доимо «Чайка» бошад!

«Чайка» дар мавзеи хушманзараи Варзоб, миёни чашмасорон ва боғи сабзу хурраме чойгир аст. Оби он хеле болаззат ва нӯшиданист. Бисёр меҳмонон аз дохил ва хориҷи кишвар бештар ба хотири ҳамин обаш барои истироҳат ба ин ҷо ташриф меоранд. Таманно мекунем, ин меҳмонхонаи диёр ҳамеша ободу зебо бошад. Пас бигузур, доимо «Чайка» бошад!

Саидаи Фазл

284. Аз рӯйи рӯзнома (ё маҷалла) репортажеро интихоб намоед. Муайян кунед, ки ҳадафи асосии репортаж чист? Гӯед, ки чаро маҳз ин репортажеро интихоб кардед. Комёбию нуқсонии мухбирро дар таълифи репортаж муайян созед.

285. Аз тариқи радиои мактаб дар бораи «Мусобиқаи варзишии синфҳо» репортаж таҳия намоед. Гӯед, ки чаро маҳз ин репортажеро интихоб кардед. Комёбию нуқсонии мухбирро дар таълифи репортаж муайян кунед.

286. Репортаже таҳия намоед, ки аз ҳаёти синфатон нақл кунед.

КАЛИМА ВА ИБОРАҲОЕ, КИ БО АЪЗОҲОИ ЧУМЛА АЛОҚАИ ГРАММАТИКӢ НАДОРАНД

Мухотаб ва калимаю ибораҳои туфайлӣ бо сараъзоҳоя аъзоҳои пайрав алоқаи грамматикӣ надоранд ва аъзои чумла намешаванд, зеро ба онҳо савол гузоштан мумкин нест.

Ин калимаю ибораҳо барои ба суҳбат дохил шудан, баён доштани ризоият, боварӣ, таассуф, муносибати шахс нисбат ба муҳити атроф ва ғайра ёрӣ мерасонанд. Ин калимаю ибораҳо ва чумлаҳо дар гуфтугӯ бо оҳанги даъват ва дар хат бо аломатҳои китобат ифода меёбанд.

Широ, аз сӯхтан дорӣ хабар,

Пас макун аз оташи сӯзон ҳазар. (М.Т.)

Дар ҳақиқат ҳам, Шоқирҷон ба қавли худ вафо кард.
(С.У.)

МУХОТАБ

39. МУХОТАБ ВА ВАЗИФАИ ОН

287. *Чумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки ҳангоми хондани чумлаҳои сунуни дуҷум чиро пай бурдед.*

– Ту чӣ кор кардӣ?

– Ин шеърро Мавҷуда Ҳакимова навиштааст?

– Соли оянда мо гурӯҳи сайёҳон ташкил мекунем.

– Карим, ту чӣ кор кардӣ?

– Муаллим, ин шеърро Мавҷуда Ҳакимова навиштааст?

– Соли оянда, дӯстони азиз, гурӯҳи сайёҳон ташкил мекунем.

Калима ва ё иборас, ки барои ба мазмуни чумла хитобанчалб намудани диққати мусоҳиб истифода мешавад, мухотаб ном дорад.

Мухотаб ба воситаи исм ва ё калимаҳои ба вазифаи исмомада ифода меёбад. Вай метавонад, дар таркиби чумла ва ё берун аз он ояд: Биё, **ҷони бибиаш**, ана, ин холаҳоят ба ту савғотӣ оварданд. (Р.Ҷ.)

Пушкин! Ту улфати пиру чавон гардидай. (М.Т.)

Мухотаб бо аъзоҳои ҷумла алокаи грамматикӣ на-
дошта, оҳанги махсуси талаффуз дорад ва аз онҳо бо вер-
гул ва ё аломати хитоб чудо карда мешаванд: Росташиро
гӯй, **Ёдгор!** Ин ҷо чӣ кор мекардӣ? Писарам, **Пӯлодҷон**, аз
ҳавз якта об биёр, чой кунам. (Р.Ҷ.)

Дар асарҳои бадеӣ мухотаб бо исмиҳои ғайришахс низ
ифода меёбад.

Эй бахт, аҷаб маро Ватан додай ту,
Гулҳои умед аз ҷаман додай ту.

Ҳабиб Юсуфӣ

288. *Матиро хонед ва ба расму оини мактубнависӣ диққат
диҳед.*

Гӯед, ки чӣ гуна ифодаҳо дар нома ба вазифаи мухотаб меоянд.

Устои мухтарам Айнӣ!

Намояндагони Эрон ва мудирони рӯзномаҳо ва вакило-
ни Маҷлис, ки омада буданд, беандоза аз судмандии «На-
мунаи адабиёти тоҷик» хурсанд буданд ва борҳо дар хусуси
ин китоб ва заҳматҳои Шумо дар тараққии адабиёти тоҷикӣ
бахс карданд.

Меғуфтанд, ки ҳама кас дар Эрон орзуи дидани ин ки-
тобро дорад. Чанд дастовез роҷеъ ба ҳамон китоб, ки яке
аз онҳо пеши худам пайдо шуд ва дигаронашро аз нашри-
ёт гирифтаам, барои Шумо мефиристам. Гарчи вақти онҳо
гузашта, аммо чун роҷеъ ба Шумо буд, барои худатон фи-
ристодам. Ба хидмати дӯстони мухтарам Зехнӣ, Ҷабборӣ,
дигар дӯстон саломӣ фаровон мефиристам...

Бо салом, иродат ва ихлос, Лоҳутӣ

289. *Мактубе нависед, барои барқарор кардани робита. Ба на-
зар бигиред, ки ба кӣ мурочиат менамоед.*

Ба падар...
Ба бародарон...
Ба устод...

290. Агар суҳбати телефонӣ кунед, аз кадом мухотабҳо истифода мекунад. Он мухотабҳоро нависед.

291. Чумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед ва мухотабҳоро муайян кунед. Гӯед, ки бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтаанд.

1. Шоҳо! Ман тамоми хоки Хуросонро тай кардам!
(С.У.)

2. Барака ёбед, фарзандонам, аз ин пеш ин гуна ҳосилро надида будам. (И.Ф.)

3. Дӯстони азиз, ин ҷо бо ман бимонед.

4. Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,

Ба бекорию нодонӣ намонем. (С.А.)

292. Чумлаҳоро аввал пурра, баъд бе мухотабҳо хонда, ба оҳанги талаффузи онҳо диққат диҳед. Гӯед, ки илова кардани мухотаб ба чумлаҳо чӣ тобише дод. Чумлаҳои якум, чорум ва шашумро нависед ва мухотаби онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Нина, амакатро шинохтӣ. (Ф.Н.) 2. Ту худатро зиқ на-
кун, Шодигул. (С.У.) 3. Шумо, Қосимака, ҳеч парво наку-
нед. (А.Д.) 4. Ман аз вазидани ту, эй насими баҳор, ҳаловат
мебарам. 5. Мактаббачагони азиз! Дар таҳсил саъй мебояд.
6. Чӣ гуна неъматҳои фаровон дорӣ, модари азиз – Замини
Ватан! (А.Д.)

40. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР МУХОТАБ. ОҲАНГИ ХОНИШИ ЧУМЛАҲОИ МУХОТАБДОР

293. Порчаро хонед ва дар хотир нигаҳ доред.

Мухотаб дар навишт аз дигар аъзоҳои чумла бо вергул
ҷудо карда мешавад: Ин ҳавас не, **додари меҳрубон**, ин ишқ
аст, ишқи касб. **Шодигул**, ба модаратон гӯед, ки заҳмат на-

кашанд. (С.У.) Моро ниҳоят шод кардед, **бобо**. Шумо, **ра-
фикон**, ўро мешиносед. **Чиянам**, хафа нашав! Ниҳолҳоро ло-
зим шавад, кўчат мекунем. (П.Т.)

Чунон ки аз мисолҳои боло мебинед, агар мухотаб дар
аввали ҷумла омада бошад, пас аз он, агар дар охири ҷумла
омада бошад, пеш аз он ва дар байни ҷумла омада бошад,
аз ду тарафи он вергул гузошта мешавад. Аломати охири
ҷумла бошад, мувофиқи қоидаи умумӣ гузошта мешавад.

Агар мухотаб дар аввал ва ё охири ҷумла омада, бо ҳис-
сиёте гуфта шавад, пас аз он аломати хитоб гузошта меша-
вад: Ватан! Ҳастии ман бо туст.

*294. Порчаро бо риояи оҳанг хонед. Ҷумлаҳои мухотабдорро
нависед, сараъзо ва аъзоҳои пайрави онҳоро ишора кунед.*

Пуштаҳо чун киштиҳои монда дар гил хомӯшанд,
Донаҳо чун доғҳои монда дар дил хомӯшанд,
Зинда бош, уммеди ман!

Кӯҳу барзан тан ба сармои зимистон додааст,
Чашма дар чанголи ях гӯё асир афтадааст,
Ханда кун, хуршеди ман!

Лонаҳо пурбарфу урён аст шохи навниҳол,
Зоғ мехонад ба ҷойи булбули ошуфтаҳол,
Ту марав, эй сабри ман!

Дил ба сони пуштаҳо пазмони нури офтоб,
Дар хаёли сабзозору нағмаҳои ҷӯйи об,
Ту гузар кун, абри ман!

Мерасад бӯйи хазону бӯйи барф аз боғзор,
Шеърӣ ман аммо чу турна мепарад сӯйи баҳор.
Зинда бош, эй навбаҳор!

Гулназар Келдӣ

295. *Чумлаҳоро хонед. Бо иваз шудани ҷойи мухотаб дар оҳанги хониши тағйироте рух дод?*

1. Қосим, ту дар кучо таҳсил мекунӣ? Ту дар кучо таҳсил мекунӣ, Қосим? Дар кучо, Қосим, ту таҳсил мекунӣ?

2. Саидалӣ Ашӯров ба хонандагон дар бораи ғалабаи варзишгарони тоҷик дар мусобиқаи байналмилалӣ нақл мекард. Саидалӣ Ашӯров, ба хонандагон дар бораи ғалабаи варзишгарони тоҷик дар мусобиқаи байналмилалӣ нақл кунед.

296. *Матни даъватномаро нависед ва аз мухотаб моҳирона истифода баред.*

297. *Порчаро хонед ва мухотабҳои онро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба чумла чӣ тобише додаанд.*

1. Ай чӯяндагони зебой! Вақтро бар ҳадар мадихед: зебоиро танҳо аз вожаву ибораҳои забони модарӣ метавон дарёфт.

2. Магасаки азиз! Аз пайи хониши булбул машав ва аз гинг-гинг намон, ки хиёнат биварзӣ ба забони модарии хеш.

3. Забони модарии мо бонии фарҳанги мо, бонии таърихи мо, бонии миллати мо, бонии ҳастии мост. Акнун бияндешед, ки онро чӣ гуна пос бояд дошт, ай соҳибзабон!

Абдурауф Муродӣ

Мухотаб метавонад, ҳам бо як калима ифода гардад ва ҳам тафсил ёбад: **Писарам!** – гӯён Абдулло худро ба тарафи вай мепартояд. (С.У.) **Дугонаи ҷоноҷонам Зайнаб**, харду мактуби ту ба мо расид.

298. *Чумлаҳоро хонед ва муайян созед, ки мухотабҳо дар кадом чумлаҳо ба шахс ва дар кадом ба гайришахс нигаронида шудаанд. Гӯед, ки мухотаб аз мубтадо чӣ фарқ дорад.*

1. – Ғам махӯр, Шошо! – дилбардорӣ кард Бобуна. (Баҳманёр)

2. «Эй Замини муқаддас, эй модари башар, эй гаҳвораи одаму олам! Бигӯй, ки чаро кори ҷаҳон яксон нест?». (Б.Н.)

3. Магар нашнохтӣ, Собир! Ин Ёдгор, писари акабозор аст. (С.А.)

4. – Эй Офтоб! Ту ба он фахр кардӣ, ки шоҳи табиат хастӣ. На! (П.Т.)

5. Дӯст дорам, модарам, бо ёди ту кишлокро,
Рӯдҳои нуқрагину нилгун офокро. (М.Т.)

6. Рафиқон! Корвон имшаб равон аст,
Дили мискини ман бо корвон аст. (Салмон)

7. Дарахти бахти ман, акнун калон шав,
Сар афрозу ба сарҳо соябон шав. (М.Қ.)

299. Матнро хонед ва мухотабҳоро ёбед. Сипас хулосаатонро бо ду-се ҷумла нависед ва аз мухотабҳои матн истифода баред.

Азизи ман, агар мазлум аз расидани золим бар ту пургӯйӣ кунад, бояд ки дилтанг нашавӣ, зеро ки ҳоким ҳукми табиб дорад ва мазлум масобаи (мисли) бемор. То бемор тамоми дарди худро пеши табиб нагӯяд, аз ҳақиқати дарди ӯ муталлеъ нашавад ва аз дорулбақои (он дунё) адолат шарбати шифо ба зулмкашидағони рӯзгор натавонад дод. Овардаанд, ҳикоят, ки яке аз вузарои мозӣ (гузашта) бар шахсе гуфт, ки аз омад-шуди мардум ба танг омадаам. Он шахс гуфт:

– Эй вазир, болиши иззат аз пеш бардор ва аз маснади (вазифа) вазорат бархез. Ман зомин, ки туро касе озор надиҳад, дубора пеши ту як кас наояд. Ҷунон ки гуфтаанд:

Қитъа

Пеши он кас, ки ихтиёраш ҳаст, халқе бе ихтиёр меоянд,
Дигар он ихтиёр рафт зи даст, бар дараш чӣ кор меоянд?

Самандари Турмизӣ

Саволҳо ва супориш

1. Ҳақим ҳукми табиб дорад, яъне чӣ?
2. Болиши иззат аз пеш бардор чӣ маъно дорад?
3. Ба андешаи адиб розиед ё на?
4. Агар шумо мебудед, ба вазир чӣ маслиҳат медедед?

300. Мухотабҳоро бодикқат хонед. Мухотабҳои зерин аз муқотибаи устод Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ интихоб шудаанд. Ҳангоми навиштани нома аз ин мухотабҳо бамавқеъ истифода баред.

Устои бузургвор, Садриддин Айни! Рафиқи муҳтарам ва устои муаззам, Садриддин Айни! Фозили муҳтарам ва устои азиз, Садриддин Айни! Устои муҳтарам, Садриддин Айни! Устои муҳтарам! Устои муҳтарам ва азиз!

Рафиқи азиз, Лоҳутии мо! Рафиқи шафиқ, муҳтарам, Лоҳутӣ! Фозили муҳтарам, рафиқ Айни! Рафиқи муҳтарам Айни! Муҳтарам, рафиқ Лоҳутӣ! Рафиқи шафиқ, фозили муҳтарам Лоҳутӣ! Рафиқи азиз, муҳтарам устод Айни! Рафиқи шафиқ, Лоҳутии меҳрубон! Рафиқ ва дӯстдори меҳрубон Лоҳутӣ! Рафиқи муҳтарам ва азиз, устод Айни! Муҳтарам, рафиқ Лоҳутӣ! Устои муҳтарам, Айни!

41. КОР БО МАТНИ ЛУТФИ ЛАТИФ

301. Матиро хонед ва муҳокима кунед. Сипас хулосаатонро мухтасар нависед.

Лутфи латиф шакли махсуси эҳтиром, васфу таъриф; эътироф кардан ё ба вачд омадан аст. Лутфи латиф ифодаи пурмуҳаббат, пурилтифот ва шунидани он барои му-

соҳиб гуворост ва он тақризи таҳсиномез маҳсуб мегардад.

Лутфи латиф як навъ суханони басо одӣ, вале воситаи пуркудратест, ки барои барқарор кардани муомилаю мусоҳиба бо одамони дигар кумак мерасонад. Лутфи бамавқею саривақтӣ метавонад, ки вазъияти пуршиддатро ба эътидол оварад ва оромю муътадил созад. Лутф метавонад, дар вақти суҳбату вохӯрӣ ё лаҳзаҳои қору фаъолияти ҳаррӯзаи инсон сураат бигирад. Масалан, маъмулан, муассисаҳои хурд-хурди як вазорат зери як бом ё ба ифодаи дигар дар як бино муттаҳид карда мешуданд ва мешаванд. Рафиқе буд аз дигар муассиса, воқеан, донишманд, росткору ростгӯ, дур аз маризии маҳалгарой, дар саховатмандӣ ҳамто надошт, чони одам буд. Бо ҳама ин бузургӣ одате дошт, ки ҳар рӯз нафареро зери ҳадафи интиқод қарор меод ва дар натиҷа мусоҳибро саҳт меранҷонд ва сипас ором мегашту ба утоқи қораш бармегашт. Мо – як гурӯҳ, ки хеле аз ӯ чавон будем ва бисёр эҳтиромаш мекардем, зуд-зуд ҳадафи ин қор қарор мегирифтем. Фикр карда воситаеро «кашф» кардем, ки бадохатан вазъиятро муътадил мегардонду акомон «ҳей, муредэ» мегуфтӯ даст меафшонд ва хандон аз кабинети қори мо баромада мерафт. Рӯзе ҳамин акомон ба чаҳл меояду ба Салоҳиддин Амонӣ «хучум»-ро сар мекунад. Салоҳиддин ором гӯш карда, он усулро истифода карда мегӯяд: «Ақочон, магар имрӯз навбати ман аст?» Ақои ба ғазабномада ҳамано чун мум мулоим мешаваду вазъият басо муътадилу ором мегардад. Пас аз ин акомон ин одати хешро то охири умр тарк кард. Ёдаш ба хайр! Ин аст неруи лутф ва лутфи латиф.

Истифодаи лутфи латиф қайҳост, ки дар фаъолияти соҳибқорон мавқеъ пайдо кардааст.

Вақте ки ба қасе тавачҷуҳ ва ё лутфе мекунед, дар ӯ сифатҳои беҳтаринро ҷустуҷӯ менамояд ва андешаи шумо дар бораи ӯ бештар мегардад. Ҳангоми дар ҳаққи дигар қас суханони нек гуфтан мусоҳиб мекӯшад, ки худбаҳодиҳиашро такмил диҳад.

Ҳатто вақтҳои охир чинояткорони соҳибтаҷриба ба-рои ба даст овардани аҳдофи шуми худ аз лутфгӯӣ ва лутф кардан моҳирона истифода мекунанд. Чун лутф шахсро бисёр нарму эҳсоси дилсӯзиашро бамаротиб меафзояд, баъзан чинояткорон ба ҳадаф мерасанд.

Усули умумии муҳимтар ҳангоми оқилона истифода кардани лутфи латиф амалан имконият фароҳам меоварад, ки мусоҳибро ба худ моил намой. Занонро таъриф кардан қоидаи маъмул аст, онҳо бештар таърифро дӯст медоранд. Воқеан, таърифро (хушомаду тамаллукро не!) ҳама дӯст медорад, танҳо ақсуламали мардон чандон назаррас нест. Майлу рағбат ба васфу таъриф аз он гувоҳӣ медиҳад, ки он талаботи психологӣ инсон – талабот бо эҳсосоти мусбатро таъмин месозад. Мусоҳиб, ки ин талаботро қонеъ гардонд, ба ҳамсухбати воқеӣ табдил меёбад. Гап сари лутфу меҳрубонии ҳақиқӣ меравад, на танқиду ҳачвкунӣ.

302. Порчаи зеринро хонед, ҳадафи лутфи латифро шарҳ диҳед, хулосаатонро мухтасар нависед.

Гуландом! Магар ин духтари шумост? Шумо ҳанӯз чавонед, ҳеч ба ин синну сол мувофиқ не. Мисли ин ки шумо ҳар ду хоҳаронед.

303. Матиро бодикқат хонед ва нуктаи асосии онро муайян соzed. Ин чӣ гуна лутф аст? Чаро Мавлоно Ҷомӣ чунин лутф кард? Хулосаатонро мухтасар нависед.

Меғӯянд, боре Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ ба Бағдод рафта буд. Пирҷамоли Ироқӣ, ки яке аз шайхони он аср буд, ба иттифоқи гурӯҳе аз муридони худ ба истикболи вай омад. Одати Пирҷамол ва муридони вай он буд, ки либоси худро аз пашми шутур тайёр мекарданд ва чуз он чизе намепӯшиданд. Пирҷамол пас аз мулоқоти Мавлоно Ҷомӣ аз рӯйи эҳтиром хитоб ба Мавлоно гуфт:

– Мо ҷамоли Худоро дидем!

Мавлоно Қомӣ дар ҷавоб гуфт:
Мо низ ҷимоли Илоҳиро дидем.

аз «Лутфи латиф»

Луғат

ҷимол – шакли ҷамъи ҷамал буда, ба маънои шутурон аст

ҷамол – хусн, зебой

304. Порчаро нависед ва ба мавқеи аломатҳои китобат диққат диҳед. Гӯед, ки инро лутф ҳисобидан дуруст аст? Чаро?

Офарин! Қандата зан, йигит! Ман кайҳоннавард мешавам гӯй! – бо ду даст Илҳомро ба ҳаво муаллақ занонда гуфт Дмитрий Степанович.

Шодон Ҳаниф

305. Матнро хонед ва шарҳ диҳед. Мавзуи лутфро дар ин порча муайян кунед.

Офарин, Илҳом! Шӯрбо не, қанд пухтай. Чунон болаззат, ки ин хелашро дар ресторани «Душанбе» ҳам нахӯрда будам.

Шодон Ҳаниф

306. Порчаро хонед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки ин лутф чӣ нуқта-ро таъкид месозад?

Салоҳиддин, ба шумо ин пирохан шинам афтодааст. Ин қадар рангаш ба чехраатон монанд аст-а?

Таъби олай доред! Беҳтарин куртаи хушдӯхт, базеб ва шинамро интихоб кардаед.

307. Дар мавзуи «мутахассиси беҳтарин» будани касе лутф таҳия кунед ва лутфи тартибдодаатнро дар муҳокимаи ҳамсинфон гузored.

308. Бо истифодаи ифодаҳои «Шумо математики қобилиятнок», «Шумо беҳтарин тарҷумон», «Шумо хислати аҷоиб доред»,

«Бо шумо дӯстӣ кардан ифтихор аст», «Аз суҳбати шумо лаззат мебарам» лутфҳо таҳия кунед.

309. Ҳикояро хонед ва хулосаи худро гӯед. Онро бо лутфҳои боло ва лутфҳои таҳиякардаатон муқоиса кунед. Фарқи онҳоро як-як баён созед.

Шахсе назди табиб рафту гуфт, ки шиками ман бағоят дард мекунад ва бетоқатам. Онро илоче кун.

Гуфт:

– Имрӯз чӣ хӯрдӣ?

Гуфт:

– Нони сӯхтаи бисёр хӯрдам.

Табиб ғуломро гуфт:

– Хуккаи дарди чашм биёр, то ҷавҳари доруӣ дар чашми ӯ кунем.

Мариз гуфт:

– Эй Мавлоно, ман дарди ишкам дорам, доруи чашмро чӣ кунам?

Гуфт:

– Агар чашмат равшан будӣ, нони сӯхта нахӯрдӣ.

Алии Сафӣ

КАЛИМА ВА ИБОРАҶОИ ТУФАЙЛӢ

42. КАЛИМА ВА ИБОРАҶОИ ТУФАЙЛӢ ВА ТОБИШҶОИ ГУНОГУНИ МАЪНОИИ ОНҶО

310. Хонед ва гӯед, ки калимаҳои шиорашуда чӣ тавр барои дигар шудани маънои ҷумлаҳо таъсир расонидаанд.

Хушбахтона, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Ба назарам, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Ҳатман, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Калима, таркиб ва ибораҳое, ки ба фикри баёншуда чӣ гуна муносибат доштани гӯяндаро нишон медиҳанд, аъзоҳои туфайлӣ ном доранд: 1. Мактуби ту, **ҳақиқатан**, маро хеле хурсанд кард. 2. **Хайрият**, ки Носир, ту он воқеа-ро фаромӯш накардаӣ.

311. Ин ҷумлаҳоро равшану возеҳ бо риояи оҳанг хонед ва гӯед, ки дар кадоме аз онҳо гӯянда шубҳа дорад, қатъан тасдиқ мекунад ва ё ба таври одӣ баён месозад. Вобаста ба мақсад калимаҳои гуногуни туфайлӣ истифода мешаванд.

Бародарам аз сафар бармегардад.

Яқинан, бародарам аз сафар бармегардад.

Албатта, бародарам аз сафар бармегардад.

Бешак, бародарам аз сафар бармегардад.

312. Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед. Гӯед, ки дар кадоме аз онҳо калимаҳои туфайлӣ истифода шудаанд. Аз чӣ дониستهд?

1. Он вақт ба назарам аз шумо дида одами нағзтар хеле парешонхотир менамонаменамуд. (С.Т.)

1. Имрӯз Зокир, ба назарам, шумо дида одами нағзтар хеле парешонхотир менамоняд. (Ю.А.)

2. Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст. (Ҷомӣ)

2. – Рост, – гуфт бо оҳанги таассуф. (С.Т.)

3. Орзуи аҳли башар хушбахтона зиндагӣ кардан аст.

3. Хушбахтона, дилаш аз андеша фориғ шуд. (С.А.)

313. Матнро хонед, калимаҳои туфайлиро ёфта, шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо чӣ вазифаро иҷро кардаанд.

Барои чӣ дар вақташ намегуфтӣ?

– Барои чӣ? – тақрор кард ӯ ва ҳамон лаҳза гӯё ба худ ҷавоб дод: Аввалан, барои он ки гӯям, нагӯям фоида надошт, чунки ҳирси молу пул дар рағу пайи шумо саҳт ҷой гирифта буд. Афсӯс, ки ман инро дер фаҳмидам. Шумо ҳозир ҳам,

албатта, ҳамон одамед. Не нагӯед... Дар ин синну сол дигар шудан душвор... Сониян, барои он ки дар ин хусус ба шумо гап заданро муносиб намедидам.

Саттор Турсун

314. Чумлаҳоро хонед ва онҳоро навишта, ба зери калимаҳои туфайлӣ хат кашед.

Тобиши маъно ва таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

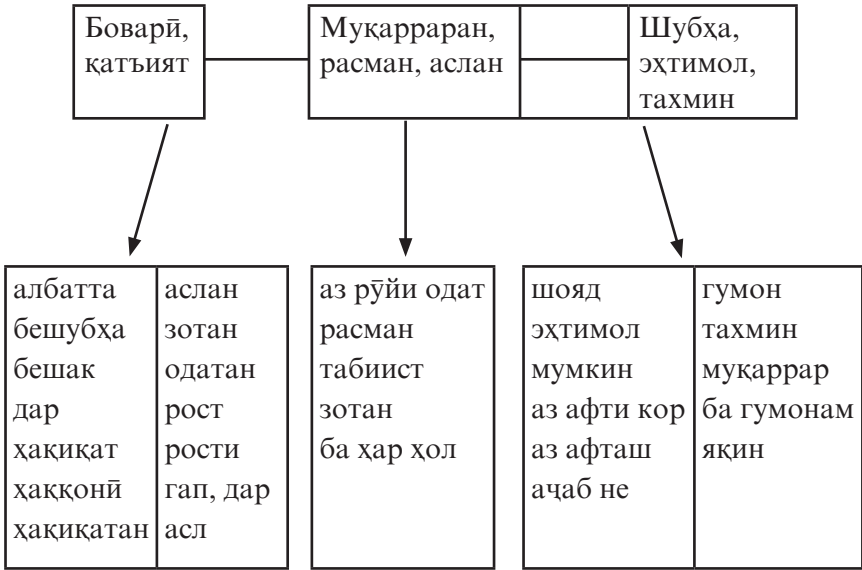
1. Соҳибамак, аз афти кор, саҳт ранчид. (П.Т.) 2. Ба фикри ман, образҳои профессор ва писараш нағз баромадагӣ. (П.Т.) 3. Кас кори бадашро фаромӯш накунад, ба хаёлам, хуб аст. (С.Т.) 4. Чунон ки дар боло қайд шуд, дарстай-ёркунии мо рӯзона дар хучраи Абдухалил-махдум ташкил меёфт. (С.А.) 5. Дарвоқеъ, Дохунда кори намоёне кард. (С.А.) 6. Хушбахтона, ин орзуям на як бор, балки чандин бор ба вуқӯъ омад. (С.А.)

43. НАВЪҲОИ КАЛИМА ВА ИБОРАҲОИ ТУФАЙЛӢ АЗ РӢӢИ МАӢНО

Калимаю ибораҳои туфайлӣ дар чумла вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд. Аз ин рӯ, гурӯҳи зиёдро ташкил дода, барои ифодаи боварию эътимод, шубҳа, эҳтимоли тахмин, ҳаяҷону ҳиссиётҳои гуногун мисли шодӣ, афсӯс, хоҳиш, миннатдорӣ, сарчашмаи фикр, алоқаи фикр, низому тартиби фикр ва ғайраҳо истифода мешаванд.

На танҳо калима, балки таркиб, ибора ва чумлаҳо ҳам метавонанд, туфайлӣ шуда оянд ва тобишҳои гуногуни маъноиро ифода намоянд.

315. Нақшаро хонед. Дар хусуси тобишҳои гуногуни маъноиро ифода кардани калимаҳои туфайлӣ мулоҳизаҳоятнро гӯед. Бо истифода аз калимаҳои туфайлӣ барои ҳар гурӯҳи дуҷумлай тартиб диҳед.

316. *Чумлаҳоро хонда, калимаҳои туфайлиро ёбед ва тобишҳои маъноии онҳоро шарҳ диҳед. Сипас чумлаҳоро нависед.*

1. Назар ба фикри ӯ, дар ин кор бояд дасти коргарони вай бошад.

2. Хайр, сафар ягон чиз дод? (У.Р.)

3. – Дар баста нест, марҳамат, бифармоед, – садо доданд устод. (У.Р.)

4. – Э, афсӯс, сад афсӯс! – бо алам сар мечунбонданд амакам.

5. Қисса кӯтоҳ, мо пагоҳ ба тумани Ромитан меравем. (Р.Ҳ.)

6. Назар ба қавли онҳо, Лутфулло Гушпон аз пагоҳӣ то вақти хӯроки пешин ва аз пешин то шом дам нагирифта каланд мезадааст. (С.А.)

317. *Нақшаро хонед ва шарҳ диҳед, ки калимаҳои туфайлӣ нисбат ба фикр чӣ ҳаяҷону ҳиссиёти гуногунро ифода меку-
нанд.*

шодӣ	афсӯс	таачҷубу хоҳиш	миннатдорӣ, ризоият
хайрият хайрият ки хушбахтона ба хушбахтӣ ба бахти мо	афсӯс сад афсӯс афсӯс ки мутаассифона хайф сад хайф дареғ хайҳот	ачиб воачабо ачабо ачоибот наход наход ки илтимос зинҳор	ташаккур албатта офарин боракалло нури дида ба ҷону дил ба чашм тоҷи сар
сарчашмаи фикр	тарзи баён ва мароми гуфтор	алоқаи фикр ва хулоса	низому тартиби фикр
ба шунидам ба фикрам ба гумонам аз рӯйи гуфти шумо, ба ақидаи ман, назар ба гуфтаи ӯ, ба андешаи ман	ба ибораи дигар ба таъбири дигар кӯтоҳи гап умуман аниқтараш мухтасар	хамин тариқ хулласи гап ниҳоят оқибат инак мувофиқи ин ба мисли боло асосан	аввалан сониян якум дуюм аз як тараф аз тарафи дигар дар охир охирон

318. Бо истифодаи калимаҳои туфайлӣ шаш ҷумла нависед, тобишҳои гуногуни маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

319. Ба ҷойи нуқтаҳо калимаҳои туфайлии мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро хонед ва чӣ тобиш доштани онҳоро шарҳ диҳед.

1....шер ба мо зӯр ёрмандӣ кардӣ. (Ф.М.) 2. Ман,..., хурсанд: мисли пештара ба гап даромадӣ. (Ф.М.) 3. Мӯйи сар ва ришу мӯйлаби ӯ, ... , саду панҷоҳ фоиз сафед шудаанд. (П.Т.) 4.., аз суҳбати мо ба худи Шумо низ суде хоҳад расид. 5. Ҳоло ин кор,, «аз бекорӣ кадуқорӣ» аст. (С.А.) (ошно, ба қавли худаш, воқеан, чунон ки, навакак гуфтам, боракалло).

320. Чумлаҳоро нависед, калимаҳои туфайлии онҳоро ёбед ва аломатҳои китобатро дар мавқеаи гузored.

1. Шумоён дар ҳақиқат ҷавонони хушбахтед. 2. Ба бахти мо мактаб аз ҳавлиамон он қадар дур набуд. 3. Хайр боқимондаашро пагоҳ ба шумо нақл мекунам. (Ҳ.К.) 4. Ба фикри падарам имсол ҳавои тирамоҳ мисли тобистон гарм мешавад. 5. Гуфтагӣ барин таътили ту кай тамоm мешавад? 6. Ӯ баръакс, бо талабагон ҳамчун калонсол бо калонсол муносибат дорад.

321. Аз калимаҳои туфайлӣ истифода бурда, ҷумлаи «Ман имтиҳонҳоро бо баҳои панҷ месупорам»-ро чор маротиба нависед, ки тобишҳои гуногунро ифода кунанд.

Намуна: Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ, ҳақиқатан, устои кори худ шуд.

Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ, ба бахти мо, устои кори худ шуд.

Ҳамин тариқ, Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ устои кори худ шуд.

Хулоса, Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ устои кори худ шуд.

322. Чумлаҳоро нависед, аъзоҳои туфайлиашро муайян карда, ба кадом маъно омадани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ниҳоят, навбати Зебӣ расид. (Ҷ.И.) 2. Ба ҳамин тариқ, ҳар ду баромада рафтанд. (А.Д.) 3. Дар омади гап гуфта мондам-дия, хавотир нашавед. (Ф.Н.) 4. Ба гуфти падарам,

об хуни замин аст. 5. Чунон ки мегӯянд, дар кӯҳҳо алафзор бисёр аст.

44. ИСТИФОДАИ АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ВОБАСТА БА ҚОЙИ КАЛИМАЮ ИБОРАҲОИ ТУФАЙЛӢ

323. Матнро хонед ва калимаҳои туфайлиро муайян сохта, қой ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед. Аз нигоҳи имрӯз кадом калимаҳои матнро иваз кардан мумкин аст?

Рӯзи якшанбе бозори Конибодом серодам мешавад. Дар ин ҷо, ба қавли модари Шодӣ, ғайр аз ҷони одамизод, ҳама чизро харидан мумкин аст. Ҳозир, ки охири моҳи сентябр аст, махсусан, растаҳои мевафурӯшӣ тамошобобанд. Дар ин ҷо, ба фикрам, намунаи ҳама гуна меваҳои хушлаззати кишвари тоҷиконро, ки шуҳрати умумичаҳонӣ пайдо кардааст, дучор карда метавонед. Масалан, анциру анор, себу шафтолу, харбузаву тарбуз, ноку биҳӣ, лимӯю афлесун, даҳҳо хел ангури сурху сафеду сиёхро ғарам-ғарам рехта мондаанд.

Шодӣ сумкае дар даст, аввал чизе нахарида, хуб тамошо карда гашт. Вай ба салони шиносҳои бешумораш андаке сарашро ҷунбонида, алек мегирифт. Ӯ ба ҷойхонаҳои атроф, ки ҷавонон палави «дастӣ» мепухтанд, рафта, аз дасти мӯйсафедони шинос якпиёлагӣ ҷой менӯшид. Вай, ниҳоят, ба растаи мевафурӯшӣ омад. Дар охир, ду харбузаи «шакарпайванд»-ро интихоб намуда, хариду ба сумкааш андохта, роҳи хонаро пеш гирифт.

Ҳамин тавр, ҳамаи одамоне, ки ба бозор меомаданд, дар ин ҷо чизу ҷораҳои ба талаби худ мувофиқро ёфта мехариданд. Махсусан, барои онҳое, ки тӯй мекунанд, дар ин ҷо ҳама чиз ёфт мешавад. Охир, ин бозор не, балки бозори (ярмаркаи) калони ҳарсола аст, ки дар он ҳама чиз ҳаст. Агар дар бозор ёфт нашавад, ба фикрам, дар магазини, албатта, ёфтани чизи даркорӣ мушкул нест.

Абдумалик Баҳорӣ

Калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар нутқи шифоҳӣ бо ист, паст гаштани овоз ва зуд талаффуз кардан ва дар нутқи хаттӣ бо вергул ҷудо карда мешаванд.

324. *Дар бораи манзарае нақле тартиб диҳед ва дар он аз калимаҳои туфайлӣ бамавқеъ истифода баред.*

325. *Ҷумлаҳоро нависед ва ба ҷойҳои лозима аломатҳои китобат гузоред.*

1. Росташ ки дар вақти таҳсил дар мактаб дар ҳар мавзӯ лексияҳои бисёре ва Ҷоидабаше шунидем. (М.М.)

2. Баъзан ҳатто кишти ғалла норасида зери барф мемонад. (М.М.) Ин ҷонаки ҷонам хонаи падари ман. (М.М.)

3. Ба гумони ман шайтонҳо аз даруни шуълаи тилисмо-те, ки болои сари мо истодааст, мебароянд! (М.М.)

4. Ташаккур ҳама чиз дар ин ҷо ёфт мешавад, – дарҳол ҷавоб дод устод. (М.М.)

5. Хушбахтона вохӯрӣ бо интиҳобкунандагон ба хубӣ анҷом ёфт. (М.М.)

326. *Матиро возеҳ хонед ва калимаҳои туфайлиро ёфта, ҷӣ тобиши маъноӣ доштани ҳар яки онро шарҳ диҳед.*

Аз шунидани овози устод рангам канд, дасту поям ба ларза даромад. Дарҳол ба устод нигаристам, устод ишора кард, ки ба наздаш равам, зуд рафтам, ба нишастан таклиф кард. Ягон боре ҳам дар қатори якум, илова бар ин дар паҳлуи шахсони муътабар нишастанро ҳатто ҳаёл ҳам накарда будам. Аммо гардонидани сухани устодро камоли беадабӣ донистам, нишастам. Сухбат сар шуд. Устод баланд-баланд гап мезад. Ба фикрам, на танҳо дар раёсат будагон, балки нисфи ҳозирон сухани ӯро мешуниданд. «Дехотӣ, – гуфт устод, – дostonатро ба ман оварда, нишон дод, хондам». Аз ин хабари хуш хурсанд шудам... Устод

илова намуд: «Дар бораи сохтмони азими Вахш манзума навиштан чуръати калонест... Барои ту аз ҳаёти сохтмон навиштан нисбатан осонтар аст. Ҳамаи он воқеаҳои ачиб дар пеши назари ту ба вучуд меоянд. Афсӯс ки шеърнавис нестӣ...».

Баъд устод гуфт, ки дар ин рӯзҳо китобат аз чоп мебарояд ва пурсид:

– Ин китоби нахустинат будааст?

– Бале.

– Муборак шавад! – дастамро самимона фишурда гуфт.

Мирсаид Миршакар

327. Матиро хонед ва мазмуни онро нақл кунед. Дар нақлатон аз ифодаҳои ба фаҳми ман, аввал ин ки, хусусан, албатта, дуом ин ки истифода баред.

– Агар тӯйро дар Соктаре мекардед, ба фаҳми ман, ин қадар харч намешуд, ин деҳаи мо – деҳаи гушнагон аст, дар ин ҷо сад дег ош пазед ҳам, боз сер намешаванд, – гуфт модарам ҳасраткунон.

– Аввал ин ки, – гуфт падарам, – барои зиёд ё кам шудани харчи тӯй гушнагӣ ё ин ки серии тӯйхӯрҳо дахл надорад, балки калонгир ё ки бечора будани тӯйхӯрҳо дахл дорад: бечораро агар як чиз диҳанд, хурсанд шуда меҳӯрад ва агар надиданд, ҳарчанд гушна бошад ҳам, талаб намекунад. Аммо калонгир, ҳарчанд сер бошад ҳам, ба пеши ӯ ба ҷойи як табақ таом се табақ мондан лозим аст, вагарна «маро ҳурмат накарданд» гуфта қаҳр мекунад. Ба фаҳми ман, агар мо ин тӯйро дар Соктаре мекардем, харчи мо сечанд мешуд, боз калонони он ҷо, хусусан миракиён, аз мо розӣ намешуданд. Зеро онҳо ба тӯйҳои одамҳо рафта бисёр ҳурмат дидаанд ва ҳурмати онҳо ҳам иборат аз ин аст, ки ба пешашон бисёртар таом мекашиданд ва дар охир ҷома мепӯшониданд, ҳеч набошад, каллақанд меоданд. Албатта, мо ҳеч кадоми инҳоро карда наметавонистем.

Падарам баъд аз қадре ором гирифтагӣ сухани худро давом қунонида гуфт:

– Дуюм ин, ки ман баъд аз хонадор шуданам дар Соктаре ғайр аз хешовандони худамон қариб тӯйи касеро нахӯрдаам. Аммо дар ин чо аз ҳар кадом хонаи ҳамин бечорагон, ки ту «гушнагон» гуфтӣ, ман як бор-ду бор тӯй хӯрдаам. Бинобар ин, ба ман лозим буд, ки ба ҳаминҳо тӯй карда диҳам, хешовандон ва ошноҳои соктарегиам бошанд, ба ҳамин чо меоянд ва омаданд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Мазмуни матнро дарк кардед? Ба шумо писанд омад ё не? Чаро?
2. Ҳадафи нависандаро дар чӣ мебинед?
3. Шумо ба расму одатҳо чӣ назар доред?
4. Чараёни ягон тӯйро ба хотир оварда, онро дар **нақли мухтасар** баён созед.

328. Ҷумлаҳоро нависед ва калимаю ибораҳои тӯфайлиро муайян сохта, тобишҳои маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Чунон ки дар «Мактаби куҳна» гуфтаам, падарам маро дар шашсолагӣ дар мактаби пеши масҷид гузошт. (С.А.)
2. Чунки, аз рӯйи қавли худаш, ӯ «Қофия»-хон буда, бо ман «баробар» буд. (С.А.)
3. Ниҳоят, бо дастони ларзонаш мактубро печонда ба бағал меандозад.
4. Худоро шукр, ки шуморо ва ҳамроҳатонро сиҳату офият боз ба манзил расонд.
5. Ҳамин тавр, он пагоҳ марсияи пурдарду алами Фирдавсӣ ба марги писараш ба вучуд омад.
6. Гумон мекунам, ки аслан ин фазилат ба паҳлавононе ҳамчу Баҳроми Чӯбина мероси чаҳонпаҳлавон Рустами Зол будааст. (С.У.)
7. Ҳар заҳмат як роҳат дорад, лекин, ба назари ман, дар дунё кори осон нест. (У.К.)

329. *Бо ифодаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед, ки дар як ҳолат калимаҳои туфайлӣ бошанд, дар ҳолати дигар аъзоҳои ҷумла шаванд.*

Ба андешаи ман, маълум, ногаҳон, хушбахтона, хушбахт, баъзан, ҳақиқатан, албатта, табиӣ, ҳатман.

330. *Муайян созед, ки аз ифодаҳои додашуда кадомашон калимаҳои туфайлӣ нестанд.*

1. Албатта, нохост, воқеан, афсӯс, ниҳоят, асосан, даррав, хайрият, хуллас.

2. Ба гумонам, аз афташ, афту андомаш, дар ҳақиқат, ҳақиқӣ.

3. Ба ҳамин тариқ, аз як тараф, ин тараф, он тараф, аз тарафи дигар, аз рӯи шундам.

331. *Калимаю ибораҳои туфайлии мувофиқ гузошта ҷумларо хонед.*

Маро пайдо кардани аввалин китоби сарфу наҳви забони тоҷикӣ муяссар гашт.

Ифодаҳо барои истифода: хушбахтона, ҳамин тариқ, ниҳоят, воқеан, хайрият, ростӣ!

45. КОР БО МАТНИ ТАҚРИЗ

332. *Порчаҳоро бодикқат хонед. Онҳоро ба якдигар муқоиса кунед ва гӯед, ки шарҳи кадоме аз фарҳангҳо муфассалтар аст. Хулосаатанро дар бораи тақриз бо таъя ба шарҳи фарҳангҳо бо ду-се ҷумла нависед.*

Тақриз а. – сутудан, мадҳ кардан; тамчид кардан аз китобе ё рисолае; ситоиш, ҷ. тақризот «Фарҳанги форсии Муин» (Техрон, 2375, ҷилди 2, саҳ. 119).

Тақриз а. – мадҳ кардан, дар мадҳи китоб ё шеър, ё навиштаи касе чизе навиштан «Фарҳанги форсии Амид» (Техрон, 2535, саҳ. 331).

Тақриз (ар. – таъриф кардан) – яке аз намудҳои танқиди адабӣ, мақолаи адабии танқидиест, ки ба таҳлили асар, пиеса, филм ва монанди ҳамин осори санъату адабиёт бахшида шудааст. Тақриз бештар дар гармогармии воқеа, яъне баробари ба майдон омадани асар, навишта мешавад (Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. Душанбе, Ирфон, 1966, саҳ. 124).

Тақриз а. – баҳо додан бо роҳи катбӣ ба навиштаи касе; баҳое навиштан ба навиштаи касе; баҳои мусбат додан ба навиштаи касе (Фарҳанги забони тоҷикӣ, М., 1969, ҷ. 2, саҳ. 353).

Тақриз а. – баёни фикр дар бораи асаре, баҳо додан ба асаре; мақолае, ки дар он дар бораи асаре фикр баён ёфтааст, тақриз навиштан дар бораи асаре, изҳори ақида кардан (Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, ҷ. 2, саҳ. 306).

Тақриз а. – навиштае дар ситоиши як асари ҳунари, ба вижа китоб (Фарҳанги форсии имрӯз, Техрон, 1375, саҳ. 353).

Тақриз (ар. – мадҳ кардан, танқиди мадҳомез), як жанри танқиди адабӣ ва журналистика буда, асосан асарҳои адабӣ, бадеӣ ва илмиро таҳлил мекунад ва ба онҳо баҳо медиҳад. Тақриз жанри хурди танқиди адабӣ буда, дар оғози асри XIX пайдо шудааст. Танқид дар бораи китоб ва асари нав маълумоти аввалин медиҳад. Шаклҳои танқид гуногунанд. Машҳуртаринашон танқидҳои мусбат, мубоҳисавӣ ва танқидӣ мебошанд. Танқид жанри душвор буда, мухтасарбаёнӣ, равшании фикр, ғоянокӣ, далели қавии илмӣ, бадеият ва маҳорат талаб мекунад. Он ҳаҷм ва композитсияи (сохтори) хос дошта, ба саҳеҳии мавзӯ, миқдори муайяни ахбор, шакли рехтаву мазмуни баланд ва илҳомбахшу шоирона буданаш аз дигар жанрҳои танқиди адабӣ имтиёз дорад.

Танқид ба навҳои танқиди чопӣ, танқиди пӯшида, танқиди редаксионӣ (таҳрирӣ), тақризи мактуб, тақризи муаллиф, тақризи эссе ва ғ. ҷудо мешавад.

аз «Энциклопедияи советии тоҷик», 1967, ҷ. 7

333. *Матнро бодикқат хонед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки бо кадом хусуситҳои тақриз ошно шудед. Ҳангоми баҳо додан ба маводде боз кадом нуктаҳоро ба ҳисоб гирифтаан лозим аст?*

Баҳо додан ба китоб, асари бадеӣ, мақола, реферат ва ғайра ин баёни муносибати хонанда ба маводди баррасишаванда мебошад. Муқарриз бояд маводро вобаста ба мавқею мақсад ва вазифааш арзёбӣ намояд. Ӯ бо муаллиф розӣ будан ё набудани худро изҳор карда, аниқ созад, ки муаллиф ба ҳадаф расидааст ё не, кадом нуктаҳо ҳалли худро наёфтаанд, чӣ чиз дар он ба назар зиёдатӣ менамояд ё нодаркор аст, ки бояд ихтисор гардад ва ғайра. Барои баҳо додан танҳо донишҷӯ талаботи асосие, ки ба қоидаи сохтори маводди баррасишаванда гузошта шудааст, кофӣ набуда, балки проблемаҳо ва масъалаҳоеро, ки дар бораи онҳо суҳан меравад, бояд донад. Одатан, тавассути тақриз ба ин ё он мавод баҳо дода мешавад.

Тақризро чӣ тавр менависанд? Тартиби тахминии баҳо-диҳиро чун намуна дар зер нишон медиҳем. Таъкид менамоем, ки ин нақша чун намуна пешниҳод мешавад.

1. Китоб ва маводдеро, ки ба он тақриз менависед, бодикқат хонед.

2. Қай ва дар кучо нашр шудани китоб ва нишони онро хатман зикр кунед.

3. Китоб ё маводди тақризшаванда аз тарафи шумо чӣ тарз хонда шуд?

4. Мавзуи китоб, мазмуни асли ва чӣ тавр маънидод шудани мавзӯро нишон диҳед.

5. Қаҳрамонҳои амалкунанда кӣҳонанд ва муносибати муаллиф бо онҳо чӣ тавр зоҳир шудааст? Аз хонандаи маводд чӣ гуна муносибатро талаб менамояд?

6. Гуногуннавиҳои бадеии китоб, забони асар дар чӣ зоҳир мегардад? Муаллиф бо кадом воситаҳо пурмаъноӣ ва муассирии асарро ба даст меорад?

7. Баҳои умумии шумо ба маводди хондашуда.

8. Ба андешаи шумо, чӣ хуб тасвир шудааст ва кадом нукта боварибахш нест; чӣ чиз зиёдтист ва кадом нукта ба шарху тафсир ниёз дорад!

9. Нуктаи асосӣ: андешаи худро баён созед ва муҳокимаю таҳлил кунед.

10. Мазмуни китобро дар шакли басо мухтасар инъикос намоед ва зикр кунед, ки оид ба чӣ суҳан меравад. Агар ин кор анҷом дода нашавад, муҳокимарониҳои шумо нофаҳмо хоҳад буд.

334. Матни тақризи зеринро, ки ба китоби «Хандадара»-и Абдурауф Муродӣ тааллуқ дорад, бодиққат хонед. Ин тақриз бисёр мухтасар аст. Ба тарзи баёни муқарриз диққат диҳед. Бисёр муадабона буда, он аз ҳарфу оҳанги дуруит оӣ мебошад.

ХАНДА ДАР ЛАБ

Ҳаҷву мутоиба аз муҳимтарин паҳлуҳои зиндагии моро дар адабиёт ба таври хеле нозук ва айни замон ҳадафгир дар либоси танзу киноя ва лутф инъикос месозанд. Ҳаҷве, ки нишонрас ва самарманд бошад, молмоли дарду ҳасрати чома аст. Имрӯз санъаткорони сахнаи тоҷик аз адибон хеле гиламанданд, аз он ҷиҳат ки дар мавриди дастрасӣ ба маводди дилхоҳ кумак ва ҳамкорӣ намебинанд. Вале, аз назари мо, чанд соли охир дар ин самт бедорие эҳсос мешавад. Яке аз нависандагони масъулиятшинос, боҷасорат, соҳибистеъдод ва умедбахши адабиёти имрӯза, ки чунин масъулиятро бар дӯш гирифтааст, Абдурауф Муродист. Дарвоқеъ, эҷодиёти А. Муродӣ хеле доманадор аст. Ӯ аз байт то ғазалу достон, аз ҳикоя то қисса, аз тақриз то китобиёт асарҳое дорад, ки ҳар кадом паҳлуҳои баланди эҷодии ин адибро бозгӯ мекунанд. Эҷодиёти ин адибро ҳам мазмунҳои адабию бадеӣ ва ҳам мазмунҳои илмию таҳлилий фаро гирифтаанд. Китобҳои ӯ «Ҷашнномаи мактаб», «Лутфи Худованд», «Дили гарм», «Паёми мушовир», «Ҷасорат», «Аз нешханд то нӯшханд», «Ҷилои вожаҳо», «Дилнавоз», «Ҷошнӣ», «Анори дона-до-

на», «Шукуфти ғунҷаи лабҳо» барои ҳар хонанда метавонанд, манбаи омӯзиш ва илҳом гарданд. Бехтарин нуктаву байтҳои А. Муродӣ имрӯз зебдеҳи маҳфилҳо гардидаанд. Дақиқан назар кунем, тамоми мақсадҳои адиб мантиқан ба як нукта нигаронида шудаанд: баланд бардоштани фарҳанги мардум.

Китоби ба тозагӣ чопшудаи ӯ «Хандадара» ном дошта, аз ибтидо то интиҳо бори мазмунро бар дӯш дорад. Адиб тавонистааст, аз аввал то охир табассуму хандаро дар лабу даҳони хонанда ниғаҳ дошта, ба ин восита, ҳунари хуби номгузории хешро собит намояд. Китоб аз қисмҳои алоҳида иборат аст. Дар қисми нахустин, ки «Занбӯр» ном дорад, ҳикояҳои ҳаҷвӣ гирдоварӣ ва дар онҳо нуксонҳои ҷомеа ошкор гаштаанд. Дар як қатор ҳикояҳо порахӯрӣ, дурӯягӣ, беадолатӣ, бевичдонӣ, бесаводиву бефарҳангии ашхоси алоҳида зерӣ ҳаҷву тамасхури нависанда қарор гирифтаанд. Барои нависанда дарднок аст, ки бо вучуди мақоми давлатӣ доштан то ҳанӯз забони мо мавқеи асосии худро касб карда натавонистааст. Далели ин маънӣ ҳикояи «Сафари бебарор»-и ӯст. Дар ин ҷо кас агар ба фалсафаи нависанда ба дурустӣ диққат диҳад, байти Бедили бузургвор пеши рӯ меояд:

Ман аз бегонагон ҳаргиз нанолам,
Ки бо ман ҳар чи кард, он ошно кард.

Дар ин ҳикоя адиб нодонӣ, бесалоҳиятӣ, бепарвоӣ ва бесаводии соҳибзабонро дар мисоли ғамхорӣ ва тавачҷуҳи сокинони сайёраи дигар ба риштаи тасвир кашидааст. Ба ин тариқ, бояд гуфт, ки дар ҳикояи «Қонуни забон» бемаъсулиятиву бесаводии роҳбарони муассисаҳои таълимиро зерӣ танқид гирифта, ин маъниро тариқи ҳаҷви тунд инъикос кардааст.

Тавре маълум аст, солҳои пеш узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон шудан қори сахл набуд. Бо таассуф, бояд гуфт, ки бенизомиҳои замон ба ин самти зиндагии ҷомеа низ бе таъсир намонд. Ҳар касе хост, нависанда ва ё шоир шуд (рӯзноманигор ҳам). Барои ин тоифа муҳим на

истеъдод, балки ном буд. Дар «Нома» ном ҳикояи Муродӣ ин мазмун чунон тамасхуромез ифода ёфтааст, ки гумон меравад, «қаҳрамон»-ҳо дар ҳақиқат, аз узвият ба иттифок ғайриихтиёр даст мекашанд. Пургӯйбеки Ваққосӣ симои ҳамин гурӯҳ буда, беҳунарияш дар адабиёт аз тарафи ҳачвнигор саҳт масҳара карда шудааст.

Дар робита бо «фаъолият»-и ин гурӯҳ насли ҷавони аз олами маънии суҳан комилан ғофил тарбия ёфта, бо ҷурми бесаводӣ сарфаҳм намеравад, ки бузургон фармудаанд: «Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад». Барои мисол, дар ҳикояи «Номаи ошиқон» дар ифодаи номаи як нафар ба маъшуқа омадааст: «Салом, дилбари ширину нозанини ман! Ҷун даъвати самимии маро напазируфтаву наздам наомадӣ, худ хостам, назди ту равам, зеро «ё хара пеши бор ё бора пеши хар» гуфтаанд...»

Абдурауф Муродӣ, ки худ аслан омӯзгор аст, тавонистааст, тарбияро дар заминаи адабиёт роҳандозӣ намояд. Шояд маҳз ба ҳамин сабаб дар навиштаҳои ӯ тавачҷуҳ ба мактаб ва мактабиён дар алоҳидагист. Фаразан, дар ҳикояи «Такмили ихтисос» дар баробари маҳкум кардани омӯзгор аз лиҳози беҳунараӣ ҳадафаш ҳушдор сохтани масъулини соҳа аз муҳайё сохтани шароити омӯзиш аст. Яъне танҳо худомӯзӣ дар баланд бардоштани такмили ихтисоси муаллимон кифоя нест, ташкили курсу семинарҳо дар ин маврид омили муҳим аст. Аз дигар тараф, эроди адиб ба дарсҳои ба истилоҳи имрӯза «интерактивист». Усули навро ба таври сохтакорӣ пешниҳод кардан ва ё талаб кардан аз муаллимон бар манфиати кор нест. Ҳол он ки ҳар дарси одие ҳам, ки дар инкишофи тафаккур, нутқ ва эҷодкории кӯдак таъсир расонида метавонад, интерактив (фаъл) аст.

Аз назари ҳачвнигори нозукбин фаъолияти олимону пажӯҳишгарони илм низ дур намондааст. Чунончи, дар ҳикояи «Рисолаи пураарзиш» «эҷодкориву навовариҳо»-и олимони «тозаистеъдод» мавриди тамасхур қарор гирифтааст. Воқеан, баъзе олимони мо рисолае навиштани бошанд,

қисми зиёди онро бо иқтибосу истинодҳо «зеб» медиҳанд, ки ин тартиб наметавонад, дар илм кашфи тозае ворид созад. Рисолаи илмӣ қаҳрамон доир ба чистонҳо буда, кашфи «олим» ҳамин аст, ки ҷавоби чистонҳоро мутобиқи замон гардондааст. Чунончи: Сандуқчаи зулбиё, худбандаку худкушо (Қошу қавоқи сардор), «Аз асп баланд, аз сағ паст» (Нарх ва сифати молҳои худӣ), «Як суфача, панҷ бибича» (Бисёрхизбӣ), «Худаш намебинад, ба дигарон роҳ нишон медиҳад» (Сардори бесавод).

Дар ин қисм инчунин, нависанда бо маҳорати суҳандони-ву одамшиношиаш барои омӯзгор, адиб, милиса ва донишҷӯ толеъномаҳо навиштааст, ки дар онҳо зиндагии ҳар кадом моҳиятан дар иртибот бо фаъолияти кориашон «пешгӯӣ» карда мешавад, тавре ки ҳар фард метавонад, бо мутолиа аз он дар ислоҳи нуқсонҳои худ кӯшише зоҳир намояд.

Қисми дигари китоб «Ҳарзамараз» номгузорӣ шуда, он силсилашеърҳоро, аз қабилӣ «Мактабнома», «Келиннома», «Депутатнома» фаро мегирад. Дар ин ашъор дар бораи камбудии соҳа ва самтҳои фаъолияти масъулин суҳан меравад. Тавачҷуҳовар аст, ки мазмуни бештари эҷодиёти адибро ҳаёти занону бонувон ташкил медиҳад, ки гумон меравад, ин муносибат бозгӯии тавачҷуҳи худи соҳибқалам ба бонувон аст. Чунончи, дар шеърҳои «Гуфтугӯ бо занам», «Зани ман» «Рӯзи маош», «Булҳавас» ва қисми «Шахрошӯб» адиб гоҳе аз занҳо гила мекунад, гоҳи дигар онҳоро ба само мебардорад, гоҳе онҳоро бо тамоми хунарҳояшон васф намояд, гоҳи дигар аз булҳавасии мардон дилтангӣ мекунад. Масалан, дар «Шахрошӯб» ягон бону аз назари адиб дур намондааст. Муродӣ бо ҳимматбаландӣ ба дилбароне, ки ба фурӯши коса, либос, шир, китоб, дору, гул, гӯшт, соат, равшан, тухм, писта, манту, мавиз, қуфл, мушк, чигар, моҳӣ, ҳасиб, тоқӣ, сандук, ҳезум, намак, орд, шиша, чой, сақич, шароб, биринҷ, тарбуз, донак, ранг, қурут, чакка, ришта, асал, шона, харбуза, об, сурат, санбӯса машғуланд, ба тариқи ҳазл алфози «ширин»-е ирсол намуда, дар

як вақт мардумро аз меҳнатдӯстӣ ва ғаъолияти васеи занон дар зиндагӣ хушдор месозад.

Часорати Муродӣ дар мавриди фошофош ба забон овардани бевичдониҳои баъзе роҳбарони ҷоҳталаб шоистаи таҳсин аст. Аз ҷумла шеъри «Илтиҷо» ҳам аз рӯи оҳанг ва ҳам аз лиҳози мазмун ба зудӣ дар дили хонанда роҳ меёбад. Дар ин шеър адиб аз забони хонанда даъво мекунад, вазъи нуговори зиндагиро дар ҳолати бебарқӣ иброд медорад ва вобаста ба ин аз мансабдорон илтиҷо мекунад. Дар шеъри «Аё мурғак» бошад, аз мурғ тухм «талабида-наш»-ро ба забон оварда, норасоии рӯзгори мардумро ошкор месозад.

Абдурауф Муродӣ табиатан меҳнатдӯст аст ва ин ҷиҳатро дар ҳама дидан меҳақад. Ба ин маънӣ ӯ дар шеъри «Дидам ҷавоне» аз ҷавонони кӯҳпайкар гиламанд аст, ки қувваи бозуи худро дар «сакиҷфурӯшӣ» барин пеша «сарф мекунанд». Аз нигоҳи нависанда дардовар аст, ки то ҳанӯз мо дар интиҳоби кадр саҳлангориро гум накардаем. Ин маъниро ӯ дар шеъри «Роҳбари нав» таъкид карда, бенизмиҳои ин амалро ба гӯши мардум мерасонад. Бо ин ҳама эрод ба онҳое мегирад, ки умри худро сарфи хушомадгӯӣ ва лагандбарорӣ ба сардор месозанд. Ин маъниро адиб дар шеъри «Замонасоз» хеле устокорона ба риштаи назм кашида, ибтидо «бечорагӣ»-и хушомадгӯиро «васф» мекунад, вале дар охир ба хулосае меояд, ки сабабгори асосии зиндагии пасташон тарсончакиву буздилии худи онҳост. Ӯ мегӯяд:

Бо тақозои замона рӯсиёҳӣ мекунам,
Сарв гӯям қоматамро, лек фардо, ки ҳам аст.
Бо ҷунин тарсудиливу пастихоҷам, эй фалак,
Ин ҳама ҷабре, ки бо ман мекунӣ, хеле кам аст!

Дар қисми охири китоб, ки «Дар барги гулҳо» ном дорад, адиб лутфу ҳазлиёти шогирдонаи худро ба устодони илму адаб тариқи назм ифода кардааст. Баёни ӯ дар ин маврид хушдор аз мавқеи иҷтимоии шахсиятҳои шинохта ва ба

хар тариқа арзёбӣ кардани вазъи адабиёт, инчунин, кушода-ни дарди дили хеш аст. Фаразан, дар шеърӣ ба устод Муҳаммадҷон Шакурӣ бахшидааш мегӯяд:

Агар имрӯз дар айни нумуем,
Расад, эй кош, он рӯзе бигӯем:
– Азизи ман, Хуросон аст ин ҷо,
Муҳаммадҷон фаровон аст ин ҷо.

Афсӯси адиб на бозгашт ба қафо, балки ёдоварӣ аз айёми давлатдории ниёгон ва мавҷудияти бузургони илму адаб дар он айём аст. Яъне, «фаровонӣ»-и Муҳаммадҷон ишора ба теъдоди зиёди донишмандон аст, ҳасрат аз он айёми бузургпарвар ва бузургони даҳр.

Боиси таассуф аст, ки ба чурми фаромӯшӣ як иддаи дигари адибону мунаққидон аз назари эҷодкор дар канор монданд. Ба таври мисол, дар қатори мунаққидони дигар ба забон овардани номи устод Соҳиб Табаров, шоирон Ҳақназар Ғоиб ва Салими Хатлонӣ ҳеҷ ҷойи аҷобат надошт. Дар ҳар сурат «Хандадара» бо забони содаву оммафаҳм ва ҳазлҳои намакинаш тавонистааст, ба хонандагони имрӯз дараи хандаву табассум ва омӯзиши фарҳанги бойи ниёгон гардад.

Саида Набиева

Савол ва супориш

1. Чӣ гуна будан ва чӣ тавр навиштани тақризи дарк кардед? Агар дуруст нафаҳмида бошед, бори дигар матнҳои якум ва дувумро хонед ва байни ҳам муҳокима намоед.

2. Матни тақризи бо назардошти тарзи баён мутолиа намоед. Кадом сарсатри он бароятон писанд омад?

3. Ҳамон маводди маъқулшударо аз асар хонед ва фикру мулоҳизаатонро мустақилона дар бораи он баён кунед.

335. Бо таъя ба маводди тақриз ва намунаи тақризи хондаатон ба ягон асари барои мактабиён навиришударо, ки бо супориши омӯзгор хондаед, фикру мулоҳизаатонро дар шакли тақриз нависед.

336. Мувофиқи супориши пешакӣ ҳикояи адиберо хонед ва ба он тақризе нависед ва байни ҳам муҳокима кунед.

337. Дар хона ягон асари ҳаҷман хурди нависандаи дӯстдошта-атонро хонед ва ба он тақриз нависед ва дар синф ба муҳокимаи ҳамсинфон қарор диҳед.

338. Матнро бодикқат хонед ва сабабҳои руҳ додани чунин ҳо-дисаро амиқ фикр кунед.

Якчанд сол қабл аз ин оби дарёи Темзе чунон шаффоф буд, ки аз рӯйи кӯпруки он сангҳо ва обсабзҳои (гиёҳҳои обӣ) қаъри он баръало дида мешуд. Аъзои парламони Англия дар танаффусҳои байни чаласаҳо дар Темзе моҳии ласос шикор мекарданд.

Дар айни замон ғаввос дар қаъри дарёи мазкур дастони худахро дида наметавонад.

Ин ҳодисаро чӣ тавр шарҳ додан мумкин аст?

Одамон мушкилоти пешомадаро бояд ҳал намоянд.

Кадом тадбирҳо бояд андешида шаванд?

аз “Чӣ тавр бо китоб кор карданро ёд дод?”

Супориш

1. Дар ин хусус андешаҳоятонро баён доред. Сабабҳои руҳ додани ин ҳодисаҳоро баён сохта, пешниҳодоти хешро барои рафъи мушкилот манзур намоед.

АЪЗОҲОИ ИСТИСНОИИ (ИЛОВАГИИ)

ҶУМЛА

46. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ АЪЗОҲОИ ИСТИСНОИИ ҶУМЛА

339. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда муқоиса кунед ва гӯед, ки аъзоҳои ба сутуни дуюм иловашуда чӣ зарурат ва вазифа доранд.

1. Мо аз хона баромада, ба ҳавлии бобоям рафтем. 2. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар дӯсти деринаи падарам истиқомат мекард. 3. Ман ба рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» аз аввал обунаам.	1. Мо – падару писар аз хона баромада, ба ҳавлии бобоям рафтем. (С.А.) 2. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар, дар пахлуи дукони собиқи усто Додобой, дӯсти деринаи падарам – Қаххор-амаки шикорчӣ истиқомат мекард. (С.У.) 3. Ман ба рӯзномаи «Адабиёт ва санъат» аз аввал (ин рӯзно-ма чанд сол боз нашр мешавад) обунаам.

Калима ва ибораҳое, ки ба аъзоҳои чумла илова ва алоқаманд гашта, маънои онҳоро равшану возеҳ шарҳ медиҳанд, аъзоҳои истисноӣ ном доранд: **Мо**, **талабагон**, дар шабҳои барф такрори рӯйисаҳнии худро тарк намекардем. (С.А.) Ин амакзодаҳои ман – **писарони амакам Исоҳон**, буданд. (С.У.)

Вай дина, **баъди пешин**, ба назди гилкорон рафта, муддате корашонро тамошо карда истод. (Ф.М.)

Тавре ки мебинем, калима ва ибораҳои **талабагон**, **писарони амакам Исоҳон** ва **баъди пешин** аъзоҳои истисноӣ буда, аввалӣ мубтадо, дуюмӣ хабар ва сеюмӣ ҳоли замонро шарҳ додаанд.

Ба вазифаи аъзоҳои истисноӣ на фақат калимаю ибораҳо, балки баъзан чумлаҳо ҳам омада метавонанд: Хайрат як ҷавони қаддаш аз ман пастгари гарданкӯтоҳ, лоғарбадани сиёҳчеҳра, чашмаш сиёҳ буда, лекин, **чунон ки мегӯянд**, «роғ-роғ» мерафт, яъне ба ҳар чиз бо хайрат ва хомӯшона нигоҳ карда меистод. (С.А.)

Аъзоҳои истисноӣ мисли сараъзо ва аъзоҳои пайрави чумла ба як оҳанг талаффуз нашуда, савти махсус доранд. Гуянда аъзоҳои истисноиро нисбат ба аъзоҳои чумла нармтар ва бо фосилаи муайян талаффуз мекунад. Воситаи забони аъзоҳои истисноӣ дар нутқи шифоҳӣ оҳанги талаффуз буда, дар нутқи хаттӣ бо вергул ва баъзан бо тире чудо карда мешавад.

340. *Чумлаҳоро бо риояи оҳанги талаффузи истисноӣ хонед ва шарҳ диҳед.*

1. Дар тобистон, аксари рӯзҳо, дар боғот – яйлоқзори кӯҳистон чиҳати касби обу ҳаво рафта, чанде мемонад. (Мирзо Сироч) 2. Ман... дар вақти дарс аз домуллои худ – Мулло Абдусалом пурсидам. (С.А.) 3. Ман дар соли 1926 – дар 15 июн, дар Самарқанд – дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон... ба хизмати адабӣ даромадам. (С.А.) 4. Мо – маҷруҳонро, ба Когон – ба беморхонаи шаҳрӣ бурданд. (С.А.)

341. *Чумлаҳоро нависед ва ба зерӣ аъзоҳои истисноӣ хат кашида, бар шарҳи кадом аъзои ҷумла омадани онҳоро маънидод кунед.*

1. Зимистон бинокориҳои мардум хобида буд, Усто-амак, яъне Устохоча дар хавлии беруни худ, дар зерӣ айвончае дарсозӣ мекард. 2. Дар вақте ки мо ба Соктаре омадем, падарам ба модарам таъкид карда буд, ки ҳар чизе ки пазад, ба амакаш – Абдуллохоча аз вай як коса диҳад. 3. Дар он тараф – дар тарафи шимоли рӯд, бар болои хомаи пастаки рег ҷӯпонбачагон бо ҳам гӯштингирӣ мекарданд. (С.А.) 4. Гулгулаи шаҳр – шаҳре, ки худро аз «чину ачинаҳо» мудофиа мекунад, дур гашта, торафт пасттар шунида мешавад. (С.У.) 5. Хоҷа Исмати Бухорӣ (вафоташ соли 1425) дар замонаш шоири забардасте буд. (С.У.)

342. *Чумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобатро дар ҷояшон гузоред.*

1. Дастанвисҳои қиматбахоро аз дӯстони худ ба орият (барои истифодаи муваққатӣ) мегирифтаам. 2. Ин қитъа сар то сар аз шимол ба ҷануб ба растаҳо ҷудо карда шуда буд. (С.А.) 3. Онҳо зану шавҳар Сафияро духтар хонданд. (Ҷ.И.) 4. Мо ба соҳили дарёи Волга ба соҳили бузургтарин наҳри Россия наздик шудем. (Ҷ.И.) 5. Дар ин хона таваллудгоҳи инсон, Ниғаҳ кардам ба рангоранг тифлон. (М.Т.) 6. Айёми

хуби чавонии ман баҳори умри ман дар ин шаҳр гузаштааст.
(Ҷ.И.)

343. *Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед ва гӯед, ки ифодаҳои иширо-
рашудаи сутуни дуюм аз якум чӣ фарқ доранд.*

1. **Мутаассифона**, то ин дам
фаъолияти публитсистии С.
Айнӣ... ба кулӣ омӯхта на-
шудааст. (А.М.)

2. **Назар ба қавли падарам**,
Сайдмуродхоча падари ӯ –
Саидумархоча одами хатту
саводнок буда, аз хунарҳои
дастӣ... дуредгариро хуб ме-
донистааст. (С.А)

3. **Чунон ки дар мавридаш
гуфта будам**, ман бисёр ме-
хостам, ки даруни шахтаро
бубинам. (С.Т.)

1. Мактабдор (**муаллима-
мон**) ба вай як коғазгир (**ти-
резаи коғазӣ**) карда, барои
дар барфу борон надарида-
ни он ба коғазаш равғани
зағир молида буд. (С.А.)

2. Ман аз ин шаҳр – **макони
балво** баромада меравам.
(Х.К.)

3. Дар ин мадраса ориятни-
шин (**қасе, ки худ хучрадор
набуда, дар хучраи каси ди-
гаре нишинад**) кам набуд.
(С.А.)

344. *Ҷумлаҳоро равоӣ хонед ва аломатҳои китобати марбу-
ти аъзоҳои истисноии ба исмиҳои хос алоқамандро гузored ва шарҳ
диҳед.*

1. Бобокалон, бародари кал-
лонии ман, ба боғпарварӣ
рағбати фаровон дорад.

2. Дар рӯзи чашни Артиши
миллӣ чун меҳмон, Саида-
мир Зухуров, генерал – пол-
ковник даъват шуда буд.

1. Бародари калонии ман
Бобокалон ба боғпарварӣ
рағбати фаровон дорад.

2. Дар рӯзи чашни Артиши
миллӣ чун меҳмон генерал –
полковник Саидамир Зуху-
ров даъват шуда буд.

345. *Чумлаҳои зерро дуруст хонед ва баъд нависед.*

1. Саидалӣ, бародари хурдии ман, табиатро бисёр дӯст медорад.

2. Бародари хурдии ман – Саидалӣ табиатро бисёр дӯст медорад

3. Бародари хурдии ман, Саидалӣ, табиатро бисёр дӯст медорад.

346. *Чумлаҳоро возеҳ ва бо риояи оҳанг хонед. Гӯед, ки калимаю ибораҳои истисноӣ кадом аъзои чумларо аниқ мекунад. Дар онҳо чиро мушоҳида кардед?*

1. Аз он тарафи қишлоқ, аз майдони кишт, овози трактор ба гӯш мерасид. (Ҷ.И.) 2. Ҳоким ба одамонаш фармуд, ки моро аз ҳам ҷудо карда, аз хона – аз пеши ӯ бароранд. (С.А.) 3. Ман бояд имрӯз ба қишлоқ – пеши модарам биравам. (Ҳ.К.) 4. Дар пеши дари ҳамсоя ба ақибаш, ба тарафи ялангии қишлоқ, назар андохт. (Ҳ.К.)

47. БАЁНИЯҲОИ ИСТИСНОӢ ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ОНҲО

347. *Чумлаҳоро хонед, баёнияҳои истисноиро муайян кунед ва вазифаю аломатҳои истиноҳоро шарҳ диҳед.*

1. Дар зери хокҳои ин теппаҳо Панҷакенти қадим – шаҳри як вақтҳо маданӣ ва ободии суғдиён зиёда аз ҳазор сол беному нишон хоб карда буд. (Ҷ.И.) 2. Оймулло мақоми ҳузноварро ба охир расониду ба уфар – ба мақоми шӯҳ ва руҳбахше гузашт. (Ҷ.И.) 3. Ин ақида ба ман аз бибиҳилифа – муаллимаи мактаби духтарон талқин шуда буд. (С.А.)

Баёнияҳои истисноӣ барои возеху аниқ кардан ва чун муайянкунанда шарҳу эзоҳ додани ягон аъзои ҷумла хидмат мекунанд. Баёнияҳои истисноӣ мазмунан бо муайяншавандаи худ муродиф мебошанд ва якдигарро иваз карда метавонанд: *Ӯ* ба устои худ – Абдурраҳмони Ҷомӣ муроҷиат карда, аз вай илтимос намуд (С.А.). Мо ҷумбаи гузашта – шашуми май ба ин ҷо омада будем (Ҷ.И.).

Дар нутқи хаттӣ баёнияҳои истисноӣ ба воситаи вергул ё тире ҷудо карда мешаванд.

348. Ҷумлаҳоро нависед, ба онҳо аз дохили қавс баёнияҳои истисноии мувофиқ ёфта илова кунед. Бо назардошти ҷойи баёнияҳои истисноӣ аломатҳои китобати мувофиқро гузоред.

1. Ширинтарин навъи харбуза бо даромадани нӯги корд чарсос зада, кафида, ду бўлак мешуд. (С.У.) 2. Ронанда ба бадии ҳаво нигоҳ накарда, мошинро босуръат пеш меронд. 3. Аммо Ғанӣ саросема нашуд. (Р.Ҷ.) 4. Ҳар дуяшон либосхояшонро пӯшида, ба роҳ даромаданд. 5. Ин кас муаллими синфҳои боло буданд. 6. Аҳмад ва Ҳалим ба ниҳолшинонӣ ёрӣ расониданд.

(зани малларанги сабзчашм, гурги борондида, фамилияшон Мирмуҳаммадов, шакарпайванди сабзранги рӯяш тӯрдор, модаркалону набера, ин ду ҷавони бағайрат).

349. Порчаҳои шеърро хонед ва баёнияҳои истисноиро муайян созед. Тарзи хониши онҳо дар назм аз наср фарқ дорад ё не?

Такаягоҳи мо – падару модарон!
Гавҳараки дидаи мо – хоҳарон!
Ҳаст fronti дигаре ҷанги мо
Соҳаи меҳнат, ки кӯшунаш шумо.

Мирзо Турсунзода

Вахш – дарёи зарфишону бузург
Зинату зеби Тоҷикистон аст.

Мирсаид Миршакар

Лохутӣ, он суханвари даврон, чу гуфтааст
Дурҳои ноб дар ғазали лочавоби сурх.

Аҳмадҷон Ҳамдӣ

350. Ҷумлаҳоро хонед ва аъзоҳои истисноиро, ки вазифаи эзоҳдиҳиро доранд, муайян созед.

1. Дар он тарафи кӯча ҳавлии Бобоҳидоят ва дар пешгаҳи он (кӯча пешбаста буд) ҳавлии Юсуф буд. (Ҷ.И.) 2. Боровиков бештарин вақтҳо бо вай тоҷикӣ гап мезад (вай дар давоми хидмати даҳсолааш дар Тоҷикистон забони тоҷикиро ёд гирифта буд). (С.У.) 3. Шайбониҳон... мехост, Мовароуннаҳр (байни дарёҳои Сир ва Омӯ) ва Хуросонро ба даст дарорад. (С.А.) 4. Омӯзиши метеороҳо (ситораҳои паррон) аз нуқтаи назари илмӣ хеле аҷоиб аст.

Калима, ибора ва ҷумлаҳои истисноии эзоҳӣ маънои ягон аъзо ё мазмуни умумии ҷумлаи асосиро аниқу мушаххастар намуда, гоҳо шарҳи иловагӣ зам мекунад.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ аз баёнҳои истисноӣ аз он ҷиҳат хеле фарқ доранд, ки бо муайяншавандаи худ мазмуни муродиф нестанд: Автобус аз пайраҳаи серчанг ба роҳи калон (**асфалтпӯш**) баромад. Модар ба духтарчааш ҳар рӯз ширбиринҷ, угро ва кабоб (**аз гӯшти гӯсфанд**) пухта медод. Ман дар баҳрҳои Азов, Сиёх, Хазар, Сафед (**онҳоро аз харита нишон медод**) шино кардам, – гуфт баҳрнавард.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ баъзан бо калимаҳои **яъне, махсусан, мисли, аз ҷумла** ва ғайра ҳамроҳ меоянд: Дар синфи мо шаш нафар хонанда, **аз ҷумла** Отифа, бо баҳои «аъло» таҳсил мекунад. Шаҳрҳои ҷумҳурии мо, **алалхусус**, Душанбе хеле зебост.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ дар навишт асосан бо қавс ва баъзан бо вергул чудо мешаванд.

351. Ҷумлаҳоро нависед ва зерӣ аъзоҳои истисноӣ хат кашида, вазифаашонро маънидод кунед.

1. Зариф бачаҳоро аз деҳа (ҳар ду ҳам бепадару модар монда буданд) дирӯз бо худ овард. 2. Ногоҳ (ин дар пеши дукони китобфурӯшӣ буд) дидам, ки ҷавоне аз ман чашм намеканад. (А.Ш.) 3. Насри тоҷик (таърихӣ, илмӣ ва адабӣ) ҳанӯз дар асрҳои IX–X ба вучуд омада буд. 4. Дар Бухоро магар моро фаромӯш кардед, ки барги сабз гӯён ягон савғотӣ (роҳовард) наёвардед. (С.А.)

352. Матнро хонед ва тақлидан шарҳи ҳоли худро нависед. Аз аъзоҳои истисноӣ бамавҷеъ истифода баред.

Ман, Саидкарими Юсуфии Саъдуллозода, 31 январи соли 1965 дар деҳаи Шӯриёни ноҳияи Рӯдакӣ, дар хонаводаи деҳқон таваллуд шудаам. Соли 1983 таҳсилро дар мактаби миёнаи рақами 104 ба поён расонида, ба факултаи шарқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон шомил шудам. Аз соли 1984 то соли 1986 дар сафи артиш хидмат намудам. Баъди адои хидмати низомӣ таҳсилро дар факултаи номбурдаи Донишгоҳ идома дода, онро соли 1990 хатм намудам. Аз моҳи сентябри соли 1990 то кунун дар омӯзишгоҳи сохтмони ш. Душанбе ба сифати муаллими забону адабиёти тоҷик кор мекунам.

Дар умури иҷтимоии омӯзишгоҳ саҳми ғаёҷол мегирам, узви кумитаи иттифоқи касаба мебошам.

Падарам – Юсуфи Саъдуллозода нафақагир аст.

Модарам – Гулрӯйи Алидухт узви гурӯҳи паймонкории «Сабззор» мебошад.

Ҳамсарам – Насибаи Хуршеддухти Раҳмонзода, соли таваллудаш 1968, дар дармонгоҳи шумораи 7-и ш. Душанбе ба сифати маъмури сабт кор мекунад.

Писарам – Ҷамшеди Саидкарим Саъдуллозода, соли таваллудаш 1989.

Нишонии ҷойи зистам: ноҳияи Фирдавсӣ, деҳаи Шӯробод.

26 январи с. 2007

Имзо

аз «Дастури санаднигор»

48. ҲОЛҲОИ ИСТИСНОӢ ВА АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ОНҲО

353. *Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки онҳо аз якдигар чӣ фарқ доранд?*

1. Рӯзона аз ҷой хестам, баъд аз ҷой нӯшидан ба раста баромадам.	1. Рӯзона, соати нух, аз ҷой хестам, баъд аз ҷой нӯшидан ба раста баромадам. (С. А.)
2. Вай дирӯз ба назди гилкорон рафт.	2. Вай дина, баъди пешин, ба назди гилкорон рафт. (Ф.М.)
3. Деҳаи Суғд дар ҳамин гардишгоҳи рӯд воқеъ шудааст.	3. Деҳаи Суғд дар ҳамин гардишгоҳи рӯд, дар тарафи ростии он воқеъ шудааст. (С.А.)
4. ... ин ҳол бештарин рӯзҳои таътил воқеъ мешуд.	4. ... ин ҳол бештарин дар рӯзҳои таътил (чоршанбе, панҷшанбе ва ҷумба) воқеъ мешуд. (С. А.)

Ба вазифаи аъзои истисноӣ ҳамаи навъҳои ҳол меоянд. Баъзе аз онҳо ҳоли пеш аз худ омадаро шарҳ дода мушах-

хастар мекунанд ва бо ҳамаи воситаҳои грамматикӣ бо калимаи асосӣ тобеъ мешаванд: Дар беруни боғ, дар канори чӯи Деших, дар зери қаторбедҳои соядор суфае дуруст кард. (С. А.) Ман ўро ду сол пеш аз мулоқот дар деҳаи Регзор, дар шинипазхона дида будам. (С. А.)

354. Чумлаҳои зеринро нависед ва аломатҳои китобати онро дар мавқеаи гузored ва шарҳ диҳед.

1. Бинобар ин маро лозим аст, ки ҳар шаб баъд аз хуфтан пеши ў рафта дарс тайёр кунам. (С.А.) 2. Ҳозир соати яки рӯз омадам. (С.А.) 3. Як шаб камин гирифта, дар пинҳонӣ нишаста аз он дарича баромадани ўро нигарон шудааст. (С.А.) 4. Мошин оҳиста-оҳиста гӯё хазид ба фарози Шерон мебаромад. (С. Т.) 5. Падари Ҳотам ҳамчун коргари пешқадами корхона ба осоишгоҳ фиристода шуд. (С.А.) 6. Ман дар хурдсолиам Қуръон барин як китоби калонро бо вучуди маъниашро нафаҳмиданам, дар ду сол ёд карда будам. (С.А.)

Ҳолҳои истисноӣ дар навишт ҳамеша бо вергул ҷудо карда мешаванд. Ҳангоми хондан оҳанги ҷудокунӣ ва таъкиди махсус ба худ мегиранд.

355. Чумлаҳоро нависед. Ҳолҳои истисноиро муайян кунед ва ба кадом навъи ҳол тааллуқ доштани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Шумо, ҳамчун раиси хоҷагии деҳқонӣ, дар ин маҷлис бояд иштирок кунед. 2. Ҳайрат, бо вучуди аҳаммият надоданаш, ҳама вақт аз шарикдарсонаш пеш буда, ҳар дарсро бо як дидан ва ё шунидан аз худ мекард. 3. Падарам, ба шартӣ баргашта омадани мо, розигии худро изҳор кардааст. (С.А.) 4. Вай, бинобар хоҳиши аҳли гузар, ба сабаби қадрдонии падараш, муаззини гузари худашон таъйин шуда буд. (С.А.)

356. Чумлаҳоро бо истифода аз ифодаҳои мувофиқи дар дохили қавсбуда пурра кунед ва нависед. Шарҳ диҳед, ки кадом навъи

ҳолҳои истисноӣ истифода шудаанд ва чӣ вазифаро иҷро кардаанд.

1. Мирзо ҳар рӯз, ... , ҳамроҳи бой ба тичоратхонаи ӯ мерафт. 2. Дишаб, ... , падарамро аз меҳмонхона баровард. (С.А.) 3. Вай дарҳол, ... ба касалхонаи ноҳия ба дидани писараш рафт.(Ҷ.И.) 4. Баъд аз инқилоби Бухоро, ... , ман дар Бухоро будам. (С.А.) 5. Бо рухсати мудири интернат дар яке аз рӯзҳои хушки декабр, ... , пиёда ба Қизилтеппа равон гардидам. (С. У.)

(баъди ношто, пас аз маҷлис, баъд аз ош, дар яке аз рӯзҳои рамазон, пагоҳонӣ)

357. Ҷумлаҳоро хонед ва гӯед, ки ҷумлаҳои истисноӣ кадом нави ҳолҳоро шарҳ медиҳанд.

1. Саҳарӣ, вақте ки мо дар хоб будем, нахустин борони оғози тирамоҳ боридааст. (Ф. М.) 2. Шаб, дар вақте ки мардум дар хоб буданд, садои пайдарпайи холӣ шудани чанд милтиқ шунида шуд. (С.А.) 3. Сониҳо, вақте ки ин гуна тасавури содалавҳонааш ба ёдаш мерасид, ӯ беихтиёр худ ба худ механдид. (Р.Ҷ.) 4. Ӯ дар вақти аз саҳро ба шаҳр омаданааш, ҳангоме ки аз дарёи Зарафшон мегузаштааст, фарқ шуда талаф гардид. (С.А.)

358. Матне нависед ва дар он маҳалли худро тасвир кунед. Дар он аз рӯйи имкон ҳолҳои истисноиро истифода кунед. Аломатҳои китобатро дар мавқеааш гузоред.

ИМЛОИ САНЧИШ

Боғҳои Исфара

Тамошои боғҳои Исфара ҳамеша ба ман шодию фараҳ мебахшад. Баҳорон онҳо бо рангҳои сафеду гулобӣ чилвагарӣ мекунанд ва касро мафтун мегардонанд. Даре намегузарату гулбаргҳо меафтанд ва бо рангҳои мухталиф рӯйи заминро мепӯшанд. Дар шоҳаҳо ба қойи гулҳо гӯраҳои но-

расида пайдо мешаванд, онҳо торафт калонтар шуда, навадаю шоххоро сӯйи замин ҳам мекунанд...

Мутахассисон исбот кардаанд, ки дар боғҳои Исфара зардолуе мерӯяд, ки дар ягон гӯшаи ҷаҳон нест. Меваи он аз зардолуи итолиёӣ се баробар зиёд қанд дорад. Дар ин ҷо дарахтони хушнавь ба шарофати меҳнати чандинасраи селекционерони боистеъдоди халқӣ ба вучуд омадаанд. Онҳо хурмоӣ, арзамӣ, катта, мирсанчалӣ, дарвешак, исфарақ, бинигорӣ, тошбойӣ, субҳонӣ, тоҷибойӣ, ғӯлингӣ, луччак ва дигар зардолуҳои машҳури хушнавьро офаридаанд. Дар ин байн навъҳои ҳастанд, ки яке моҳи май, дигаре июл ё охирҳои тирамоҳ мепазанд. Онҳо чун қанд ширин ва ғизои бебаҳоянд.

Хушбахтона, дар Исфара одамоне зиндагию меҳнат мекунанд, ки онҳо ёдгори бебаҳои аҷдодонашонро ҳифз ва афзунтар менамоянд.

Я. Налский

49. КОР БО МАТНИ АННОТАТСИЯ

359. Бо тақия ба маълумоти гирифта ва ошноӣ бо намунаҳои аннотатсия дар машқҳои 199-205 ба китоби мазкур хондаатон навиштани аннотатсияро машқ кунед.

Аннотатсияҳои навиштаатонро байни ҳам муҳокима кунед. Ашиқ созед, ки аннотатсия аз тақриз чӣ фарқ дорад.

НУТҚИ АЙНАН ВА МАЪМУНАН НАҚЛШУДА

50. МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МАХСУСИЯТҲОИ НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

360. Ҷумлаҳои ҳар ду сунунро хонед ва муқоиса кунед. Чӣ фарқро пай бурдед?

Шикорчиён гуфтанд: «Дар чангалзори наздик сайдҳои гуногуни зиёде дида мешавад».

Яке аз шикорчиён гуфт: «Дар чангалзор бузҳои кӯҳӣ фаровон аст».

Ӯ пешниҳод кард: «Худи пагоҳ ба шикори мурғи даштӣ равед».

Шикорчиён гуфтанд, ки дар чангалзори наздик сайдҳои гуногуни зиёде дида мешавад.

Яке аз шикорчиён гуфт, ки гӯё дар чангалзор бузҳои кӯҳӣ фаровон будааст.

Ӯ пешниҳод кард, ки мо худи пагоҳ барои шикори мурғи даштӣ мерафтем.

Нутқ асосан бо ду роҳ нақл мешавад: айнан ва мазмунан. Нутқе, ки ба каси дигар тааллуқ дораду гӯянда ё нависанда онро бе ягон тағйирот меорад, нутқи айнан нақлшуда ном дорад.

Дар нутқи айнан нақлшуда тамоми хусусиятҳои грамматикӣю луғавӣ ва услубӣю оҳангнокии суханони гӯянда нигоҳ дошта мешавад.

Нутқе, ки аз забони каси дигар бо тағйироти чузбӣ ва мазмунан оварда мешавад, нутқи мазмунан нақлшуда номида мешавад.

Нутқи мазмунан нақлшуда дар шакли ҷумлаи мураккаби тобеъ, ки чузбҳои он ба воситаи пайвандакҳо ва каллимаҳои дигар, ки вазифаи пайвандакҳоро иҷро мекунанд, алоқаманд мегардад.

361. Порчаҳоро бо риояи оҳанг возеҳу равон хонед ва ба нутқи айнан нақлшуда ва мазмунан нақлшуда диққат диҳед. Дар кадоме аз ин ҷумлаҳо оҳанги таъкид ва шарҳдиҳиро ҳис кардед.

1. Бисёр ҳамдеҳагонам мегӯянд: «Падарат пир шудааст, хоҳаронат бо рӯзгори худашон овора, ту биё, ба мӯйсафед саробонӣ кун...». (С.Т.)

2. Бегоҳӣ Қосимҷон насихатомез гуфт, ки беҳуда бо он бача даст ба гиребон шудаам.

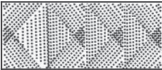
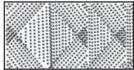
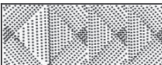

Ман ҳайрон шуда гуфтам:

– Охир, вай мана зад!

– Хайр чӣ шудааст? – маро тамоm дар хайрат мононда гуфт Қосимҷон. – Як мушт хӯрдӣ – хӯрдӣ-дия! Дар чойҳои мо мегӯянд, ки «Ман – маниҳо пешаи шайтон бувад, Ҳар ки худро кам занад, мард он бувад».

Пӯлод Толис

362. Дошиши пеш гирифтаатонро ба ёд оварда, аломатҳои китобатро дар ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшудадор шарҳ диҳед. Ҳангоми шарҳ додан ба нақша таъя кунед. С.М. – сухани муаллифро мефаҳмонад.

С. М.	:	« !».	« !» –	С. М.
С. М.	:	« ?».	« ?» –	С. М.
С. М.	:	« ».	« », –	С. М.

Нутқи айнан нақлшуда дар нохунак гирифта шуда, калимаи аввали он бо ҳарфи калон навишта мешавад.

Агар нутқи айнан нақлшуда баъди сухани муаллиф ояд, пас аз он дунуқта ва пеш аз нутқи айнан нақлшуда тире гузошта мешавад.

Баъд аз нутқи айнан нақлшуда ва пеш аз сухани муаллиф вергул ё аломати савол ва ё хитоб гузошта шуда, пас аз онҳо ҳатман тире меояд.

Муаллим аз ман пурсид: «Номи ту чист?».

«Иброҳим», – ҷавоб додам ман.

363. Мисраъҳои дар поён овардашуда аз кадом шоиронанд? Пас аз муайян кардани муаллифони онҳо ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки нутқи айнан нақлшуда ҳам баъди сухани муаллиф ва ҳам пеш аз он омада бошад.

1. Банӣ Одам аъзои якдигаранд.

2. Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад.

3. Дӯстиро чустучӯ дорем мо.

Агар нутқи айнан нақлшуда ба ду қисм чудо шуда, дар байни он сухани муаллиф ояд, аз ду тарафи сухани муаллиф аломати вергул ва тире гузошта мешавад.

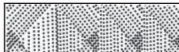
– Акаам «говзӯр» аст, – гуфт ӯ, – ба хамин сабаб ба ӯ Махдуми Гав лақаб додаанд. (С.А.)

364. *Чумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки ба кадом нақшаҳо тааллуқ доранд. Аз рӯйи тартиби нақшаҳо чумлаҳоро нависед.*

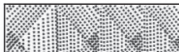
1. «Аз кучо омада истодаӣ ва ба кучо меравӣ?» – боз пурсидааст гамбусак. (аз афсонаҳо)

2. «Бечора Карим Девона! Охир, вай дар ин мавсими сол аз ин роҳҳои лағжонаки хавфнок чӣ тавр мегузарад», – дилсӯзона мегуфт ҳамсоя. (Х.Н.)

3. «Аз кучо пайдо шудед, набудед-ку!» – ба Мустафо фаҳмониданӣ шудам, ки ҳозиракак омадаанд. (Сорбон)

« !» –

« », –

« ?» –

Агар нутқи айнан нақлшуда саволӣ ё хитобӣ бошад, дар он сурат ба ҷойи вергул аломати савол ё хитоб гузошта шуда, дар нохунак оварда мешавад: «Ин пули ман аст, ин пулро ман худам ёфтам!» – аз дил мегузaronидам. (П.Т.)

«Чӣ гуфтед, рафиқ муаллим?» – пурсидам ман саросема шуда. (С.У.)

365. *Чумлаҳоро нависед ва ба зерӣ нутқи айнан нақлшуда хат кашед, ҷой ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед.*

1. «Агар Қорӣ-ишкамба, – гуфтӯ, – донад, ки ман ҳамроҳи худ як одами бегонаро гирифта омадам, ба шубҳа афтада, дарвозаашро нахоҳад кушод». (С.А.)

2. Саъдии Шерозӣ «Чашми танги дунёдорро ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр» – гуфтааст.

3. Ман дарвозаи он ҳавлиро кӯфтам ва дар дили худ гуфтам: «Агар ин ҳавлӣ – ҳавлии Қорӣ-ишкамба набошад ҳам, зарар надорад». (С.А.)

366. Чумлаҳои зеро ба нутқи айнан нақлшуда баргардонед ва гӯед, ки чӣ тағйирот рух дод.

Намуна: Падарам гуфт: «Писарам, дониста кор кунед».

1. Норзода исроркорона гуфт, ки чомаи бомаслиҳат намеояд.

2. Командир фармон дод, ки зуд бароям.

3. Овардаанд, ки дар кӯҳҳои шаҳри Ҳамадон ҳамдунагонии бисёр буданд, ки онҳо мақом доштанд ва эшонро сардоре буд.

(аз «Ҳаким Синдбод»)

367. Матнро хонед ва маънидод кунед. Чумлаҳои нутқи айнан нақлшудадорро аниқ сохта шарҳ диҳед.

– Аз худат пурсам? Чанд моҳ боз наменамоӣ... Мабодо бетоб - ку набудӣ?

– Не, додар, бетоб набудам. Лекин... пир шудам. Худи ҳамин пирӣ баробари сад бетобӣ.

– Шикоят накун, падар, ту ҳоло чандон пир нестӣ, – гуфт мард ва даме сукут варзида, ба дунбураҳои пеши пояш назар давонд. – Инҳо аз худат?

– Ҳо, – гуфт мӯйсафед, аз чӣ бошад, нигоҳашро каме гу-резонда.

– Хайр. Чумча надорӣ?

– Не, додар, қариб як сол мешавад, ки ҳеҷ чиз натарошидам, – кифоя. Танҳо ҳамин....

– Ба ман чумча даркор буд, аммо дар наздат фақат дунбура мебинам....

– Қиссаи дароз ин, – гуфт мӯйсафед ва бо лабханди махине гоҳ ба марду гоҳ ба дунбураҳои худ нигариста илова намуд: – Ягонтааш форида бошад, бигир, арзон ме-диҳам.

– Раҳмат, падар, ба ман чумча даркор буд. Марди кунғузмӯйлаб хайрухуш карду калон-калон қадам партофта, аз дарвозаи бозор берун рафт.

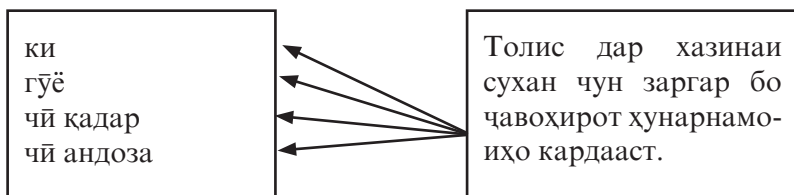
Мӯйсафед оҳиста дар чояш нишаст.

Саттор Турсун

51. НУТҚИ МАЗМУНАН НАҚЛШУДА. МУКОЛАМА – ЯК НАВЪИ НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

368. Муайян кунед, ки дар кадоме аз ҷумлаҳо нутқ мазмунан баён шудааст. Фарқи ҷумлаҳоеро, ки бо калимаҳои **ки, гӯё, чӣ қадар** алоқаманд шудаанд, шарҳ диҳед.

Мирзо Турсунзода дар муҳокимаи повест хуб гуфтаанд: «Толис дар ҳазинаи сухан чун заргар бо ҷавохирот хунарнамоиҳо кардааст». Мирзо Турсунзода дар муҳокима гуфта буданд,

369. *Протокол (суратмаҷлис)-ро хонед. Қисмҳои онро муайян созед. Гӯед, ки чаро дар он нутқ асосан мазмунан оварда шудааст. Кадам феълҳо дар он беиштар истифода гашианд?*

Протоколи №1

Чаласаи хонандагони синфи VIII муассисаи таҳсилоти
умумии № 34-уми ноҳияи Рашт
аз 20 сентябри соли 2020

Рӯзномаи маҷлис

1. Масъалаи ташкили рӯзномаи «Забоншиноси ҷавон»
2. Интихоби ҳайати тахририя.

Шунида шуд:

1. Гузориши роҳбари умумӣ омӯзгори забон ва адабиёти
тоҷик Меликов Ҳ.

Баромад карданд:

Салимова С. (хонандаи синфи XI) оид ба аҳаммият ва зарурати ташкили чунин як рӯзнома изҳори ақида карда гуфт, ки таъсиси он айни муддаост.

Тағоев С. (хонандаи с. 8 «а») таъкид кард, ки рӯзнома асосан бояд масъалаҳои имлою иншоро фаро гирад. Вай гуфт, ки рӯзнома агар ҳар моҳ ба нашр расад, ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳакимов Т. (хонандаи с. 7 «б») пешниҳод кард, ки дар рӯзнома ғӯшаи «Шоирони ҷавон» ташкил гардад, то ки баъзе шеърҳои шоғирдон дар он ба таъб расанд.

Саидова Қ. (хонандаи синфи 9 «а») зикр кард, ки чун соли гузашта рӯзнома ба бозихои шавқовари грамматикӣ бештар диққат дода, барои ҳалли онҳо озмунҳо эълон намояд.

Меликов Ҳ. ба ҳамаи хонандагон барои иштироки фаъолона ва пешниҳоду дархостҳои мушаххас, ки дар бештар гаштани сифати рӯзнома мусоидат мекунанд, изҳори миннатдорӣ намуд.

Маҷлис бо назардошти фикру мулоҳиза ва пешниҳодоти узвҳо

қарор кард:

1. Рӯзномаи мактаб таҳти унвони «Забоншиноси ҷавон» ташкил ва нашри ҳармоҳаи он ба роҳ монда шавад.

2. Ҳайати таҳририяи пешниҳодшуда тасдиқ карда шавад.

Раиси маҷлис: _____

Котиб: _____

370. Ҳикояро хонед ва нутқи айнанро ёфта шарҳ диҳед. Қумлаи охирро ба мазмунан баргардонед. Чаро нависанда бештар аз нутқи айнан истифода бурдааст?

Подшоҳе писареро ба адибе доду гуфт:

– Ин фарзанди туст, тарбияташ ҳамчунон кун, ки яке аз фарзандони хеш. Адиб хидмат кард ва мутақаббил шуд ва соле чанд бар *ӯ* саъй карду ба ҷое нарасид ва писарони адиб дар фазлу балоғат мунтаҳӣ шуданд. Малик донишмандро муоҳазат карду муотабат, ки ваъда хилоф кардӣ ва вафо ба ҷо наёвардӣ!

Гуфт:

– Бар раъйи Худованди рӯйи замин пӯшида намонад, ки тарбият яксон асту табоеъ муҳолиф.

Гарчи симу зар зи санг ояд ҳаме,
Дар ҳама санге набошад зарру сим.
Бар ҳама олам ҳаметобад Суҳайл,
Ҷоe анбон мекунад, ҷоe адим.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

мутақаббил шудан – ба зимма гирифтган

мунтаҳӣ – интиҳоеъбанда, анҷомёфта

муоҳазат – сарзаниш, танбеҳ

муотабат – сарзаниш кардан

анбон – ҳалтаи чармини сафарӣ

адим – ниёзманд, дарвеш

Савол ва супориш

1. Ҳикояро чӣ ном муносиб аст? Онро дар матн ҷӯед.

2. Ба андешаи адиб розиед? Андешаи шахсии шумо?
3. Бо истифода аз мисраи дуюми китъа чумлае тартиб диҳед, ки дар он нутқ айнан нақлшуда бошад.

371. Порчаро хонед ва чумлаҳои нутқи айнан нақлшудадошта-ро ёфта шарҳ диҳед. Чумлаҳои якум ва дуюмро ба мазмунан нақлшуда баргардонед.

Шунидам, шеърро хуб мехонед, дostonхонии шуморо таъриф мекунам, чаро боре назди ман наёмадед? – гуфт Фирдавсӣ.

Абудулаф шармгинона гуфт:

– Мехостам биёям... чуръат накардам, устод... ибo кардам...

– Чаро ибo? Бечo, бечo. Аммо айб ба Ҳушанг ҳам ҳаст, ки то имрӯз шуморо ба меҳмонӣ нахондааст. Мегӯянд, шумо Рустаму Ашкбӯсро аз ёд кардаед?

– Оре, устод... Боз фасле аз Фаридуну Заҳҳок ҳам.

– Фаридуну Заҳҳок? Оё ин дoston дар дастраси шумо буд? Аз кучо пайдо кардед?

– Устод онро ба чаноби Муҳаммади Лашкарӣ тақдим карда будаанд, он чаноб ориятан ба ман дода буданд, ки фаслери аз ёд кунам.

– Пас он фаслро барои мо мехонед, – гуфт шоир ва пурсид: – Мехонед?

– Ба чашм, устод, – қабул кард Абудулаф.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Баъди ба нутқи мазмунан баргардонидан чӣ тағйироти чумлаҳоро хис кардед?
2. Чаро нависанда нутқро айнан ва бе дигаргунӣ меорад?
3. Бо истифода аз калимаи орият чумла тартиб диҳед.

Дар асарҳои бадеӣ, дар вақти навиштани гуфтугӯи ду ва ё якчанд шахс (диалог) нутқи ҳар яке аз онҳо аз аввали сатр бо ҳарфи калон оғоз ёфта, дар аввали нутқи ҳар кас аломати тире гузошта мешавад ва аломати нохунак бардошта мешавад.

Танҳо бо нутқи айнан нақлшуда тамоми хусусиятҳои забонию оҳанги талаффузи ин ё он шахси амалкунандаро метавон дод. Вале аксар вақт нутқ мазмунан оварда мешавад, зеро айнан овардан, аз як тараф, вақти зиёдро талаб кунад ва, аз тарафи дигар, айнан овардани нутқ ҳамеша зарурате надорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ БАРОИ САНҶИШ ВА ҶАМЪБАСТ

1. Нутқи айнан нақлшуда чист?
2. Нутқи мазмунан нақлшуда аз айнан нақлшуда чӣ фарқ дорад?
3. Кадом аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшудадор истифода мешаванд?
4. Асосан чанд навъи дар нутқ истифода шудани нутқи айнан нақлшударо медонед? Бо мисолҳо шарҳ диҳед.
5. Дар кадом ҳолатҳо аломати нохунак аз нутқи айнан нақлшуда меафтад?
6. Дар кадом услуб бештар нутқи айнан нақлшуда истифода мешавад?
7. Равшантар баён кардани хусусиятҳои забонию оҳанги талаффуз ва барҷастагии баён махсусияти кадом нутқ аст? Айнан ва ё мазмунан нақлшуда?
8. Ҷойи нохунак, дунукта ва тиреро дар нутқи айнан нақлшуда шарҳ диҳед.

52. КОР БО МАТНИ ТАҚРИЗ

372. Ба ҳикояҳо ва асарҳои тибқи супориши омӯзгор хондаатон тақризҳои мухтасар нависед. Тақризҳои навиштаатонро байни ҳам муҳокима кунед.

373. Тақризи «Аёният дар таълими грамматикаи забони тоҷикӣ» (Душанбе, 2016, 84 сах.)-ро хонед ва хулосаатонро нависед.

Дар бораи дастовардҳои соҳаи маориф дар даҳсолаи охири давраи истиқлолият сухан нагуфта наметавонем, аз пешравиҳои ҷаҳони омӯзгорон дар иртибот бо дастрасӣ ба маводди методӣ чашм пӯшем. Дар ин самт иқдоми Вазорати маориф ва илм ва идораҳои марбутатаи он бо ҷалби мутахассисону коршиносони ҳирфай шоистаи таҳсинанд. Роҳбарияти вазорат пайваста мекушад, ки аз ин ҷиҳат талаботи омӯзгоронро ба инобат гирифта, маводдеро ба онҳо пешниҳод намояд, ки, воқеан, дархӯри кори эшон шуда тавонанд. Аз тарафи мутахассисон пешниҳод шудани дастури тавсияҳои методӣ ба хоҳири фарогирии омӯзгорон бо маводди иловагии омӯзишӣ дар чанд соли охир аз ҷумлаи чунин кӯшишҳо.

Мутахассисони соҳибтаҷриба З. Тошбоева, С. Бойбобоева бар асоси мушоҳидаҳо талаботи омӯзгоронро ба воситаҳои аёни дар таълими мавзӯҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ омӯхта, ин дастурро омода намудаанд. Албатта, гуфта наметавонем, ки ин дастур ба пуррагӣ кори нав аст, зеро мавҷудияти чунин воситаҳо дар баъзе мавридҳо далели он аст, ки гоҳе баъзе шахсони алоҳида ба ин масъала тавачҷуҳ зоҳир кардаанд. Аммо маводде, ки ин мутахассисон омода намудаанд, дар ҳақиқат, воситаи хуби иловагӣ буда, дастрасиро ба таълиму омӯзиши забони тоҷикӣ беҳтар мебаронад.

Дастури мазкур дар робита ба паҳлуҳои гуногуни се қисмати грамматика – фонетика (овошиносӣ), морфология (сарф) ва синтаксис (наҳв) намунаи воситаҳои аёниро фаро гирифтааст.

Имрӯз, ки дар имлои забони тоҷикӣ нофаҳмиҳои зиёд ҷой дошта, меъри ягона ё вучуд надорад ва ё вучуд дорад, риоя намегардад, пешниҳоди чунин дастур айни муддаост. Фаразан, танҳо дар имлои «ӯ» ва «у» дар матбуоти имрӯз чанд соли охир гуногунбаёни чунон афзуд, ки омӯзгорон ба

шогирдонашон чӣ гуфтани чӣ навиштанро таълим дода наметавонанд. Аз ин ҷиҳат пешниҳоди муаллифон бо овардани мисолҳо дар мавридҳои гуногун, аз ҷумла, имлои ҳарфи «ӯ» пеш аз ҳарфҳои «ҳ» ва сакта «ъ», шинохтани мавқеи «ӯ» ва «ӣ», «ъ» дар калима, умумият ва фарқи калимаҳо (*байни садонокҳои «у» ва «ӯ»*), умумият ва фарқи калимаҳо (*бо ҳарфи «ъ» (сакта)*), имлои «д», «т», «ҳ», ташдид дар муқоиса (гуфтан ва навиштан) кори омӯзгоронро дар таълим хеле осон мегардонад.

Дар анҷоми боби «Фонетика» намунаи таҳлили фонетикӣ калима ва ҳиҷо бо хусусиятҳои онҳо (бо се ва зиёда ҳамсадо ба охир намерасад, бо ду ва зиёда ҳамсадо сар намешавад, як ҳамсадо ҳиҷо шуда наметавонад, як садонок ҳам ҳиҷо шуда наметавонад, аз се ҳамсадо ва як садонок ҳиҷо сохта мешавад) фаҳмо ва ҷолиб оварда шудаанд.

Дар боби «Морфология» мурағибон дар бораи тамоми ҳиссаҳои нутқ ва аломатҳои морфологии онҳо (ҳам дар бораи сохту ҳам дар бораи имлои ҳар кадом) тавассути нақша иттилоӣ равшан додаанд. Дар баёну ифодаи тамоми ҳиссаҳои нутқ, хоҳ мустақилмаъно ва хоҳ ёридиҳанда, омӯзгор наметавонад аз ин дастур тавсия гирад. Мурағибон дар шарҳи синтаксис ҳам бетаваҷҷуҳ нашуда, дар таърифи барномаи мактабӣ (на академӣ) намунаи нақшаҳои омӯзиширо омода намудаанд, ки истифода аз ҳар кадом ба рушди пешрафтӣ таълими забони тоҷикӣ мусоидат мекунад. Умуман, мурағибон бо пешниҳоди чунин мавод ба муҳимтарин мавзӯҳои таълими забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бештар аҳамият додаанд.

Кори омӯзгор, хусусан, дар даврае ки таваҷҷуҳ ба таълими салоҳиятноки меафзояд, бо дастрас гардидани чунин мавод хеле осон ва ҳам самарманд мегардад. Тавассути чунин нақшаҳо ба фаъолияти омӯзгорону хонандагон ба ҷанд тартиқи мумкин аст, таъсир расонд.

Аввалан, омӯзгорон бо дастрас намудани ин мавод аз мушкили норасоии ағният дар дарс озод мешаванд, сониян,

он метавонад омӯзгоронро барои ташкил намудани дарси шавқовар руҳбаланд намояд.

Аз тарафи дигар, имконияти дар хонандагон малакаи аз нақша ҷумла сохтан ва баръакс пайдо мешавад, ки ин ҳолат барои рушди эҷодкорӣ, инкишофи нутқ ва тафаккури хонандагон омили беҳтарин аст.

Хулоса, «Аёният дар таълими грамматикаи забони тоҷикӣ» тухфаи хубе дар арафаи ҷашни 25-солагии Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, умед аст дар болоравии сифати таҳсилот дар таълими забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таъсири мусбат мерасонад.

Саида Набиева

374. Матни зеринро хонед ва ба тақризи боло муқоиса кунед. Гӯед, ки аз он чӣ фарқ дорад. Хулосаатонро баён кунед.

Китоби дарсӣ бояд мукамал бошад

Банда ҳамчун омӯзгори собиқадор меҳоҳам, оид ба хусну қубҳи китоби дарсии «Адабиёти тоҷик» барои синфи 11 (муаллифон: Х. Асозода ва А. Кучаров, нашри соли 2015) ибрази ақида намоям.

Ороиши китоб хуб ва мундариҷааш ба барномаи таълим ҷавобгӯ аст. Ноғуфта намонад, ки китоб бо вучуди муваффақиятҳо аз камбудихо ороӣ нест. Агар воқеъбинона назар кунем, дар китоб омӯзиши эҷодиёти ягон адиби ҷавон дида намешавад. Ҷамаи адибони омӯхта мешудагӣ, ғайр аз Ф.Муҳаммадиев, ки ӯ ҳам, мутаассифона, дар қайди ҳаёт нест, аз устод С. Улуғзода сар карда, то Абдулҳамид Самад синну солашон аз 70 боло аст. Вале ҳайратовар он аст, ки сурати адибон дар китоб ҷавон ба назар мерасад. Масалан, устод С. Улуғзода 86 сол умр дидаасту дар акс ба ҷавони 30-35-сола монанд аст. Ҷамин тавр, адиби шинохта ва сермаҳсул Ҷ. Икромӣ дар 84-солагӣ фавтида, дар расми китоб ҷавони 35-40-соларо мемонад. Адибон М.Миршакар, Р.

Чалил, М.Қаноат, Б.Собир, М.Бахтӣ, Гулназар, Абдулҳамид Самад симои чавон доранд. Шоири шинохта Гулназар Келдӣ дар сурати китоб бо кепка омадааст.

Дигар ин ки дар китоби зикршуда тартиби хронологии ҷойгиркунии адибон низ риоя нашудааст. Масалан, шоири ҷанговари тоҷик Ҳ.Юсуфӣ бояд баъди адибон М.Турсунзода, М.Миршакар, Ҷ.Иқромӣ, С.Улуғзода ва Р.Чалил омӯхта шавад, на пеш аз онҳо.

Эроди дигари мо дар қисматгузори «Адабиёти даври истиқлолият» аст. Ин гурӯҳи адибон эҷодиёти хешро на дар давраи истиқлолият, балки солҳои пеш сар карда, баъди солҳои 90-ум аллақай адибони баркамол буданд. Масалан, Меҳмон Бахтӣ, Гулназар, Абдулҳамид Самад солҳои 1960 – 1980-уми қарни гузашта ба арсаи адабиёти тоҷик қадам мондаанд. Бинобар ин, адибонро адибони даврони истиқлолият номгузорӣ намудан нашояд. Умуман, ҳамин гуна номгузорӣ зарурат надорад.

Хуб аст, ки солҳои охир муаллифони китобҳои дарсӣ иқдоми наве ба роҳ монда, барои осон ва беҳтар гардида ни таълими мавзӯҳо аз тестҳо истифода мебаранд. Беҳтар мебуд, агар тестҳои додашуда на дар охири мавзӯҳо, балки дар охири китоби дарсӣ оварда шаванд.

Инчунин, тайи солҳои охир ҳам дар барномаҳои таълим ва ҳам дар китобҳои дарсӣ сарбории шогирдон зиёд шуда истодааст, ки ин кори таълимиро душвор мегардонад ва мавзӯҳо сарсарӣ омӯхта мешаванд. Муаллифони китобу барномаҳо набояд фаромӯш кунанд, ки мактаб шогирди адабиётшинос не, балки адабиётдӯст тайёр мекунад. Шарт нест, ки хонандаи мактаб ҳама чизро ба пуррагӣ омӯзаду донад. Китоби адабиёт, ки зикраш ин ҷо рафта истодааст, 30 мавзуи калон ва мавзӯчаҳоро дар бар гирифта, аз 400 саҳифа иборат аст. Дар ҳоле ки дар барнома барои омӯзиши ин мавзӯҳо 88 соат чудо карда шудааст ва бояд хонанда дар як соати дарсӣ камаш маводди 5 саҳифаро омӯзад.

Хулоса, муаллифони барнома ва китобҳои дарсӣ тайи солҳои охир аз мактабу омӯзгорон дур монда, дар пайи ҷустуҷӯву пайдо намудани маълумоти наву пурра оид ба ҳаёту фаъолияти адибон нестанд. Ба он чи ки дар даст до-ранд, қаноат мекунад. Эшонро мебояд, ки робитаҳои зичи ҳамкориҳо бо мактабу омӯзгорони пешқадам ва собиқаи тулонии коридошта беҳтар ба роҳ монанд, ки оянда чунин камбудииҳо ба миён наоянд.

Ш. Раҳимзода

ТАКРОРИ МАВОДДИ ДАР СИНФИ 8 ОМУҲТАШУДА

53. ИБОРА, ҶУМЛА, ҶУМЛАҲОИ ЧИДААЪЗО, МУҲОТАБ, КАЛИМАЮ ИБОРАҲОИ ТУФАЙЛӢ ВА АЪЗОҲОИ ИСТИСНОИИ ҶУМЛА

375. Хонед ва вазифаҳои ҳар кадом қисми грамматикаро шарҳ диҳед.

Синтаксис аз калимаи юнонии «syntaxis» гирифта шудааст ва маънои таркиб ёфтани, сохтро дорад.

Синтаксис як қисми грамматика буда, ибораю ҷумла, қоидаҳои сохтани ибора, ҷумла, тарзу воситаҳои созишони онҳоро меомӯзад. Наҳв (синтаксис) устухонбандии тарзи ифодаи фикр аст. Дар наҳв ду масъала: маъно ва тарзи ифодаи он, яъне қолиби ифодаи фикр, ҷойи асосиро мегирад. (Ҳоҷаев Д.)

Морфология аз калимаи юнонии «morphé» шакл, сохт ва «logos» – мафҳум, илм гирифта шудааст. Қисми грамматикӣ, ки оид ба сохт, таркиби калима, шаклҳои тағйирёбии калима, роҳҳои ифодаи маънои грамматикӣ, инчунин, дар бораи ҳиссаҳои нутқ ва роҳҳои калимасозии онҳо маълумот медиҳад. (Ҳусейнов Х.)

Ҷузъҳои таркиби морфологӣ (сарф) барои сохтани ҷумла маводди сохтмонӣ маҳсуб мегарданд. Ҳамаи ҳиссаҳои

нутқ дорои вазифаи аввалияи синтаксисӣ мебошанд. Масалан, исм ва чонишинҳо бештар ба вазифаи мубтадо ва пуркунанда, феълҳо ба вазифаи хабар, сифату сифати феълӣ ба вазифаи муайянкунанда ва зарфу феъли ҳол ба вазифаи ҳол меоянд.

Вале ҳиссаҳои нутқ дорои вазифаи дигар ҳам мебошанд. Масалан, исм ба вазифаи ҳамаи аъзои ҷумла меояд.

376. Матиро хонед ва гӯед, ки дар бораи чӣ гап меравад? Агар таърихи баромади калимаеро аз касе шунида бошед, нависед ва пешкаши ҷамсинфон гардонед.

– Ачиб, – гуфт Дехотӣ. – Аммо калимаи «Кобул» чӣ маъно дошта бошад? Шояд ин аз забони автолиҳо бошад?

– Кобулиҳо ҳикоя мекунанд, ки як вақтҳо подшоҳе ба шикор омадааст ва дар баландии Кобули имрӯза хонае дидааст, ки чор тарафашро об ихота кардааст. Подшоҳ фармон медиҳад, ки аз рӯйи об пул андозанд.

Сарбозон аз коҳ месозанд. Подшоҳ ба воситаи он ба қазира мегузарад ва фармон медиҳад, ки он ҷойро обод кунанд. Вақте қазира обод мешавад, номи онро Коҳпул мегӯянд. Бо мурури замон «п» ба «б» мубаддал мешавад ва «ҳ» аз миён меравад. Лекин вақте ки аз як афғонӣ маънои Кобулро пурсидам, вай бо ин байт ҷавоб дод:

Аз номи диёри ман чӣ пурсӣ, –
Обест миёни гул чакида.

Мирсаид Миршакар

Савол ва супориш

1. Матн аз чанд калима ва чанд ҷумла иборат аст?
2. Ҷумлаи сеюм аз чанд ибора таркиб ёфтааст?
3. Чӣ гуна ҷойро қазира мегӯянд?

377. Матиро нависита, ҷумлаҳои содаи онро аз ҷиҳати сохт муайян кунед ва вазифаи аломатҳои китобати дар матнбударо шарҳ диҳед.

Моҳи савр. Баҳори кӯҳистон бо ҳазор ранг таровату назокат одамро мастӣ мебахшид. Дар чордеворҳои поёни ҳавлӣ шилха сабзида, ба қадди одам баробар гашта, бӯи талхи қорӯби кабуд димоғро ба хориш меовард. Сари роҳҳо, қабати сангҳо гулу гиёҳ чӯшида буд. Оби рӯд хеле зиёд гашта, аз он ҳоло харсавор мегузаштанд. Аз зовҳо парида шав-шув кардани он шабҳо ба гӯш монанди мусиқии дилнавозе гоҳ баланду гоҳ паст расида, гучумакиёнро гӯё алла мегуфт.

Баҳром Фирӯз

Савол ва супориш

1. Оё баҳори кӯҳистонро мушоҳида кардаед? Бо мазмуни матн муқоиса кунед.
2. Ба матн боз чиҳоро илова карда метавонед?
3. Гулу гиёҳ чӯшида буд-ро шарҳ диҳед?

378. Матнро равоҷу возеҳ хонед ва ҳадафи онро шарҳ диҳед.

Чони гап дар он аст, ки ба кори хайр пеш даромада, сарварӣ кардан аз дасти ҳар кас намеояд. Ин қабил одамон «ними нон роҳати чон» мегӯянд ғами фардо надоранд. Гапи амаки Абдуфаттоҳ дуруст: «Вақте ки аз дарёи тезоб мегузарӣ, мулҷаргоҳро баланд гир, вагарна об мебарад». Аз назарӣ онҳо як қадам онсӯтарро намебинанд, танҳо имрӯзро медонанду фаромӯш мекунанд, ки пас аз даҳ сол чӣ мешавад. «Ба ман бошад, мон ки пас аз сарам офтоб набарояд» мегӯянд. Лекин офтоб ҳамеша мебарояд, дарёи тезоб ҳамон равон асту равон.

Замони ба ним ҷав қаноат кардан гузашт. Инсон имрӯз ба уфукҳои дур менигарад, ободиву осудагӣ мехоҳад, заминро замонро гулпӯш мекунанд, меҳнату роҳат мехоҳад, ба насли фардо мероси бузурге ҳада кардан мехоҳад. Инсоният имрӯз сайёраҳои осмонро ба каф гирифта истодаасту баъзеҳо ду пула кори заминиро уҳда карда наметавонанд. Ганҷ дар дасташону онҳо пушти кӯҳи Қофро нишон медиханд. Э

охир, ин бебарориҳо ба кӣ даркор?... Ногаҳон аспашро нигоҳ доштани амаки Абдуфаттоҳ риштаи фикри Орзумуродро канд.

Бобо Насриддинов

Савол ва супориш

1. Чумлаҳои содаи дутаркибаи матнро муайян кунед.
2. Чумлаи охирро таҳлили нахвӣ кунед, ба зери аъзоҳои чумла хатти муносиб кашед.
3. Ба андешаи дар матн баёншуда розиед ё не? Чаро?
4. Ашхосеро медонед, ки чунин фикр доранд? Мулоҳизаҳои шумо барои ободонию пешрафти чомеа?

379. Матнро хонда, чумлаҳои аъзоҳои чида доштаро муайян кунед ва гӯед, ки кадом аъзо чида шудааст.

Соли 1972 Бобочон Ғафуров ба Душанбе омаданд. Рӯзе дар хонаи нависанда Ҷалол Икромӣ нишасте ба ифтихори Бобочон Ғафуров барпо шуд. Иддае аз аҳли илму адаб, аз чумла, устодон Мирзо Турсунзода ва тоҷикдӯстӣ асил профессор Иосиф Самойлович Брагинский ҳозир шуданд. Яке аз аҳли нишаст, Бобочон Ғафуровро шодбош гуфта, таъкид кард, ки чун Ғафуров ба унвони сарвари Тоҷикистон (солҳои 1946-1956) ва донишмандони забардаст барои миллат хидматҳои бузург кардааст, бахусус пас аз чоп шудани китоби «Тоҷикон» месазад, ки ўро падари миллат бигўем. Бобочон Ғафуров сухани ўро бурида мегўяд:

– Камина падари миллат нестам, фарзанди миллат ҳастам, ки меҳоҳам хидмат кунам. Падари миллат устод Айнӣ буд, ки барои умри дубора ёфтани тоҷикон бештар аз ҳар касе мубориза кардааст ва ба ғалаба расидааст. Ин сухани Бобочон Ғафуров ба аҳли нишаст хуш омад. Аввал руҳу равони падари миллатро табрик хонданд ва баъд фарзанди миллатро шодбош гуфтанд.

Шодӣ Шоқирзода

аз маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон» № 4, 2017

Савол ва супориш

1. Хидматҳои устод Айниро ба ёд биёред. Кӣ чанде аз онҳоро номбар мекунад?
2. Моҳияти ин матн дар кадом ҷумла баён шудааст?
3. Ҷавоби Бобоҷон Ғафуров бароятон писанд омад? Шумо чӣ андеша доред?
4. Оё аз фаъолияти Бобоҷон Ғафуров дар ҷумҳури огаҳӣ доред? «Гочикон»-ро хондаед?
5. Аз ҷавоби Бобоҷон Ғафуров чӣ хислати ўро пай бурдед?
6. Дар мавзуи «Бобоҷон Ғафуров – фарзанди ҳақиқии миллати тоҷик» эссе нависед ва бо далелҳо собит намоед.

380. Матиро хонед ва нутқи айнан ва мазмунан нақлишударо ҷудо кунед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки Амир Наср Аҳмади Сомониро муаллиме буд, ки дар он вақт ки хурд буд, вайро таълим кардӣ ва ҷӯб бисёр задӣ. Ва Амир Наср гуфтӣ, ки ҳар гоҳ ки ман ба султони расам, сазои вай бикунам.

Шабе тафаккури айёми гузашта мекард. Муаллимаш ёд омад, ҳама шаб дар андешаи интиқоми вай буд. Ходимро бифармуд, ки аз бӯстон даҳ ҷӯби обӣ биёрад ва якеро гуфт: «Муаллимро ҳозир кун!».

Ходим рафт, то муаллимро ҳозир гардонад. Муаллим пурсид: «Султон чӣ мекард, ки маро ёд кард?».

Гуфт: «Ғуломеро фармуд, ки биравад аз бӯстон даҳ ҷӯби обӣ (биҳӣ) биёварад ва маро гуфт, ки муаллимро ҳозир кун».

Ўро маълум шуд, ки дар банди интиқоми вай аст. Дар роҳ, ки меомад, ба дари дукони мевафурӯше расид ва дурусте (зар, дирам) бидод ва аз вай обии хуб харид ва дар остин кард.

Чун пеши Наср омад, амир ҷӯбе баргирифт ва гуфт: «Дар ин чӣ гӯйӣ?».

Гуфт: «Саҳл аст».

Даст дар остин кард ва он мева берун овард ва гуфт: «Зиндагонии подшоҳ дароз бод, калимае дорам».

Гуфт: «Бигӯй».

Гуфт: «Ин мева бад-ин латифӣ зодаи он чӯб аст». Султон чун ин бишунид, бағоят биписандид ва расми маоши вай то зинда буд, муайян гардонид. Баъд аз он зиндагонӣ ба фароғат гузаронид.

Муҳаммад Авфӣ

Савол ва супориш

1. Ҳадафи ҳикоя дар чист?
2. Магар ситонидани интиқом ё қасосгирӣ дуруст аст? Назари шумо дар ин хусус?
3. **Ҷабри устод бех, ки меҳри падар** ба муҳтавои ҳикоя чӣ роҳбита дорад?
4. Чӣ чиз устодро аз интиқом раҳонид?

381. Порчаи шеърро равшану бурро хонед ва гӯед, ки аъзоҳои ҷида ба он чӣ муассиряте бахшидаанд.

Бо қаҳқаҳи мастонаю бо шеърӯ тарона,
Бо руҳияи ғолибу ошӯбгарона,
Бо тантанаи ақл карон то ба карона,
Чун рӯд ба сад гулгула бигзашт ҷавонӣ,
Чун раъд ба сад валвала бигзашт ҷавонӣ.

Раҳ сохт, раҳ омӯхт, хато кард, хато сӯхт,
Дил бурд, дил овард, дил омӯхт, дил афрӯхт,
Аз рафтаву аз омада бас таҷриба андӯхт,
Мушкил зи ҳама мушкила бигзашт ҷавонӣ,
Масъули ҳама масъала бигзашт ҷавонӣ...

Лоиқ Шералӣ

382. Ҷумлаҳоро нависед ва ҷойи нутқи айнан нақлшударо муайян сохта, аломатҳои китобати марбути онро шарҳ диҳед.

1. Навоӣ аз хеши Восифӣ пурсид: «Ҳарифе, ки муаммоҳои беномро меёбад, ин аст?». (А.Д.)
2. Рафиқам шоири маъруф Пайрав Сулаймонӣ ба ман маслиҳат дода мегуфт: «Агар ба тасвирҳои олии шоирона ошно шуданӣ бошед, албатта, «Хамса»-и Низомиро хонед. (А.Д.)

3. «Фикри шумо фикри нав не, – гуфт вай ба Нуралӣ. Ин масъала пештар ҳам чанд бор бардошта шуда буд. (С.У.)

4. Андак истед, – гуфт Нуралӣ, – ҳозир масъаларо маълум мекунем. (С.У.)

5. «Об омад, об омад!» – фарёд заданд дар соҳили канал-будагон.

383. Чумлаҳои яктаркибаи зеринро нависед, кадом навъи чумлаи яктаркиба будани ҳар кадомро дар болағии нависед.

1. Пагоҳӣ ба тамошои шаҳр рафтам. (С.А.)

2. Бе шумо ҳам ҳамин хокро мекашонем, ҳамин ниҳолҳоро мешинонем. (Р.Ҷ.)

3. Бо Фаттоҳ бо забони махсус гуфтугӯ бояд кард. (Ф.М.)

4. Дохунда! Дастантро аз остин барор! (С.А.)

5. Дӯстиро чунин касе бояд, ки аз ӯ кори баста бикшояд. (Зарб.)

6. Оташи андак тавон куштан ба об. (Аттор)

7. Писару духтарони як падарем, Шуълаи офтоби як саҳарем. (М.Т.)

8. Ду шаби дигаре набояд хуфт. (М.М.)

384. Матиро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Ба хусусиятҳои он диққат диҳед.

Матне таҳия кунед, ки дар он ҳайвони бароятон шинос тасвир шуда бошад.

Филҳо аз ҷиҳати ҷусса ва вазн бузургтарин ҳайвоноти хушкигарди ширхӯр мебошанд. Вазни фили африқоӣ аз 6 тонна зиёд аст ва қаддаш ба 4 м мерасад. Филҳои хиндӣ бошанд, тахминан 3 тонна вазн доранд.

Яке аз нишонаҳои муҳимми филҳо хартуми онҳо мебошад. Хартуми филҳо дар ҷои бинӣ ва лаби болоиашон ҷойгир аст. Хартуми фил дароз ва сӯроҳ аст.

Бо ёрии хартум фил корҳои гуногун, аз ҷумла, нӯшидан ва салқин намудани бадан, гирифтани об, дур кардани ҳашарот, дастрас намудани ғизо (навдаи дарахтон ва ғайра) ва муҳофизат аз душманро иҷро мекунад.

Дандонҳои ашк (оч)-и фил ниҳоят дароз буда, баъзан то ба 3 м мерасанд. Вазни оч қариб 70 кг аст. Устухони оч хеле саҳт буда, маводди пурқимат ба шумор меравад. Одамон ба-рои ба даст овардани оч филҳоро шикор мекунанд.

385. Порчаро хонед ва аъзоҳои истисноиро муайян сохта гӯед, ки бар шарҳи кадом аъзоҳои ҷумла омадаанд.

Вақти ангурпазӣ расид, мо бо додарам ба деҳаи Маҳаллаи Боло – ба хонаи бобоямон баргаштем. Дар он ҷо – дар боғи бобо чанд рӯз ангурхӯрӣ кардем. Чун моҳи мизон – аввали таҳсили мадрасаҳои Бухоро наздик расид, ки аввалҳои сентябр буд, барои ба шаҳр баргаштан тайёри дидам ва Қурбонниёзи тағоям маро бо бародарам ба шаҳр бурда мондани шуд.

Садриддин Айнӣ

386. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери калимаҳои хулосақунанда хат кашида муайян созед, ки кадом аъзои ҷумлаанд.

1. Қади навруста, рӯйи хучаста, зулфи шикаста, абруйи пайваста – ҳама ба якдигар шинам, ҳама ба якдигар зебанда афтида буданд. (С.А.)

2. Ин боди гарм хусусан, ба наботот: ба рустани ва меваҳо офат меовард. (Ҷ. И.)

3. Мухтасар пой то сарат рангин:

Зарду сабзу бунафшу кабуд.

Абдусалом Деҳотӣ

4. Мо миқдори бисёри ашёи сӯхтусӯз: бензин, карасин, ангишт, молҳои саноатӣ ва ашёи нақлиётро сарфа кардем. (Ҳ.К.)

387. Ҷумлаҳоро хонда, аъзоҳои ҷиддаи онҳоро муайян кунед ва шарҳ диҳед, ки кадом аъзоҳои ҷумла ҷида шудаанд.

1. Соро баъд аз ба як тараф кардани обҳои рӯйи хавлӣ ва хушконидаи сари оташдон ба ширбиринчпазӣ даромад. (С.А.)

2. Онҳо бар рӯи ях аз аспи ман хубтар ва чолоктар мешанд. (С.А.)

3. Басе нишастам бо акобиру аён,
Биёзмудашон ошкору пинҳонӣ.

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

4. Ҷавобгарон рост хеста, нолону ларзон ба пеши дарича омаданд. (С.А.)

388. Матиро хонед, нутқи айнан нақлишуда ва аломатҳои китобати марбути онро шарҳ диҳед.

Дар вагон танҳо нависандагон монданд.

– Дӯстон, – гуфтам, – оё медонед калимаи «чакман» ихтисори «чокдоман» аст? Калимаи «чароғ» ихтисори «чарбуроғ» аст. Яъне равшании чарбу.

Ҷама хандиданд. Устод сар бардошта: – Чаро механдед, – гуфт, – дар ҳақиқат «роғ» маънои равшанӣ дорад. Барои хамин ҳам дар Бухоро «дар нимроғ» кушода шудааст, мегӯянд.

Баъд аз ҳамон рӯз ҳар боре, ки дар бораи таърихи калимае баҳс мерафт, Абдусалом Дехотӣ ба шӯҳӣ мегуфт: «Бо Миршакар баҳс нақунед, вай ҳатто устод Айниро қоил карда буд».

Мирсаид Миршакар

Савол ва супориш

1. Муаллиф устод гуфта киро дар назар дорад?
2. Дар ин матн дар чӣ хусус гап меравад?
3. Оё шумо таърихи баромади калимаеро шарҳ дода метавонед? Худро бисанҷед.
4. Донистани таърихи баромади калима чӣ аҳаммият дорад?

389. Хонед ва хулосатонро нависед.

Дар гӯшаи катибаи Тахти Ҷамшед доимо садо меод: «Ин мамлакат гирифтори лашкари душман ва дурӯғ мабод».

Шодравон Фаррухрӯз борҳо гуфта буд: дурӯғ аз лашкари душман хатарнок аст. Лашкари душманро метавон мағлуб кард, аммо мубориза бо дурӯғ мушкилиҳо дорад. Агар дурӯғ набошад, душман мамлакати ростиро тасхир карда наметавонад. Шоҳи мамлакат чунин дурӯғе бар худ мегӯяд: – Ман аз шоҳи кишвари ҳамсоя донотар ва лашкарам низ тавонотар аст. Ва ин дурӯғ боиси ҳалоки ӯ, шикасти лашкару бадбахтии халқаш мешавад.

Адаш Истад

390. Матнро хонда, калимаҳои туфайлиш онро муайян кунед ва гӯед, ки чӣ тобишҳоеро ифода кардаанд.

Хайрият, ки Носир, ту он воқеаро фаромӯш накардаӣ. Кас кори бадашро фаромӯш накунад, ба ҳаёлам, хуб аст, чунки як рӯз не, як рӯз агар донад, ки ҳанӯз аз ёди одам набаромадааст, ногузир ҳама неку бадашро ба тарозу гузошта, аз хусуси зиндагиаш фикр мекунад...

Ва баъди ин, агар дилаш кӯр набошад, кӯшиш мекунад, ки дигар ҳеҷ гоҳ хор шуда, ба пойи касе нахалад... Оё ту, Носир, тасаввур мекуни, ки ҳамон кори кардаат чӣ пастие буд? Охир, пас аз чор сол ман онро беҳуда ба хотират наовардам. Ман бадкина нестам, Носир. Ман бо ин гапам гуфтан намехостам, ки «ана, ту чӣ хел одамӣ!». Бовар кун, Носир. Маро ба ин худат маҷбур кардӣ, рафтори бадат маҷбур кард. Ба сарам омад, ки шояд он воқеаро ба ёд оварда, шарм куниву аз дамат фароӣ. Аммо ту, баръакс, ҳаво гирифта ба таҳдид гузаштӣ...

Саттор Турсун

391. Матнро бодикқат хонед ва мазмунашро нақл кунед. Гӯед, ки кадом ҳислатҳои Борбад ба шумо тисанд омад. Чаро? Мухотабҳои матнро ёфта, шарҳ диҳед.

Он шаб базми сурудҳои Борбад барпо гардид. Борбад аз муваффақияти кори худ шоду мамнун гашта, руҳи тоза гирифт, сурудҳои дилангези худро дарег надошт. Хусрав

баъди адои ҳар суруд ба шавқ омада «Зех!» мегуфт, ки маънои «Зинда бош!»-ро дорад. Ҳазинадор ба ҳар як «Зех!» гуфтани шоҳ ба пойи Борбад ҳазор тангаи зари сурхро мерехт.

Саркаш дар поёни базм аз кардаи худ пушаймон шуда, аз Хусрави Парвиз ва Борбад узр хост. Хусрав Саркашро саҳт коҳиш кард, ки чунин нобиғаи мусиқӣ, хушовозтарин андалеби Эронро аз ӯ пинҳон доштааст. Аммо Борбад, ки дар бисотаи бухлу ҳасад заррае набуд, гуфт:

– Шоҳо! Гуноҳи Саркаш бубахшоем, ки ӯ яке аз устодони созу овоз аст ва дар оянда низ бисёр хизмат хоҳад кард.

Хусрав аз покдилии Борбад хеле мамнун шуд ва гуфт:

– Бори аввал мебинам ҳунарвареро, ки ба рақибаш кинае надорад. Ин шояд аз дарёдилӣ ва бузургии хиради ӯст.

Борбад бошад, ба хунёгарон рӯ оварда гуфт:

– Ҳар яки шумо дар ҳунари худ устоди мохиред. Мо дигар якка суруд хонда, ба ҳамдигар рақобат намекунем. Китоби таронаҳои Аҷамро дастачамъ эҷод хоҳем кард. Ноҳиди Чангӣ равшангари роҳи мост!

Сарвари навозандагон Накисон Чангӣ бо фараҳмандӣ нидо кард: – Мо ҳама ғуломони туем! Ҳар чи гӯӣ, ҳамонро мекунем.

Борбад гуфт:

– Ба ман ғулом лозим нест. Эҷодгарони озодипараст заруранд, ки аз чорчӯбаи мусиқии маҳалли худ берун бичаҳад, то ки мо суруди ҷовидонаи Аҷамро бисозем.

Адаш Истад

392. Порчаро бо риояи оҳанг хонед ва гӯед, ки шоир ба кӣ мувоҷиат кардааст. Муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Эй кӯдаки деҳот! Кунун тарки хоб кун,
Паймой роҳи донишу дар бар китоб кун!

Бедонишӣ бас аст, хусусан дар ин замон,
Бархез баҳри рафтани мактаб шитоб кун!
Дониш чароғи роҳи саодат шавад туро
Аз ин ту шои тираи худ моҳтоб кун.

Абдусалом Деҳотӣ

393. Матиро хонед ва гӯед, ки аз мазмуни он чӣ манфиат бардоштед. Ба кадом услуби нуқта марбут аст.

Тазавр, тадарв, мурғи тазарв, мурғи дотӣ, қирқавул. Мурғи калончуссаи шикоршавандааст аз оилаи тазарвҳо. Вазнаш аз 850 то 1500г. Наринаи тазарв аз модинааш калонтар, ҷуварма суп-сурх, думаш дароз аст. Тазарви модина қаҳваранг буда, парҳои баданаш холҳои сиёҳ доранд. Тазарв сола як бор тулак мекунад. Тазарв парандаи муқимист ва асосан дар туғайзори дарёҳои Вахш, Зарафшон ва ғайра волеҳӯрад.

Дар Тоҷикистон як намуди тазарв ҳаст ва он се навъ – зарафшонӣ (аз Панҷакент то маҳалли регзори Сандуқой), тоҷикистонӣ (поёноби дарёҳои Панҷ, Вахш ва Қофарниҳон) ва сирдарёӣ (води дарёи Сир) дорад. Зернамудҳои тазавр аз якдигар фақат бо ранги болу парашон фарқ мекунанд. Тазавр донаҳӯр ва эҳтиёткор буда, асосан сокини туғайзор аст. Баҳорон ба марғзор мебарояд.

аз ЭСТ

Супориш

Дар бораи парандае, ки бароятон маълум аст, матне таҳия кунед. Дар нақл хусусият ва сифатҳои паранда тасвир ёбад.

394. Матиро бодикҷат хонед. Чӣ нуқтаеро дарёфтед? Агар чизе илова карданӣ бошед, бар асоси маълумоти ба даст овардани он дар нақли шифоҳои матн истифода баред.

Рӯзу рӯзгори номарду дилгазон барои бону Майсара – модари Шириншоҳ Шохтемур чун чӯби дарахти тӯс сахту ношикан ғалтида буд. Аз фарти ташвишҳои бесарунӯг ва нодорӣ лоғару абгор гашта, ба сураташ чо-чо доғҳо уфтода буданд. Гоҳҳо сукути андуҳзое дар чашмонаш хона меандохт, аммо шиква барояш бегона буд, ҳеч гила бар забон намеовард, бо сабури, тамоми ранҷу мушкиларо ба худ пазируфта, ҳеч гоҳ «ох» намегуфт. Модари саҳтҷоне буд, ки аз дунболаш на танҳо Шириншоҳ, балки 10 нафари дигар бо умед гом мекашид. Ӯ ба хотири фарзандон якбора аз по афтодан, шикастан ва ҳатто сари мӯ калавидан намехост. Рӯҳ ва иродаи тавонои модариву парасторӣ тору пудаширо гунае фаро гирифта буд, ки аз ёфтаҳо чағзро худ хӯрда, мағзро барои фарзандон медод.

Бо вучуди ин ҳама, модари хушназар Шириншоҳро назди муаллими деҳа – охон Шохзодаэрон бурд ва хоҳиш кард, то ӯро аз таълиму тадрис баҳравар гардонад. Муаллими бофаросату дилоғоҳи деҳистон шогирдони зиёд дошт, аммо дар сурати хушгили Шириншоҳ магар Офтоб дид, ки ҳамон меҳрубонӣ карду гарм пазируфташ.

Шириншоҳ аз рӯзҳои аввал дар байни шарикдарсон пештоз буд, зеро он чи муаллим ба шогирдони худ ёд медод, ӯ аллакай аз модараш омӯхта ва ҳусни хатташ низ хеле зебо гашта буд. Ба ин тариқ, чаҳду чадали модар роҳи Шириншоҳ Шохтемурро ба сӯйи илму дониш ва чаҳони маърифат мунаввар сохт. Вале афсӯс, ки умр барои модар вафо накард, ҳосили ранҷашро надид. Гоҳе ки дар назъи ҷон қарор дошт, рӯ ба Шириншоҳ овард ва васият кард: **«Ҷони оча, бихон, боилму дониш бишав! Бигзор, банди ҷонам сӯзад, лекин ту дар амон бош! Бигзор, ки аз дунё рахти сафар бандам, аммо ту ба раҳи донишу хирад қадам бимон! Илоҳо, хонаат аз илму маърифат арши Худо гардад!...»**

Ва Шириншоҳ Шохтемур дар васияти модар устувор монд ва ба Ватану миллат он гуна хидмат кард, ки ҳам номи

худ ва ҳам номи мубораки модараш – бону Майсараро чо-
видон гардонд.

Сайдахмади Зардон

Савол ва супориш

1. Чӣ рӯзхоро модар барои фарзандон аз сар гузаронидааст?
2. “Чағзро худ хӯрда, мағзро барои фарзандон медод”-ро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Ҳадафи модар чӣ буд?
4. Кӣ ба ҷуз модар чунин дуо медиҳад: ҷони оча, бихон, бо илму дониш шав... давомашро аз матн хонед.
5. Дар мавзуи “Модарон – дар лаҳзаи марг ҳам ғамхори фарзанд» андешаатонро шифоҳӣ баён кунед.

395. Матни манзумро возеҳ хонед ва шарҳ диҳед. Ҳастию будӣ инсон ба кӣ вобаста аст?

Кишвари ман, сарзамини поки ман,
Мулки модарҳои нусратноки ман.
Ғамгусори халқи олам гаштааст,
Ки ҳамеболад дили бебоки ман.

Иди модар мешавад ҳар бор ҳам,
Васфи модар мешавад такрор ҳам.
Буди мо аз модару шояд кунанд,
Аз “ҳаво” афтодагон инкор ҳам...

Рӯи модар гармтар аз офтоб,
Бӯи модар беҳтар аз бӯи баҳор.
Меҳри модар дода моро обутоб,
Мефиристонид ба ҳар як корзор.

Беш дар ин боб шеъри шоирон,
Сатр андар сатр дар ёди ман аст.
Беҳтарин шеърам ба васфи модарон –
Рӯзи тавлидам – ҳамон доди ман аст.

Файзулло Ансорӣ

Савол ва супориш

1. Магар рӯйи модар аз офтоб гармтару бӯяш беҳтар аз бӯйи баҳор аст?

2. Ватан-модар, яъне-чӣ?

396. Матиро хонед ва гӯед, ки аз он чӣ натиҷа бардоштед. Андешиа шумо дар ин хусус. Магар ба ин андешиа розиед?

Занак баъд пурсид, ки ман (Гурбахш Сингх) ба забони модарии худ ҳам чизе менависам ё не? Ман ҷавоб додам, ки асосан ба забони англисӣ менависам. Занак ранҷид. Баъд ба ман наздиктар омада, дасташро бар сарам гузошта, мӯйҳоямро силакунон чун модаре, ки бар сари гаҳвора нишаста, кӯдакашро панд медиҳад, гуфт:

– Фаромӯш накун, чигарбанди Шарқ, забони англисӣ барои ту чун маъшуқи дилдодаест, ки дар ноомади кор меваронад, аз ту рӯй гардонад, ба тарафи дигарон чашмакӣ занад. Аммо **забони модарӣ модари туст. Модар дар мушкилтарин дақиқаҳо ҳам фарзанди худро дар кӯча танҳо намегузорад.**

Мирсаид Миршакар

ИХТИСОРАҲО

- А. А. – Аълохон Афсаҳзод
А. Д. – Абдусалом Деҳотӣ
А. И. – Адаш Истад
А. Л. – Абулқосим Лохутӣ
А. М. – Абдуқодир Маниёзов
А. Ш. – Аминчон Шукӯҳӣ
Б. Н. – Бобо Насриддинов
В. А. – Воҳид Асрорӣ
И. Ф. – Ибод Файзуллоев
М. М. – Мирсаид Миршакар
М. А. – Муҳиддин Аминзода
М. Б. – Меҳмон Бахтӣ
М. Т. – Мирзо Турсунзода
М. Х. – Муҳиддин Хоҷаев
М. Қ. – Муъмин Қаноат
П. С. – Пайрав Сулаймонӣ
П. Т. – Пӯлод Толис
Р. Ҳ. – Расул Ҳодизода
Р. Ҳ. – Раҳим Ҳошим
Р. Ҷ. – Раҳим Ҷалил
С. А. – Садриддин Айнӣ
С. Т. – Саттор Турсун
С. У. – Сотим Улуғзода
С. Ш. – Собирӣ Шоҳонӣ
У. Р. – Убайд Раҷаб
У. К. – Урун Кӯҳзод
Ф. М. – Фазлиддин Муҳаммадиев
Ф. Н. – Фотех Ниёзӣ
Ҳ. К. – Ҳаким Карим
Ҳ. Н. – Ҳабибулло Назаров
Ҷ. И. – Ҷалол Икромӣ
Ҷ. О. – Ҷумъа Одина
Ш. Ҳ. – Шодон Ҳаниф
Ю. А. – Юсуф Ақобиров

МУНДАРИҶА

1. Забон ва сухан	3
Такрор ва ҷамъбасти маводди синфҳои V–VII.....	6
2. Овозҳои нутқ ва таркиби калима.....	6
3. Сарф ва ҳиссаҳои нутқ.....	11
4. Услубҳои нутқ: услуби илмӣ	16

Наҳв ва аломатҳои китобат

Ибора ва ҷумла

5. Маълумот дар бораи ибора. Фарқи ибора аз калима, таркиб ва ҷумла	22
6. Навъҳои асосии ибора: исмӣ, феълӣ, зарфӣ.....	25
7. Алоқаи калимаҳо дар ибора	29

Ҷумлаи сода

8. Ҷумлаи сода аз ҷиҳати маъно, мақсад ва оҳанг.....	32
9. Тартиби калима дар ҷумла, оҳанги талаффузи ҷумлаи сода ва задаи мантиқӣ	41
10. Кор бо матни лутфи латиф.....	45

Ҷумлаи содаи дутаркиба

Сараъзоҳои ҷумла

11. Мубтадо ва ифода шудани он	51
12. Хабар ва ифода шудани он.....	60
13. Навъҳои хабар: хабарҳои феълӣ	65
14. Хабарҳои номӣ.....	69
15. Аломати тире дар байни мубтадо ва хабар.....	71
16. Кор бо матни репортаж.....	75

Аъзоҳои пайрави ҷумла

17. Маълумот дар бораи аъзоҳои пайрави ҷумла: пуркунанда	80
18. Навъҳои пуркунанда: бевосита ва бавосита	84
19. Муайянкунанда ва ифода шудани он	90
20. Муайянкунандаи изофӣ ва беизофа	93
21. Баёния ва фарқи он аз муайянкунанда	101
22. Кор бо матни аннотатсия	103
23. Ҳол ва навъҳои он. Ҳоли замон ва макон	108
24. Ҳоли миқдору дараҷа, тарзи амал ва монандӣ	113
25. Ҳоли сабабу мақсад	119
26. Ҳоли шарту хилоф	121
Имлои санҷиш	124
27. Кор бо матни аннотатсия	124

Ҷумлаҳои содаи яктаркиба

28. Навъҳои ҷумлаҳои содаи яктаркиба: ҷумлаи муайяншахс	128
29. Ҷумлаи номуайяншахс	134
30. Ҷумлаи умумишахс	136
31. Ҷумлаи бешахс	139
32. Ҷумлаи унвонӣ	141

Ҷумлаи пурра ва нопурра

33. Ҷумлаи пурра ва нопурра	144
Таҳлили нахвии ҷумлаи содаи яктаркиба	149
34. Кор бо матни эссе	150

Ҷумлаи чидааъзо

35. Маълумот дар бораи ҷумлаҳои чидааъзо	158
36. Пайвандакҳои пайваस्तкунанда дар ҷумлаҳои чидааъзо	161

37. Калимаҳои хулосакунанда дар ҷумлаҳои ҷидааъзо ва аломатҳои китобат дар онҳо	169
Таҳлили наҳвии ҷумлаҳои ҷидааъзо	173
Имлои санҷиш	175
38. Кор бо матни репортаж	176

Мухотаб

39. Мухотаб ва вазифаи он.....	182
40. Аломатҳои китобат дар мухотаб. Оҳанги хониши ҷумлаҳои мухотабдор.....	184
41. Кор бо матни лутфи латиф.....	188

Калима ва ибораҳои туфайлӣ

42. Калима ва ибораҳои туфайлӣ, тобишҳои гуногуни маъноии онҳо	192
43. Навъҳои калима ва ибораҳои туфайлӣ аз рӯи маъно	194
44. Истифодаи аломатҳои китобат вобаста ба ҷойи калимаю ибораҳои туфайлӣ.....	198
45. Кор бо матни тақриз.....	202

Аъзоҳои истисноии (иловагии) ҷумла

46. Маълумот дар бораи аъзоҳои истисноии ҷумла	211
47. Баёниҳои истисноӣ ва аломатҳои китобат дар онҳо.....	215
48. Ҳолҳои истисноӣ ва аломатҳои китобат дар онҳо	219
Имлои санҷиш	221
49. Кор бо матни аннотатсия	222

Нутқи айнан ва мазмунан нақлшуда

50. Маълумот дар бораи махсусиятҳои нутқи айнан нақлшуда. Нутқи айнан нақлшуда	222
51. Нутқи мазмунан нақлшуда. Муколама – як навъи нутқи айнан нақлшуда.....	227
52. Кор бо матни тақриз.....	231

Тақрори маводди дар синфи 8 омӯхташуда

53. Ибора, ҷумлаҳои ҷидааъзо, мухотаб, калимаю ибораҳои туфайлӣ ва аъзоҳои истисноии ҷумла	236
Ихтисораҳо	251

АМИНОВ САИДАМИР

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Мухаррир	С. Аминов
Мусахҳех	Д. Ҷалолов
Мухаррири техникӣ	Қ. Назаров
Тарроҳ	М. Фуломзода

Ба чоп 03.10.2023 иҷозат дода шуд. Коғазӣ офсет.
Чопи офсет. Андозаи 60x90 ¹/₁₆. Ҷузъи чопӣ 16.
Адади нашр 15 000 нусха.
Супориши № 54/2023

Нарх 25 сомонӣ 87 дирам

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.
Тел: 222-14-66. E-mail: nashriya@maorif.tj

Дар матбааи ҚДММ «Нашри Мубориз» чоп шудааст.
Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Карамов, 205.